

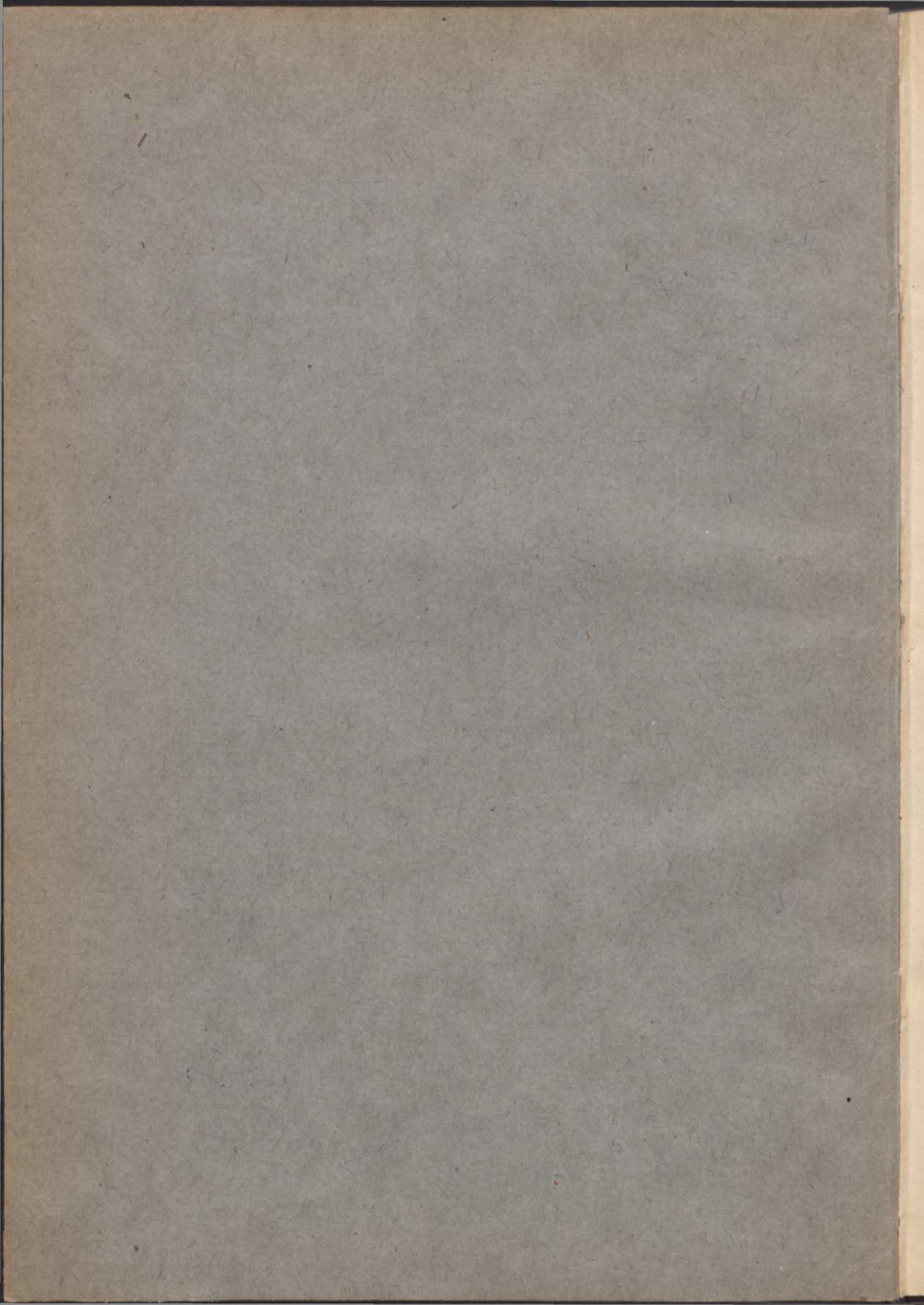
ЗАПИСКИ
УКРАЇНСЬКО
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
В КИЇВІ

IV-VI

Supp. J. 261

102245

1 1080

Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der
Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ
Українського Наукового Товариства

В КИЇВІ. *nd*

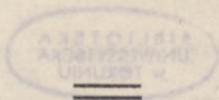
==

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

*Мих. Грушевський, Вол. Лерети,
Кон. Михальчук.*

==

Книга IV.

Cadeusz Lehr

A inv: 869. 7.261.

КИЇВ.—1909.

З друкарні Першої Київської Друкарської Спідки. Трьохсвятительська, 5.

Wissenschaften in New York

3A1111C111

Wissenschaften in New York

B. KLUB

Wissenschaften in New York

Wissenschaften in New York

Wissenschaften in New York

408859

K. 51/96

До питання про літературну школу XII в.

Написав Т. Сушицький.

XII в. є найщасливішим в давньо-руській літературі. Тоді з'явилися, як відомо, найвидатніші, хоча й нечисленні, зразки літературної творчості, як релігійно-церковної, так і світової, мирської. В другій половині XII ст. проповідує „плодовитішій“ письменник того часу, руський Хрисостом—Кирило Туровський. Тоді ж саме утворив своє оповідання й автор „Слова о полку Ігоря“, „сеґо драгоціннаґо украше́ннґя древне-русскоґй літературы“¹⁾.

Доля як творів Кирила Т., так і особливо „Слова о полку Ігоря“, рівняючи з іншими пам'ятками давньо-руської літератури, доволі щаслива. Що до перших, то їх старано видав М. Сухомлинов, з додатком його ж невеличкої, але коштовної розвідки.

Про „Слово“, як відомо, існує необсяжна література. Його вивчали так і сяк, псували та знову поновляли текст, перекладали та коментірували, визначали народній та книжний вплив на нього²⁾. Але не можна сказати, щоб наукову

¹⁾ Проф. Владиміровъ — „Древняя русская литература Киевскаго періода XI—XIII вв.“, ст. 278.

²⁾ Див. проф. Владимірова, *Op. cit.*, 309 і д., 279: „Слово о Полку Ігоревѣ представляется... памятникомъ, отличающимся уже нѣкоторыми искусственными приѣмами стараго русскаго писателя, воспитаннаго въ византийскоґй, южно-славянскоґй и успѣвшей уже развиться русскоґй школѣ XI—XII вв.“. Найвидатнішим з письменників візантійсько-руської школи як раз є наш Кирило Туровський.

працю над ним було закінчено. Ми такої думки, що не зайвим буде порушити ще раз питання про вплив на „Слово“ так званої книжної традиції, а саме наскільки остання виявилась в школі перших представників артистичної староруської прози.

А власне ми бажали б зупинитись на порівнянні творів Кирила Т. з „Словом“, щоб відзначити деякі наближення в їх викладі або стилі, не запобігаючи питання про прямий вплив перших на друге ¹⁾.

Рівняючи „слова“ Кирила Туровського з „Словом о Полку Ігоря“, ми помічаємо між ними однаковість перш над усе в самій будові авторами своїх творів ²⁾.

Казання Кирила писано під впливом візантійських зразків; вони штучні, цілком „книжні“. Матеріал своїх „слів“

¹⁾ Треба зазначити, що твори Кирила Т. ми цитуємо по виданню Сухомлинова—„Рукописи графа А. С. Уварова“, т. П. „Памятники словесности“, вып. I, Спб. 1858 г. Се останнє ми перевірили по рукописах, що знайшли в Київських книгозбірнях, а саме в бібліотеках Київ. Дух. Акад., Київо-Печ. Лаври, Київо-Мих. Мон. та Київо-Соф. Соб. Рівняючи, ми ще більше переконались в відомім вже науці загальнім становищі про дуже старанне, дослівне списування творів Кирила Т. через всі віки, аж по 18 ст. Ми прочитали казання його въ 18 рукописах, а саме: 7 рукоп. в бібліот. Київ. Дух. Ак., а власне №№ — по опис. рук. Н. И. Петрова—4 (по Академ. катал.—Аа, 176; 6 слів), 115 (6 слів), 119 (1 слово), 30, 99, 101, 102; 4 рукоп. бібл. Київо-Мих. мон., №№ 416 (1640—25 молитов), 486 (о образѣ иноческомѣ), 491 (3 слові): о сказ. еванг., в Фом. нед., в 4 нед.), 493 (мол. днєвн.) і 494 (4 слові): в нед. цвітн., на Великдень, в Фом. нед., на возн.); 3 рукоп. бібл. Київо-Печ. Лаври: №№ 80 („сказан. о черн. чину“), 216 (3 слові: на Великдень, о поновл. воскр., о мирон.) і 3 рукоп. бібл. Київо-Соф. Соб., а саме №№ 68 (2 слові: „в нед. цвітн. и 3 по Пасх.“), 222 (сказ. о монаш. чин.) і 223.

По всіх їх майже дослівний переказ творів Кирила, за винятком дрібних помилок, опустів окремих слів, вставлень нових, зовсім не характерних що до еволюції змісту пам'ятки. Ми знайшли лише одне більш-менш цікаве з'явище, та й те взагалі відоме вже в історії літератури. А саме—одне з „слів“ Кирила Т., що його приписують Златоустови („Слово на Пасху“, див. „Златоуст“, рукоп. 16 в. в бібл. Київ. Дух. Ак., № 4 (Аа, 176).

²⁾ Що до самої мови обох творів, то й тут вони наближують ся оден до одного. Мова казань Кирила Т., звичайно, книжно-славянська. Так саме й мова „Слова“, як помітив ще М. Максимович, уявляє з себе з'єднання книжно-славянської з народньо-південно-руською. Він, як відомо, підкреслював особливо книжчу генезу „Слова о полку Ігоря“.

він викладає по звичайному візантійському шаблону, по наперед придуманому пляну. Такий стрій по призначеному пляну найдемо майже по всіх „словах“ Кирила. „Слово на вербну неділю“ починаєть ся передмовою, де автор коротенько каже про значінне Євангельського слова на спасіння християн. Далі у нього „изложеніє“ в двох частинах історії свята. Є тут і звичайне закінченне („заключеніє“) — хвала Богови за діло Христа. По тій само схемі написано і „Слово на воскресеніє“, „Слово на антипасху“ (в неділю Хоми), „Слово в нед. 3 по пасцѣ“, пяте „Слово в нед. 4 по пасцѣ“ („о разслабленномъ“), „Слово“ в нед. 6-ю, про сліпого, „Слово на вознесеніє“, „Слово в похвалу св. отец“. В кожному з сих „слів“ знаходимо ліричний вступ, вірно поділене „изложеніє“ і закінченне з похвалою.

Така схема творів Кирила Туровського.

Вже з сього коротенького огляду можна зазначити, що казання Кирила, під впливом візантійської літератури, уявляють з себе, особливо рівняючи з творами Луки Жидяти і Феодосія Печерського, дуже доладні, як в цілому, так і в частинах, писання; улаштовано їх з почуттем ваги гарного, штучно збудованого пляну.

Звернемось тепер до „Слова о полку Ігоря“. Тут ми знаходимо деяку подібність з сього боку з „словами“ Кирила. „Слово о полку Ігоря“, як давно вже зазначив Барсов, „єсть художественный и поэтический памятникъ, въ которомъ вслѣдъ за „Вступленіємъ“¹⁾ живо рисуются три главныхъ картины... изображенныя... по начертанному плану... Эти картины могутъ быть названы основными частями Игоревой пѣсни“²⁾. І дійсно, „Слово о полку Ігоря“ ділять, як сам Барсов, так і більшість инш. вчених, на „вступленіє“, де „авторъ освѣщаєть построеніє своего творенія, самый складъ его и поэтический характеръ“³⁾, на „изложеніє“, що має три головні частині — виправу князів, сон Святослава та його

1) Саме вже повторенне вступу до „Слова“ показує на „книжность приемовъ“, які нагадують таке саме повторенне в оповіданні „о славянахъ и рускихъ въ доисторическое время въ Начальной Лѣтописи“ (Владиміровъ, Др.-рус. лит., 298).

2) „Слово о полку Игоревѣ, какъ художественный памятникъ Кіевской дружиной Руси“, т. III, ст. 2, вид. 1887 р.

3) Ibidem, 3.

„золотое слово“, далі плач Ярославнин — й нарешті *закінчення* або славословіє.

Наскільки штучний стрій й додержано-обміркований плян в творах Кирила Туровського свідчать про книжний, літературний вплив на нашого автора, а власне візантійський, що наближує його до Іларіона й одрізняє від Феодосія та Луки Жидяти, так подібний стрій та „начертанный“ плян „Слова“ безперечно показують на книжну освіту його автора; се визначає в нім знавця штучного стилю, яким був руський Златоуст-Кирило, що помер перед виправою Ігоря, наприкінці XII віку.

Сей висновок повинно вважати за справедливий що до строю вищезгаданих творів не тільки в їх цілому, головному, а також, як покажемо далі, і в деяких подробицях¹⁾.

Творчість наших авторів наближаєть ся не тільки відносно загальної схеми, по якій вони впоряджують свої твори, не тільки відносно штучно-книжного пляну, а також почасти й відносно вибору слів для виразу своїх думок, свого особливого строю окремих фраз й нарешті способу сполучення їх межі собою. Кажучи іншими словами, сам стиль або склад обох авторів має деякі точки доторкання. Се справедливо як відносно власне стилістичних особливостей наших письменників, себ то „арсенала реторических образов“ або засобів, що допомагають поетичній картинності мови, так й відносно синтаксичного складу, себ то — уривчатости або періодичности мови, будови виразів і т. и.

Почнемо з *синтаксичних особливостей* наших авторів. Характерним для обох їх виразом мови буде, перш усього, звичайний в церковно-славянській, а також і в старо-руській мовах, *dativus absolutus*, відповідний в грецькій — *genetiv'u*, а в латинській — *ablativ'u* самостійному. Сього виразу мови дуже часто вживає Кирило Туровський, особливо щоб відзначити час. Наприклад, в „слові на 318 св. оо.“: *„Ари... своей ереси учае..., Богу попустившю; се бо сему надолзь бывшю времени, распостранившися душепагубная*

¹⁾ Вже сама назва „Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова“, як каже проф. Владиміров, свідчить про те, що воно „записано уже, какъ книжное произведение“ („Др.-рус. лит. 298; порівняй 311 ст.).

ересь...; Царєви же сьдшю на престоль..., се же ему изглаголавию" і т. д. (58 — 59 ст.)¹⁾ Далі в „слові на пасху“ читаємо: „Церкы на пророкы плищуеть, не оуже възставшю Христу отъ гроба“... (12), „и се ему глаголющу, приближишася ко веси“ (16); в „слові на 3 нед. по пасцѣ“: „коснувшю бо ся ему рукою язvamъ вьсмъ извьстно бысть телесное възстание“ (25), „ему же входящю въ Ерусалимъ, съ вьтми младенци срьтахуть“... (28), и минувши суботъ и солнцю оуже възсиявшю, вся вкупъ жены съ миромъ... придоша“ (31); в „словѣ о разслабленномъ“: „въставшю ми Божиимъ повельніемъ, ослепость умома“... (40), „носляй одръ не видяше, Исусу уклоншюся отъ народа“ (41) і т. д.

В „Слові о полку Ігоря“ також находимо вживанне *dativ'у* самостійного. Ігор Святославович, утікаючи з полону й звернувшись до Дону, між иншим каже йому: „о Донче! не мало ти величія лельявшю князя на влѣнахъ, стлавшю ему зельну траву на своихъ сребреныхъ брезьхъ, одъвавшю его теплыми мьглами подъ сьнію зелену древу“²⁾.

Обом авторам нашим властиво також уживати багацько скорочених додаткових виразів, віднесених до одного головного. У Кирила особливо багато таких додаткових, висловлених дієнарічниками, більш усього часу теперішнього. Так, „в слові на антипасху“ читаємо: „се нинь и мы поновляемъ, и раздѣнююще побѣдний день Христовъ, вонъ же всему миру спасение сдѣя, побѣдивъ начальника власти темныя.. (20)... Днесь весна красуется, оживляющи земное естество, и горнии вьтри, тихо повьвающе, плоды гобзуютъ, и земля, сьмена питающе, зеленую траву ражаєтъ“.. (21). Нинь ратаи слова, словесныя оуиця къ духовному ярму провощающе, и крестьное фало въ мысленыхъ браздахъ погру-

1) Твори Кирила Т. ми цитуємо по виданню М. Сухомлинова: „Рукописи графа А. С. Уварова“, т. II, „Памятники словесности“, вып. I, Спб. 1858 р. „Слово о п. І.“—по Владимірову.

2) Коли уважати сей вираз мови не за *dativus absolutus*, а за низку додаткових речень, то й тоді наведене порівнянне має вагу; він може бути віднесений до наступного розділу, де йде річ про скорочені додаткові речення мови, як свої власні вирази мови у обох наших авторів.

жающе, и бразду покаянія прочертующе, съмя духовное в сипающе, надеждами будущихъ благъ веселятся" (21).

Таку ж силу додаткових скорочених речень знаходимо і в „Слові о полку Ігоря“: „высоко съдиши (Ярославе) на своемъ златокованнѣмъ столѣ, подперъ горы Угорскыя своими желъзными плъки, заступивъ Королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, меча бремены чрезъ облаки, суды рядя до Дуная“... і т. д.

Характерним далі буде властиве обом письменникам так зване єдинозакінченне, що нагадує риму. Єдинозакінчення у Кирила Туровського висловлено більш усього в формі дієслів, нагадуючи грецьку мову з її виразами, де дієслова взагалі містять ся наприкінці. Найчастійше автор уживає єдинозакінчень дієслів в першій особі числа многого. Так „слово на вербну неділю“ кінчить ся такою похвалою:

„досдеже слово окративше,
пѣсми, яко цвѣты, святую церковь вѣнчаемъ,
и празникъ оукрасимъ.
Богови хвалословеніе вѣслѣмъ,
Христа Спасителя нашего возвеличимъ...“ і т. д. (10).

В „слові на Фомину неділю“ подибуємо таку низку єдинозакінчень: „распеншемуся поклонимся; възкресшаго прославимъ; явльшемуся апостоламъ вѣруимъ; и своя Фомъ показавшаго ребра воспоимъ. Пришедшаго оживити (обновити) насъ похвалимъ, и просвѣтившаго ны исповѣдаемъ“ (24). Подибуємо також у Кирила й інші форми єдинозакінчень-дієслів, висловлених, наприклад, дієприложниками та дієнарічниками: „слово на вербну неділю“:

„образъ же отрокъ—всечестнымъ дѣвство любящи,
иноческій чинъ нарицающе
безпрестанно славящимъ,
Христа и чудеса Божию благодатию сътворяющимъ...,
Но о томъ живуще
И за того умирающе,
И тому обѣты и молитвы вѣздающе“... (7).

Дуже часто єдинозакінчення-дієслова у нашого автора мають форму 3 особи многого числа одного з минулих часів, наприклад: „старци быстро шествоваху, да Ісусу,

яко Богу, поклоняются; отроци скоро те чаху;... младенци, яко крилати, окрестъ Исуса паряще, вопіяху" (Ibidem, 6).
Або хоч би, далі, ся справжня рима:

„языци суть прельщени отъ Бога оуклонишася,
нынъ же сыну Божию вѣрою поклонишася..."

„адская веря и врата потрясошася
и бѣсовская силы ужасошася" (Ibidem, 8).

Або в иншому місці:

„нынъ небеса просвѣтишася.

темныхъ облакъ, яко вретницъ, свѣлекошася" („Фом.
нед.", 20).

Нарешті ще оден приклад з „слова на пасху“:

„тогда мѣдяна врата сломишася,
и веря желѣзная сокрушишася..." (13).

Але для нас в данному разі вартнійше подати приклади таких єдинозакінчень—дієслів з „слів“ Кирила, які більш наближують ся до таких само рим „Слова о полку Ігоря“. В сьому розумінню цікаві от які вирази: з особи одинокого числа теперішнього часу:

У Кирила:

в „Слові“:

„нынъ солнце красуяся къ вы- „Ярославнынъ гласъ (ся) слы-
соть вѣсходитъ шитъ,
и радуяся землю огрѣваетъ"... зегзицею незнаемъ рано кы-
четъ..."

І далі у першого так само: „взиде бо праведное солнце
отъ гроба Христова и вся вѣрующая къ нему спасае ть. Ны-
нъ луна, съ вышняго вѣступивши степеню, большему свѣтилу
честь подае ть" („Слово на Фом. нед.", 20).

Подамо, далі, ще приклад єдинозакінчення—дієслова
з особи многого числа теперішнього часу.

у Кирила:

в „Слові“:

„нынъ рыбки апостольскыя „тогда врани не граахуть,...
наводняють ся,
и язычныя рыбы плодъ только дятлове тектомъ нуть
пуцають, къ рыць кажутъ,
и рыбаи... полную мрежу лови- соловіи веселыми пѣсньми свѣтъ
твы обрѣтають"... повѣдають..."

І ще у Кирила так само:

„днесь... оудолія и поля плоды Господеви приносятъ, горниши воспиваютъ и преисподнии рыдаютъ“ („слово на верб. н.“, 8).

Характерно наближують ся також наші автори в формі єдинозакінчення-дієслова 3 особи одинокого числа минулого часу. У Кирила, в „слові на пасху“ читаємо: „се тьло смерть оумертви и тварь всю истльвишу обнови, и, яко Богъ, солнце помрачи, и луну въ кровь преложи“ (11, 13), або в иншому місці: „солнце помрачи, и землю потрясе, и твари вся плакати ся створи, и евжинъ плачь на радость преложи“ („слово в нед. 3 по пасцѣ“, 32), або в „слові на вербну нед.“: „въ жидѣхъ бо чудеса створи, а языкомъ благодать и спасение дарова“ (4).

Доволі близько підходять оден до одного наші письменники ще в одній формі єдинозакінчень-дієслів, а саме в 3 особі одинокого числа, одного з минулих часів:

Кирило:

„Слово“:

„вода та не всегда исцѣляше, Всеславъ князь людемъ
судяше,
но егда ю ангелъ възмутяше. княземъ грады рядяше.“

І далі, на сей раз в „Слові“:

а самъ въ ночь влкомъ рыскаше,
изъ Кыева дорискаше,
до куръ Тмутороканя, великому Хрѣсови
влкомъ путь прерыскаше і т. д;

або ще там же: „тѣй бо Олегъ мечемъ крамолу коваше,
и стрѣлы по земли съяше,

або: „Боянъ же, братіе, не то соколовъ на стадо лебедѣй
пуцаше,
нъ своя вѣщія прѣсты на живая струны
вѣскладаше“...

Наприкінці ще одна остання форма єдинозакінчень-дієслів, що їх особливо уживає Кирило і що подибуємо їх і в „Слові“:

„Израильтяне бо его
заклаша,
а языцы объдомъ собѣ
Сороки не троскоташа,
створиша...“ (12)

*вратницы въстрѣташа Полозію ползоша,
и мертвиіи воскресоша... (13), і т. д.
како тя терниемъ вѣнчаша,
и золчи съ оцтомъ напоиша
и еще пречистая ребра копиемъ
прободоша“ (26).*

Особливістю наших авторів з'являється також так зване „единоначатіє“, або „единопочаток“. Дуже часто у Кирила Т. речення починають ся дієсловами. Особливо цікавим є одне місце в „слові на вознесеніє“: „Днесь Христосъ своя раздаваетъ комуждо дары: даетъ Отцю принесенную имъ въ жертву плоть; посылаетъ апостоламъ святой свой Духъ; въводитъ душа святыхъ пророкъ въ небесное царство; раздѣляетъ своимъ ученикомъ горняго града обители; отвергаетъ праведникомъ рай; вѣнчаєть страдавшая зань мученики; посылаетъ страстотерпицамъ чудеса благодать“, і т. д. (16 дієслів в ряд—55 ст.). В другому місці тогож таки „слова“ читаємо: „тъмже и мы, братье, придѣте, възрадуємся Господеву., поклонимся приимшему всяку власть на небеси и на земли; помолимся царствующему съ Отцемъ; принесемъ въру, яко дары; не явимся предъ нимъ тици въ день праздника, да приимемъ Божию милость“ (55), або ще там само: „придѣтъ и мы, братье, въ святую церковь; възвеличимъ Христа Бога нашего, давшего ны животъ; прославимъ і по сихъ обѣщавшаго небесное царство; възнесемъ имя его вкупу“, і т. д. 5 раз—56 ст.).

Не можна не помітити тут нахилу Кирила до музичної міри або мелодії через підбиранне однакових закінчень дієслівних форм¹⁾.

Як звернемось тепер до „Слова о полку Ігоря“, то знайдемо там подібні сьому, так само неначе римовані єдинопочатки, висловлені найчастійше дієсловами. Тут читаємо: „Яръ-туръ Всеволоде! Стоиши на борони, прыщещи на вои стрѣлами, грѣмлеши о шеломи мечи харалужными“, або далі: „летятъ стрѣлы каленыя, гримють сабли о

¹⁾ Недурно „слова“ Кирила звать „стихотвореніями въ прозѣ на релігійозные мотивы“.

шеломы, тре щатъ коніа харалужная“, або ще: „притре-
налъ (Святъславъ) своими сильными плъки и харалужны-
ми мечи, наступи на землю Половецкую, притопта
хлъми и яругы, взмути рѣки и озера, иссуши потоки и
болота“.

Звертаючись далі до Ярослава Осмомысла, автор „Слова“
уживає такого єдинопочатку: „сѣдиши на своемъ злато-
кованнѣмъ столѣ, подперѣ горы Угорскыя своими желѣз-
ными плъки, заступивѣ Королеви путь, затворивѣ Ду-
наю ворота, меча бремены чрезу облаки“, і далі: „оттво-
ряеши Кіеву врата, стрѣляеши съ отня злата стола
салтани за землями“. Цікаве ще одне місце—приклад єди-
нопочатку, з повторенням того ж саме дієслова: „скочи
(Всеславъ) къ граду Кіеву и дотчєся стружїемъ злата стола
Кіевскаго, скочи отъ нихъ лютымъ звѣремъ... обѣсїя сїнь
мѣль... разшибе славу Ярославу, скочи влѣкомъ до Немиги
съ Дудутокъ“. Особливо помітно музичність мови, начеб то
справжню, свою власну риму сїх рядків „Слова“:

„полечю, рече, зєззицєю по Дунаєви;
„о мочю бєбрянъ рукавѣ во Каяль рѣцѣ;...“

або ще: „уже снесєся хула на хвалу,
уже тресну нужда на волю,
уже вѣржєся Дивъ на землю.“

З сього останнього прикладу знати, що єдинопочаток
буває разом й повтореннем. Слово „уже“, як бачимо, повто-
рюєть ся з початку кожного речення. Таких єдинопочатків
з повтореннем чимало подібуюмо у Кирила Т. й трохи менше
в „Слові“. От, наприклад, повторення у першого, що вислов-
лено особовими містоїменниками, як то звичайно подібуюєть ся
в творах христ. гімнольоїв:

„ты бо еси“, — каже він про Христа, — „о нем же писаши
пророци,...

ты еси, е го же преобразиши патріарси, і т. д.;

ты, Господи, самъ еси, о немъ же учиши законодавци...,

тобѣ дастъ ся всяка власть и сила...,

тебѣ вся тварѣ бездушная послушаєтъ“... („слово в нед.
о слѣп.“— 48).

Знаходимо також повторення-єдинопочатки, висловлені

містойменниками вказуючими ¹⁾, відносними ²⁾, злучниками ³⁾, особливо „нынѣ“ та „днесѣ“, наприкінці, прийменниками, напр. „на“: „самъ бо Исусъ Христосъ, яко фюники доброплодны, ... избралъ вы естъ... на украшеніе апостольскаго престола, на утверждєніе святыя вѣры, на поновленіе“..., і т. инш. (14 раз, див. „слово на соборъ 318 оо.“, ст. 64). В порівнянні з сими місцями ми можемо навести такі речення „Слова о п. І.“: „ту ся копіємъ приламати, ту ся саблямъ потручяти о шеломи половецкыя, на рѣцѣ, на Каяль, у Дону великаго“..., і в іншому місці: „ту ся брата розлучиста на брєзѣ быстрой Каялы. Ту кроваваго вина не доста. Ту пирѣ докончаша храбрїи Русичи. Ту Ньмици и Венедици, ту Греци и Морави..., ту Игорьъ князь..., і далі: „вступиста господина въ злата стрємень за обиду сего времени, за землю Рускую, за раны Игоревы, бугега Святславича“, і далі — „за землю Рускую, за раны Игоревы бугега Святславича“..., за землю Рускую, за раны Игоревы, бугега Святъславича“.

В останньому разі єдинопочатки-повторення висловлено вже не окремим словом, а цілим реченням. Приклади таких єдинопочатків-речень з повторенням знаходимо у обох поетів. В „Слові“ знаходимо майже дослівне повторення три рази: „Ярославна рано плачєтъ на забралъ, аркучи“. Повторюєть ся також й вислів: „ищучи себѣ чти, а князю славы“ (2 рази). У Кирила Т., з тею самою метою відокремити, підкреслити думку, уживаєть ся частих повторень виразів, напр.: „вѣру ими ми, Фома“..., „и не буди невѣренъ, но вѣренъ“, або в відповіді Хоми: „вѣрую, Господи... вижу рѣцѣ твои, има же..., има же...“ і т. д., „вижю нозѣ твои, єюже..., єюже...“ („слово на антип.“, 23), або в іншому місці: „нынѣ зима престала естъ, и ледѣ невѣрія... растаяся“ (2 рази, 21), або в „нед. о разсл.“: „человѣка не імамъ...“ (3 рази) і т. д.

Сі останні приклади характеризують творчість наших авторів вже з боку не стільки будови, скільки висловлення мови, її артистичного стилю. Таким робом від синтаксичних особливостей обох письменників переходимо до харак-

¹⁾ Див. „слово на пасху“, ст. 12.

²⁾ Див. „слово на Фом. нед.“— 23, 27 ст., „слово о слѣпомъ“—48.

³⁾ „Слово на вербну нед.“, 9—10; „слово на антипасху“, 23.

теристики складу їх, розуміючи під ним засоби артистичної мови, що допомагають її картинности ¹⁾.

Зміст своїх казань Кирило Т., так само як і оповіданне своє про виправу Ігоря автор „Слова“ висловлюють не звичайною, простою, а поетично-малювничою, артистичною мовою. Правда, у Кирила є місця прозаїчні, висловлені під біблійним впливом, просто. Він частенько таки дослівно цитує св. Письмо. Але поруч, за біблійною цитатою, він наче відриваєть ся від цього джерела, що затримує на хвилину льот його мрій, та улітає на крилах фантазії в новий світ, малюючи його на тій самій біблійно-християнській основі. Нижче ми побачимо сей світ, утворений фантазією нашого поета, його малюнки—плід його поетичної творчости та профетичного ентузіязму, а не риторичного тільки впливу Візантії. Зараз же попробуємо розібратись в тих фарбах та кольорах, що ними користувався автор.

Почнемо з простійших—так званих „епитетів“. Їх у Кирила сила. Користуєть ся ними поет уміло. То нанизує цілий рядок, сильнійше підкреслюючи тим свою думку, то злегка розкидає їх на яскравому полі своїх малюнків. Крім великої сили звичайних і в інших церковних письменників епитетів, яких наводити ми не будемо, у Кирила є ще характерні лиш для нього одного. Але зараз нас цікавлять тільки найближчі з них до „Слова о п. І.“ Ось вони: „зеленая трава“, „горній“, або „бурній вьтрь“, „дивное чюдо“, „високіи холми“, „кръпкий воинъ“, „доблій вооружник“ та инш. Вони наближують ся до таких саме виразів „Слова“: „зелена трава“, „зелена ковыла“, „широкая поля“, „чистое поле“, „храбрый князь“, „храбрая дружина“ і т. д. Особливо звертають на себе увагу вирази: „высоко парящие орли“, як придаток до слова „отци церкви“ у Кирила, та „шизый орель подъ облаки“ в „Словѣ о п. І.“ Взагалі, звичайно, не можна

¹⁾ Зазначимо тут ще характерне для „Слова“, як вказівку книжного впливу на нього, — двійне число (dualis), якого теж вільно вживає автор „Слова“, як і Кирило, напр.: „оба есвъ Святъславличя“..., „ту ся брата разлучиста“, „соколича разстръляевъ“..., „соколя опутаевъ красною дъвицею“..., „аще его опутаевъ красною дъвицею“... і т. д.

не запримітити незрівняної перемоги в сьому „Слова“ перед Кирилом Т.

Крім простих епітетів знаходимо у обох авторів також епітети метафоричні, себ то метафори, що висловлено йменнем приложним. Ось вони у Кирила: „красная вѣра“, „печаль тѣлесная“ („слово на антип.“, 21 — 22), „слѣпъ есть разумомъ“, або „хромъ невѣриемъ или сухъ мнозѣхъ беззаконій отчаяньемъ“ (37), „евангельское рало“ (63). Такі само метафоричні епітети стрічаємо в більшому числі і в „Слові“: „мысленно древо“, „теплыми мглами“, „хороброе гнѣздо“, „кровавыя зори“, „вѣ жестоцѣмъ харалузѣ“, „храбрая мысль“, „кравая трава“, „жемчюжна душа“, „жельзные полки“, „вѣ сребреныхъ брезѣхъ“ і т. д. Не мало можна було б навести також й метафор-дієслів з творів обох авторів ¹⁾...

Метафора дуже близька до порівняння, як засобу, що допомагає поетичности мови. Перша переходить в другу, лиш тільки назвемо предмет, якого ознаку переносимо до другої речі. У обох авторів багато таких порівнянь, що утворені з метафор, і тим самим оживляють мову ²⁾. Звернемо увагу на порівняння кораблів, на котрих їдуть отці церкви на собор, з льотом орлів, що в високостях плинуть, з богорісними хмарами у Кирила та Вояна в „Слові“, який „растѣкашеться... шизымъ орломъ (як не „умомъ“) подѣ облакы“. Порівняння Кирила — „младенци, яко крилати, окрестѣ Иисуса паряще, вопіяху: „осанна“, — нагадує образ „Слова“, взятий також з царства пташиного: „полечу, рече (Ярославна) зегзицею по Дунаеви“. Далі попадають ся порівняння з царства звірів. В „слові на собор о. о. Ц.“ еретик Арій прирівнюєть ся до лева: „яко левъ, здохитриемъ рикая неукротимо“ (59). В „Слові“ читаємо: „храбрая дружина рыскають, аки туры“, „буй-турѣ Всеволодѣ“, „Гзакѣ бѣжитѣ сѣрымъ волкомъ“ і т. д. Особливо цікавий образ стріл, що його уживають обидва автори: „нача, яко стрѣлы, нуцати богохульныя словеса своя“ (59) і в „Слові“: „се вѣтри, стрѣбози внуци, вѣютѣ сѣ моря стрѣлами“, „рассушасѣ стрѣлами по полю, помчаша красныя дѣвки половецкыя“.

¹⁾ Див. у Кирила: „Слово о слѣп.“,—48; „на пасху“,—13; „на вербн.“—9 і т. д. В „Слові“ відомі всім...

²⁾ У Кирила див. в „Слові на вербн.“—9, 10, „на соб.“—84 і т. и.

Крім прямих порівнянь знаходимо також у обох авторів т. з. заперечні порівняння¹⁾ (отрицательнія сравненія).

Сливе що в кожному рядку творів наших письменників здібаємо ми ще цілу низку особливих фігур та виразів мови. Се так звані *запитання* (вопрошенія), *звертання* (обращенія), та *оклики* (восклицанія). Обидва частенько вживають сих відворотів мови, оживляючи її, підкреслюючи свою думку. Сліпий, що прозрів, запитує фари́сеїв: „*что же отъ мене хочете слышати, понеже рекохъ вамъ?..*“, і в „Слові“ таке ж запитання: „*что ми шумить, что ми звенить давеча (далеча) рано предъ зорями?*“ Іноді запитання сполучають ся з звертанням, надаючи мові характеру драматичного. Бувають звертання й без запитань, або вкупі з окликами. Крім звичайного обом письменникам „братіє“ подибуємо обернення-оклики; їх висловлено з початку через „о“, а у Кирила іноді через „оле!“. Ось вони: „*о крпкый Христовъ воин!*“ (49), „*о роде невѣренъ!*“ (46), „*О, горе, языче грѣшенъ!... О лють души ихъ!*“, а в „Слові“: „*о Боже, словію стараго времени!*“... „*О русская земле, уже за шеломянемъ еси!*“ „*О моя сыновья!*“ і т. и.

Далі твори Кирила Т. наближують ся до „Слова о п. І.“ своїми символами. У першого, слід за Іларіоном, сонце з'являєть ся символом Христа, а місяць — ознакою Мойсїйового закону. В „Слові“ ті само символи—сонце та місяць: „*два солнца помѣркаста... и съ нимъ молодая мѣсяца Олегъ и Святъславъ*“,— або в іншому місці всіх чотирох князів символізовано на зразок чотирох сонець: „*чрѣнья тучя съ моря идуть, хотятъ прикрыти четыре солнца*“. Взагалі як у Кирила, так і в автора „Слова“ ріжних птахів та звірів вживаєть ся, як образ людей, у першого—христіян та поганих („язичників“), у другого—Руських та Половців, а також як символи ріжних ознак.

Символ, коли його поширимо, як відомо, переходить в *алегорію*. Сеї останньої, як в окремих виразах, так і в цілих малюнках, вживаєть ся знову таки обома письменниками. Соколина охота на лебедів, що символізує гру Баяна, яко видатнійший алегорічний образ „Слова“, має по-

¹⁾ Див. у Кирила: „слово на пасху“—12, 13, 15; „сл. на антии.“ 20, 25 і инш.

рівнянне, хоч і далеко, з дуже частим алегоризмом в творах Кирила. Маємо в його й великі алегоричні малюнки на євангельські події, але їх передано так, що діла давно минулих літ здають ся йому, як і давнім пророкам, як би сучасними. Тому вони, наче повставши з забуття, проходять перед очима зачарованого слухача. Сьому допомагає надта драматизація мови, що виразно малює минуле за сучасне. Сей чудовий, надзвичайний, що до історії, вираз промови, який надає особливої сили слову, вводить ся Кирилом в його „слова“ через наріччя часу „нынї“ та „днесь“: „нынї солнце красуяся къ высоту восходитъ, и радуяся, землю огрѣваетъ: взиде бо (намъ отъ гроба) праведное солнце Христосъ и вся върующая к нему спасаетъ“... і т. д. (див. „слово на антип.“, 20—21), або: „днесь горы и холми точатъ сладость; оудолия и поля плоды Господеви приносятъ. Горнии възспѣвають, и преисподнии рыдаютъ“... і т. и. („сл. в нед. ваї“—8). Особливо цікаво змалювано картину в „слові на антипасху“: „взидемъ, братие, — запрошує оратор,—нынї мысленно въ Сионскую горницу“, бо там, — оповідає він далі, — зараз зібрались апостоли, а з ними й Христос. Далі діалог між Христом та Хомою, що зміцняє драматизм казання. Такий само драматизм знаходимо і в „слові на вознесенє“. Тут розгортаеть ся перед нами величезне полотно з свіжими фарбами, яскравими кольорами. В центрі малюнку, на Єлеонї, Христос, що на ту гору „днесь пришелъ естъ“. Кругом нього натовп „чиновъ всѣхъ святихъ“. Тут праотці, патріархи, апостоли, християне... Тут і янголі: одні престол готувлять Христу, інші на крилах хмари несуть, щоб взяти Христа на небо... Всі чини співають пісень на славу вознесенню... Хмара підняла Христа. Він сїв на херувимів, та полетів на вітряних крилах. На небі Сам Бог Отець вінчає Христа.

Ми умисне спинились на сих малюнках, щоб яснійше уявити творчість Кирила Т., котра належить більше „къ области высокой духовной поэзии, чѣмъ къ области настоящей церковной проповѣди“. ¹⁾— В порівнянне з символично-алегоричними малюнками в казаннях Кирила, що ми подали, можна привести декільки таких само малюнків

¹⁾ Порфирьевъ, т. I, ст. 405.

з „Слова“¹⁾. Ми прочитуємо з них лише одну, що нагадує спосіб викладу Кирила, а саме драматизмом мови, що утворено тим саме засобом змалювання минулого начебто сучасним: „на Немизь, — живописує співець баталії, — снопы стелють головами, молотять чепи харалужными, на тоць животъ кладутъ, вьютъ душу отъ тьла. Немизь кровави брезь не бологомъ бяхуть посяни, посяни костью рускихъ сыновъ“.

Вже в останьому порівнянню символіко-алегоричних малюнків з творів Кирила та з „Слова“ ми бачили зародки драматизму в викладі — через висловленне минулого за сучасне. Більше драматизму виявляєть ся в т. з. діалюгах, або розмовах ріжних осіб, що їх вживають обидва поети, оживляючи тим свої оповідання. Приклад драматизації в діалюгах знаходимо в „Слові на антипаску“, в розмові Христа з Хомою. Починає розмову Христос, балакаючи в викладі Кирила фігурами та образами. Відмовляє Хома з такою ж силою виразів мови — повторень, єдинопочатків, єдинозакінчень та инш. Закінчує діалюг — він і почав його — Христос. — Далі такого само драматичного діалюгу оратор надає сліпому, що прозрів, та його опонентам — фарисеям. Діалюг сей, повний „восклицаній“, „вопросовъ“ та „обращеній“, — палка промова, гарна по формі, глибока по змісту, вільно-поетичне поширення євангельського оповідання (Іоан. IX, 29). Ще оден приклад драматичного діалюгу — звичайне у Кирила поширення коротенького євангельського тексту (Іоан. V, 7) про „разслабленнаго“. Характер його той, що й в инших.

В порівнянне з діалюго-драматичною формою викладу в творах Кирила Т. подамо з „Слова“ діалюг Гзака з Кончаком: „мгвितъ Гзакъ Кончакови: аже соколъ къ гнъзду летитъ, соколѣча фострѣляевъ своими злачеными стрѣлами. Рече Кончакъ ко Гзъ: аже соколъ къ гнъзду летитъ, а вы соколѣца опутаевъ красною дъвицею. И рече Гзакъ къ Кончакови: аще его опутаевъ красною дъвицею, ни нама будетъ соколѣца, ни нама красны дъвице, то почнутъ наю птици бити въ полъ Половецкомъ.“

1) Такі, напр., малюнки баталій на 2-й та 3-й день виправи.

Не зайвим буде порівнянне наших письменників що до вживання ними „плачу“, сеї звичайної форми народньої поезії. У Кирила маємо „плач Богородиці при хресті“, в дусі чисто народніх приговорювань, хоч їх і взято у Метафраста, та плач Йосипа Ариматейського, що просить у Пілата тіла Христа. В „Слові“ ж відомий плач Ярославни, близький, звичайно, до традиційного народнього плачу, але, може бути, не без впливу таки й книжного, себ то й популярного серед книжників—до них належить й автор „Слова“—старо-руського хрисостома—Кирила Туровського.

Наприкінці декільки слів про вживанне в творах наших поетів *уривчатої та періодичної* мови. У Кирила, як помітив ще Х. Буслаїв, стрічаємо періоди, „отличаючіся стройністю во взаємномъ соотвѣтствіи частей предложенія“... (Див. у Кир., ст. 36—37, 52 та инш.). Але поруч з періодами у нашого автора знаходимо також частенько й уривчату мову (див. ст. 44, 55—56, 19 та инш.), котра характеризує „Слово о п. І.“, що майже не має періодів.

Згадаємо нарешті, що найближчим, майже дослівним повтореннем є місце, що подає проф. Владіміров. „(Ист. лит. Киевскаго періода“, ст. 311).

На підставі висловленого ми можемо, здається, зазначити, як не категорично, то хоча гипотетично, існування деякого наближення книжної маніри Кирила Туровського до „Слова о полку Ігоря“, а се свідчить, що тут не випадкова однаковість, а наслідок належності обох письменників до відомої літературної школи; школа ся заклалась в Київській Русі в XII віці і визначалась особливим стилем і літературною манірою, яка повинна була відбитись як на творах свіцького так і духовного змісту.

„Elegia Alexii“ Теофана Прокоповича.

Студія Олександра Грузинського.

Літературна діяльність Т. Прокоповича давно вже звертала на себе увагу різних дослідників. Досить згадати ймення Тихонравова, Морозова, Самарина і баг. инш., що написали чимало студій і монографій, присвячених сьому єпископови - гуманістови, політичному й літературному діячеви. Проте науковий дослід не торкнув ся досі ще довгої низки творів літературного характеру, що належать Теоф. Прокоповичеви. Се — його латинські вірші, між иншим і „Elegia Alexii“, яку він написав на латинський мові, наслідуючи Овідія. На жаль се ігнорування часом було навіть свідомим. Так, напр.. Морозов, що написав найкращу досі монографію, присвячену літературній діяльності Прокоповича, торкаючись сих творів, каже в своїй книжці ось що ¹⁾: „В Кіевѣ Теофанъ написалъ нѣсколько латинскихъ стихотвореній, показывающихъ, что онъ хорошо умѣлъ владѣть формой классическаго стиха, но по содержанию своему совершенно незначительныхъ. Изъ нихъ заслуживаетъ вниманія только небольшое стихотвореніе, въ которомъ рѣзко сказалось сочувствіе свободной мысли по поводу суда надъ Галилеемъ“. Далі подаєть ся уривок тексту й перекладу сього твору. Решта віршів видимо нічим не звернула на себе уваги сього дослідника, може й тому, що в їх не було „сочувствія къ свободной мысли“.

¹⁾ Морозовъ, — „Теофанъ Прокоповичъ какъ писатель“, ст. 157.

А між тим „Elegia Alexii“ дуже цікава пам'ятка творчості Прокоповича найдавнішої доби; правда, питання про час, коли написано „Елегію“, поки що розв'язати досить не легко. Ані зміст, ані списки не дають на се певної відповіді. Справедливіше допустити, що перерібку сю було зроблено до р. 1704, бо того року її подано на увагу слухачам автора, як приклад¹⁾ в його підручнику поетики, і так само трудно сказати, щоб її було написано давніше року 1698, себ-то року подорожі в Рим, де він, як відомо, багато працював коло клясиків. Цілком правдиво буде допустити, що під час сеї праці йому спало на думку зближити два моменти — вигнання Овідія і втікання з своєї волі Олексія з батьківської оселі.

Довести сю гадку можна і аналізом сього твору з боку змісту і почасти з боку форми. От се і буде найближчою метою нашої праці.

Другим завданням буде вияснити і схарактеризувати способи творчості, поскільки їх можна дослідити в сьому творі.

Але перш над усе треба зробити декільки уваг що до тексту елегії, яку ми студіюємо, бо списки її відносять ся до часу пізнішого, як і друкований текст її²⁾.

Вірш сей писано латинською мовою, елегічним розміром (*distichon elegiacus*). Він відомий нам з отсих джерел:

1) Його подано в друкованім курсі поетики Теофана Прокоповича (*De arte poetica*), що викладав ся р. 1704—1705³⁾.

2) Його надруковано в книжці „*Lucubrationes illustrissimi et reverendissimi Theophanis Procopowicis, quae (praeter una [sic] narrationem) jam orationes jam poemata jam epistolas in se comprehendunt*“⁴⁾.

1) Див. *De arte poetica*, ст. 30.

2) В кращому разі до половини XVIII в.

3) Видана Георг. Кониськ. в Могильові р. 1786, (ст. 30—34).

4) Библ. К. Дух. Ак. (Знач. В XXXIII 9/380... nunc primum in unum corpus collectae et in publicum lucem edita Vratislaviae Apud Io: Jacob. Korn, 1743.

Тут між иншим уміщено його промови в приводу Полтавської баталії, листи до Байера, й до інших; з poematis:

1. *Epinicium sive carmen triumphale de victoria nobilissima* (123—128).

3) З підручника пітики елегія ся перейшла до інших підручників, яко гарний приклад (*exemplum elegans*) пародії.

Треба завважити, що пародію в початку XVIII в. в Києві¹⁾ розуміли зовсім не як жартовливі перерібки і наслідування серйозних творів. В нашому прикладі „Елегія про Олексія“ хоч і уявляє з себе цілком наслідування, проте всю її написано в дуже серйозному тоні, і в ній не можна знайти ані одної вказівки на бажання автора пародіювати в теперішньому значінні сього слова.

В рукопису, з якого взято текст, що подаємо, „Елегію“²⁾ його уміщено в IV розділі *de vario exercitationis genere*, в тому з параграфів, що оповідає про „третій вид упражнень“ (по Кониському) — *Articulus tertius*.

„*Tertium exercitationis genus est dictum parodia, cum ad normam poematis ab aliquo Auctore editi nostrum opus ita aptamus, ut veluti vestigiis insistamus, et verba verbis, sententiis sententias similes vel contrarias et e regione oppositas conferamus*“ — „Третій рід „упражнения“ зветь ся пародія, коли ми по зразку твору, що подав якийсь автор, свою працю улаштуємо так, неначе б то йдемо по сліду і збираємо до купи (*conferamus*) слово по слову, думку по думці однаково або навпаки, яку беремо з меж протилежного“. Далі подаєть ся „*exemplum elegans Illustr. Authoris Theophanis*“ — „штучний зразок славного письменника Теофана“, „*qui descripsit exilium divi Alexii eo modo, quo Ovidius exilium suum libro 1-mo elegia 3-tia Tristium*“, — „який написав про втіканне Св. Олексія таким же чином, як Овідій про своє вигнання в 3-й елегії першої книги „Розпачи“.

Тому, що в рукопису подано крім „Елегії“ Прокоповича текст самої 3-ї елегії Овідія, то автор пітики вважає за потрібне пояснити, що се зроблено для того, щоб таким чи-

2. Теж по польски: *Epitincium albo piesń tryumfalna* (129—134).

3. *Elegia in quae divus Alexius sui exilii seriem narrat* (135—139).

4. *Laudatio Boristhenis* (Київ).

1) А також і давнійше — в поезії ренесансу.

2) *Præcepta de arte poetica* (К. к. 70—77). 1746 року, написав Георг. Кониський. Належать б. проф. Київ. Д. Ак. А. А. Дмитрієвському.

ном „bene considerata verborum et sententiarum in utraque collocatio“ — щоб краще було розглянути порядок слів і виразів в обох елегіях ¹⁾.

Поданий в рукопису текст 3-ої елегії Овідія, якого форми тримав ся Т. Прокопович, трохи ріжнить ся від загального тексту *Tristium*. По - перше — замість одної 3-ої елегії тут подано дві (3-я і 4-та): 1) „Cum subit illius tristissima noctis imago“... (в. 1—102) 2) „Tingitur Oceano custos Erimanthydos ursae“... (в. 103—130). Але ці частини можна з'єднати в одне ціле тільки з великою натяжкою: в першій змальовано прощання чоловіка з жінкою, домівцями і т. и., а в другій — мандрівку і бурю на Іонійському морі. Ясно, що автор - пародист користувався з попсованого тексту.

Другу, більш - менш значну відміну маємо в в. (75 — 76):

Sic Priamus doluit, tunc cum in contraria
versus

Ultiores habuit prodicionis equus ²⁾.

Таке читання подає старий текст. Тепер се місце читаємо так: „Sic Mettus doluit...“

Псуванне се стане зрозумілим, коли се місце поставимо поруч з стихами 25 — 26:

Si licet exemplis in parvo grandibus uti
Haec facies Troiae, cum caperetur, erat.

Цілком можливо, що се місце впливало на редакцію в. 75 — 76. Решта відмін в читанні остільки незначна (помилки), що їх сміло можна й залишити.

Текст „Елегії про Олексія“ дуже мало відрізняється від друкованих текстів (див. вище). Тому ми робимо тільки деякі незначні поправки тексту (звичайно крім помилок). Поправки ті ось які: В в. 69: „Conduco Syriam, nec piger intro gatem“ — вважаємо за потрібне викинути запинку по слові *Syriam* (ставлю дві запинки — по *conduco* і перед *gatem*), через що читання й зрозуміння цього місця стає багато легшим.

1) Л. 96 об. В друкованій поетиці Прокоповича рівнобіжного Овідійського тексту не подано. Певне в рукопису „Pгаесерта“ се зроблено з ініціативи Кониського.

2) К. 74.

В в. 82: зам. *quaestu* повинно на мій погляд читати *questu*, бо перша форма *ablativ*'у цілком неможлива, а сенс при другому читанні стає яснійшим.

В. 84: зам. *navi sonus* правдивіше читати *navis onus* ¹⁾. Така конектура зразу відмінює се місце і робить його більше зрозумілим; і нарешті в ст. 111 зам. слова *dextra* на мою думку повинно читати *texta* ²⁾. В. 15 зам. *habiturus* повинно читати *abiturus*.

„Елегію“ Прокоповича тепер досить забуто нашими вченими; видання його „*De arte poetica*“ і „*Lucubrationes*“ — дуже рідка річ. Тому цілком подаємо текст „*Elegia Alexii*“ з друкованої „*De Arte poetica*“ ³⁾.

„*De arte poetica*“.

(ст. 30 і далі).

In hunc modum gratia exercitii (parodiae) finximus Elegiam Divi Alexii, in qua ille liberum suum et spontaneum exilium describit modo, quo Ovidius descripsit suum Lib. I. Elegia 3, quae sic incipit: „Cum subit illius tristissima noctis imago“.

Elegia, in qua Divus Alexius spontanei sui exilii seriem narrat.

- 1 Illius cum scaena subit faustissima noctis,
Quae mihi supremum clausit in Orbe diem,
- 3 Cum recolo noctem, qua tot mihi vincula rupi,
Nunc quoque plena meo gaudia corde fluunt.
- 5 Aptum tempus erat, quo me de sede paterna
Praecipuus Christi cedere jussit amor.
- 7 Apta viae non hora fuit nec cura parandi,
Haerebam incertae spe trepidante fugae.
- 9 Exciderant animo famuli comitesque legendi,
Exciderat longam vestis egere viam.
- 11 Sic tremui, ceu claustru parans evadere, quemque
Spes alit effugii destituitque sui.

¹⁾ Вірш сей попсовано і в друкованім виданні *Lucubrationes*, але в „*De Arte Poet.*“ читаємо правильно.

²⁾ Так читаємо в списковій „*Граесерта*“ р. 1746 Київськ, Дух. Акад. (I, III, 82, 3).

³⁾ Нумерацію віршів зроблено нами.

- 13 Ut tamen has animo tenebras ipse ausus abegit,
    Consilioque suo mens recreata stetit,
15 Extremum nullos compello [h]abiturus amicos,
    Copia quos multos conciliarat opum.
17 Quod mea si nosset, quam me nova nupta teneret!
    Et quanto miseras spargeret imbre genas!
19 Ipsa procul genitrix celsa distabat in aede,
    Nec poterat facti certior esse mei
21 Quocunque adspiceres, plausus citharaeque sonabant
    Laeta tui festi lux, Hymenaeae, fuit.
23 Omnis conjugii capit aetas gaudia nostri,
    Festus et in tota perstrepat Aede chorus
25 Grandia si parvis licet assimilare Triumphis,
    Talis erat facies, Roma superba, tui.
27 Jamque quies hominum voces premit alta canumque,
    Lunaque sublimem carpit in axe viam.
29 Hanc ego suspiciens, et ab hac templa omnia cernens,
    Quae nostram circum crebra fuere domum.
31 Divi, inquam, quorum resonant hae laudibus Aedes,
    Tectaque jam pedibus non adeunda meis,
33 Vosque pio insignes Heroum sanguine clivi,
    Salvete ad tempus, quod volet ipse Deus.
35 Et quanquam clypeo non nostrum hoc munio corpus
    Flere tamen cunctos hanc prohibete fugam;
37 Desertoque patri, quis me subduxerit ardor,
    Dicite, deflendum ne putet esse malum;
39 Ut, quod vos scitis, genitor quoque sentiat ipse:
    Irato possum non pius esse patre.
41 Sic ego placabam Superos, verum inscia conjunx
    Vota dabat votis invidiosa meis.
43 Illa suo fervente etiam prece pectore fusa
    Crebra fronte sacram percutiebat humum;
45 Verbaque in adversos effudit plurima coelos
    Pro reditu dempti non valitura viri.
47 Nec jam cunctando spatium nox multa sinebat,
    Vertebatque suos Arctos in axe gyros.
49 Quid facerem? patris, fateor, retinebar amore:
    Sola sed ista mea nox fuit apta fugae.
51 Ah quoties humana mihi, quo pergere, dixit
    Mens, vel quo properas ire, vel unde, vide!

- 53 Ah quoties dubiam questa est fallaciter horam,
Dandaque non certis vela negabat aquis!
- 55 Ter limen tetigi, tarde ter pondera carnis
Ad pulchra accinctos impediere pedes.
- 57 Saepe celer factus, rursus me tardior ipso,
Ingenio patriae pelliciente fui
- 59 Saepe meum votum firmaram, et saepe refelli
Respiciens oculis tecta relicta meis.
- 61 Tandem, quid cunctor? Syria est, quo tendimus, inquam,
Roma reliquenda est, hic mora neutra bona est.
- 63 Uxor deseritur? liber mihi vindicor ipsi;
Et Domus? et blandae retia rumpo domus;
- 65 Quique mihi pravo nocuissent more sodales?
O mihi perpetuo damna tremenda metu!
- 67 Dum licet effugiam; nunquam fortasse licebit
Ulterius: damno, qua moror, hora mihi est.
- 69 Nec mora cunctari, suadentia comprimō verba,
Conduco Syriam, nec piger intro ratem.
- 71 Dum vehimur, caelo laetus mihi Lucifer alto,
Non alius nostris maestior ortus erat.
- 73 Divisum haud aliter quam si sua membra revulsa
(Ut mihi narratum est) me doluere mei.
- 75 Sic Jacob doluit, dulcis cum viscera nati
A saevis didicit dilacerata feris.
- 77 Tum vero intetricum ¹⁾ vertuntur gaudia luctum,
Et quae plaudebat, pectora dextra ferit.
- 79 Tum vero conjunx frustra inclamare maritum,
Et planctu profugum non revocante sequi:
- 81 Non potes avelli, sequar, ah! sequar usque per undas,
Atque exul conjunx exulis, inquit, ero;
- 83 Meque invitat iter, meque invocat extera tellus,
Nec nimium profugo sum grave navis onus.
- 85 Te iubet exilium Christi dilectio ferre,
Meque eadem solam jure manere negat.
- 87 Talia tentabat sancti tenuere Parentes,
Vixque suo suasu consilioque stetit.
- 89 Evasi (nec enim fuit hoc periisse putandum)
Squallidus illotas crine tegente genas.

1) Надруковано: in tetricum.

- 91 Illa diu densas luctu effundente tenebras,
In media jacuit mortua pene domo.
- 93 Utque resurrexit, resolutaque membra levavit
Pulvere foedatis tristis imago comis,
- 95 Tum modo se, thalamos modo complorasse relictos
Fertur, et absentem saepe vocasse virum;
- 97 Nec gemuisse minus, quam si mea fata videret,
Et tumulo corpus traderet ipsa meum;
- 99 Et petiisse Deum, vellet sibi tollere vitam,
Sed tamen ad reditus spem revocasse meos.
- 101 Vivat et in melius convertat vota precesque,
Vivat et absenti fida sit usque viro.
- 103 Incubuit placidis Zephyrus lenissimus undis,
Aequoreasque suo flamine mulcet aquas.
- 105 Et nos Jonium securi findimus aequor,
Nec reddit trepidos ulla procella metus.
- 107 O me felicem! mitis mare permeat aura,
Summaque censetur ludere sponte Thethys.
- 109 Non quatit obversam proram puppimve retundit,
Sed tantum celerem promovet unda ratem.
- 111 Pinea texta volant, non strident vincla rudentem,
Prosperat et nostram pulsa carina fugam,
- 113 Navita securo confessus gaudia cantu
Ad propellendam non eget arte ratem.
- 115 Utque regit domitum non duris vector habenis
Et facili freno flectere svevit equum:
- 117 Sic tunc quo voluit, quo illum res ipsa vocabat,
Impavidus ventis Navita vela dedit
- 119 Quod nisi favisset Divina his gratia ventis,
Tangere quis portum me potuisse putet?
- 121 Iam procul Italiae ripis post terga relictis,
Dilectae Syriae littora cerno meae
- 123 Annuat optatas, quaeso, mihi tangere terras,
Et mecum magno pareat unda Deo.
- 125 Dum loquor et trepidis attingo littora votis,
Festivam pernix impulit aura ratem.
- 127 Pellite caerulei, me pellite flamina ponti;
Haec mihi propitii sit nota clara Dei.
- 129 Ponite me profugum peregrino in littore, si, qua
Terra Dei est, dici terra aliena potest.

По своїй змстові „Елегія про Олексія“ взагалі мало спадає на відомі досі „Житія“ св. Олексія; се цілком зрозуміло, бо „Елегія“ виявляє з себе перерібку елегії Овідія на християнсько-поетичний манір. Але при детальному розгляді цього твору можна зазначити деякі місця, що спадають на латинське житіє, відоме в науковій літературі під назвою „Мюнхенської редакції“ ¹⁾.

Аби хоч трохи орієнтуватись в питанні про взаємини між „житієм“ і „Elegia Alexii“, треба хоч в двох словах торкнутись історії цього сюжету. На жаль в російській науковій літературі нема цільного досліджу, присвяченого питанню про „житія“ св. Олексія, хоч давніші списки житія відносять ся, певно, до XII віку ²⁾. Проте можна зазначити чималу низку окремих статей і заміток, що присвячено окремим питанням і окремим житіям різних редакцій. Подробиць тут ми торкатись не будемо, бо бібліографічну літературу досить докладно подає в своїй статі проф. Владіміров (Ж. М. Н. Пр., 1887, X), додамо тільки, що крім того є дуже цікава праця: Arthur Amiaud, La legende Syriaque de S. Alexis ³⁾, де французський дослідник намагається довести, що історію цього сюжету повинно починати ще з VI віку по Р. Х. (!). У всякому разі вже в IX віці написано на грецькій мові:

1) канон св. Олексію ⁴⁾, який повинно вважати за найдавніший памяток в літературі Європи, що стосується до цього житія. Крім того на грецькій же мові можна зазначити ще ось які редакції „житія“:

2) Житіє, що за автора його вважають Семена Метафраста і що його опублікував Massmann по манускрипту Віденської Бібліотеки. На його не звернуто уваги в праці Боляндістів ⁵⁾, що мали копію його, але не знайшли потрібним опублікувати.

3) Анонімне житіє, що заховало ся серед грецьких манускриптів Мюнхенської Бібліотеки. Воно було невідомим до Massmann'a, що його опублікував.

¹⁾ Див. Massmann. Sanct Alexius Leben. 157—166. (Bibliothek der gesammten Deutschen National-Literatur, 1843). Редакція А.

²⁾ Див. Срезневский: „Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстн. пам. XXXI“.

³⁾ Bibliotheque de l'Ecole des Hautes Etudes. Paris, 1889. Op. 79.

⁴⁾ Йосифом сосудохранителем в Константинополі (848—883).

⁵⁾ Acta Sanctorum, під 17 Іюля, т. IV.

I 4) Версія, що подав монах Агапій в його βιβλιον χαλούμενον Εκλόγιον.... εις κοινήν μεταφρασθέντεν διαλέκτων, παρὰ Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ κρητός¹⁾. Житіє се має значні відміни від житія Метафраста.

Боляндісти мало відрізняли сї редакції одна від одної; проте в їх праці подано коштовний матеріал для характеристики і класифікації латинських редакцій. Коли не вважати на силу відмін латинських житій в деталях, то (по Massmann'у) їх можна поділити на таких три головних типи:

1) Римська канонична редакція, її складено з порівняння декількох кодексів.

2) Редакція Сурія. Laurentii Surii de probatis Sanctorum historiis (Coloniae 1579).

3) Редакція Віденської бібліотеки (Мюнхенська редакція Д). Редакція Сурія має велику вагу, бо вона докладно передає Заходу східний переказ про Олексія. Її певно контамініровано з Метафраста і анонімної редакції.

Отсе, власно кажучи, і всі основні редакції. Решта росте вже на національному ґрунті (французькому, німецькому, російському і т. и.) рясною низкою через поширення або скорочення (напр. проложні редакції) в найрізноманітвійших формах—від народніх віршів до містерій включно²⁾. Отсей саме сюжет відбив ся і на „Елегії про Олексія“ Прокоповича. Власно кажучи, в „Елегії“ відбив ся тільки оден момент, що його взято з всього сюжету, а саме — сцена прощання і втікання з батьківської оселі во іме Христа молодого, вельможного, багатого юнака; для більшого вражіння легенда примушує його втікати саме в ту ніч, коли відбувалось його весілле.

Тієї само рамки додержує і Прокопович. Він тільки розширив і надав більшого драматизму на сей мент. Додано до сього малюнок подорожі по морю, аж до того часу, коли вже стало видно „жадану Сирію“³⁾. Дальший розвиток

1) Див. Соболевскій: „Переводная литер. Москов. Рус.“ (ст. 320) і „Анеологіонъ“ Москва, 1660 г.,—„Житіє Алексія“ (Библ. Кіевской Дух. Акад.) л. 1--30.

2) Пор. Тихонравовъ: „Русск. Драм. Произведенія; Дѣйство объ Ал.“.

3) Всі житія виряджають св. Олексія в Едесу.

сього сюжету в житіях збагачено всякими вставками (дивні ввижання, голос з овтару, дзвони, житте в батьківській оселі старцем, глум рабів, випадок з хартією, де Олексій власною рукою писав про свое житте, плач батьків, молодої і т. и.). Цікаво, що ні одне з житій не видає себе за власноручно написаний житєпис. В житіях се обмежуєть ся тільки читаннем його перед всім римським народом.

Про дальшу долю сеї хартії нема жадного слова. Певне, що легенда тільки пізнійше почала цікавитись побічними питаннями, як от кому дано читати хартію — світському чи духовному уряду, і т. и. Звичайно, що автобіографічне питання посунуто на задне місце, так що авї автори, авї читачі житій не почували потреби в автобіографічній формі.

З впливом часу, коли житіє не тільки зробилось за річ для читання, але й стало за джерело „дійства“, містерії про Олексія, перерву сю повинно було заповнити. І справді, щоб драматизувати сцену з хартією, то повинно з обставин дії прочитати її перед народом, як власний твір святого ¹⁾).

1) Справді, в „Дійствѣ“ про Олексія р. 1670 ми знаходимо сю хартію, сливе цілком взяту з проложного житія тільки трохи переоблену. (Див. Тихонравов: „Русск. драматич. произв.“ т. I, ст. 69).

Щоб ознайомити читача з такою редакцією, а також і з „житієм“, подаємо її тут цілком. (З Прѣблугу, Мартівская четверть, вид. 1900. Москва, єдиновірчеська друкарня. Передруковано з прольогу 1654 р., див. під 17 марта к. 87 об.).

„Сей бѣ отъ ветхаго Рима, сѣнь Евфимиана патрикія и матери Аглаиды, благовѣрну же и богату родителю сѣнь иже и бракъ сотвориста емоу, въпрягоста отъ црѣского рода невѣсту. браку же бывшу и чертогу совершену, в'неже бѣ время к'невѣстѣ приблизитися, давъ ей обручительный пер'стень и изыде тай издому своего. и пришедъ воградъ Едес'скій и пребысть върѣкви лѣтъ осмь надесятъ, в'нищихъ ризахъ.

Ипознанъ бысть добродѣтели его ради и многимъ к'нему събирающимъ. Онъже не хотяше хваленія чelовѣческаго, отиде оттуду в'римъ и приде в'домъ свой, и не вѣдомъ бысть в'дому своемъ. И умоли своего оцѣа, да оу вратъ дому его сядеть. бѣже всѣми не знаємъ и пребываше во вратѣхъ, зря отца и матеръ, и рабъ своихъ входящихъ и исходящихъ. обругаемъ же бѣ и укоряемъ своимъ рабы, и страненъ всѣмъ. родителема же и цѣломудренѣй женѣ его, скорбящимъ и плачущимъ всегда о немъ. приблизившужеса оумертвію его, испроси хартію, и написа яже о себѣ, и держаше в'руцѣ по умертвію своемъ. и съшедшимъ всѣмъ над него. По откровенію же Божію, црѣю и патриарху,

Такою саме спробою дати житіє Олексія на зразок мольоґу, листа, чи вірнійше житія в першій особі і є „Elegia Alexii“ Прокоповича; її написано мабуть під трома впливами — житій, містерії і Овідія, — про його мова буде далі. Зупинимось трохи докладнійше на впливі житійному.

З відомих досі житій Elegia Alexii найбільше спадає на зазначену вже Мюнхенську латинську редакцію (Massmann) ¹⁾. В житію сьому прощанне Олексія написано дуже драматично (молодий з молодю кажуть промови), при тому можна зазначити навіть цілу низку збігів словарних. Через таке значінне сього житія ми повинні зупинити ся на ньому трохи докладнійше.

Житіє се цікаве тим, що в ньому рід Олексія пристосовуєть ся до давнійших патриціянських родин клясичного періоду (до Сціпіона), а рід молоді Олексія — до Фабриція, що Пірра звоював.

Весілле і втіканне Олексія в сій редакції подано так.

Ponitur dies celebritati nuptiarum. Conveniunt utrobique amicorum et clientium infinite multitudines turba parasitorum et ioculatricum incredibilis. Benedicuntur secundum consuetudinem ecclesiasticam in ecclesia sancti Bonifacii martyris sponsalibus ornamentis insignes sponsus et sponsa.

Dies laeta ducitur. Sonant tibiae et cytharae, organa quoque et lirae et omnis generis musica instrumenta. iuvenum turba cum sponso, puellarum frequentia cum tanti nominis nova sponsa fere innumerabilis.

Nox aderat, in qua thalamus collocatus est et nobilissimus iuvenis cum sponsa sua cubiculi secreta accepit silentia: et cum

---

возвѣстившу аггелу, да поищутъ чловѣка Бжїя вѣдому Евфимїани. и обрѣтоша и оуже оумерша, и в'руцѣ его имуща хартїю, и никомуже не дасть ся, но самъ црѣ Онорїи взять ю, и прочиташе ю на слышанїе всѣмъ. Тогда увѣдано бысть яже онемъ. Оцъ же его и мти, и обрученая его невѣста, вельми горцѣ плакахуся о немъ и тако погребены быша мощи его святаго честно, в'церкви святаго апостола Петра“.

Редакцію сю взято з „Synaxariis Basilianis“ (Див. Acta Sanctorum, I, с.).

¹⁾ Коли твір написано мовою латинською, то буде цілком натуральним шукати джерел в житіях латинських. З російських житій, поскільки нам відомо, ні одне не спадає на Елегію.

ante lectum iuxta morem nobilium lucerna arderet,— vides, inquit ad sponsam beatus Alexius, quomodo linum istud flamma consumitur. adnichilatur(?) et cadit. Talis est nimirum et vita nostra, que cupiditatum circumdata flammis cotidie perit et deficit, et eternam post consummationem huius habitaculi nos mittit in damnationem.

Quare o carissima liberemus animas nostras ab his cupiditatum ignibus. et luxuriæ ac delectationum incentivis, que et perpetuam nobis mortem lucrabuntur et ipsa tamquam umbra et fumus solam peccati relinquendo miseriam. transeunt et deficiunt. His dictis anulum detraxit et dedit illi, flente ipsa inconsolabiliter et dicente — vade in pace, nec ego vivente licet viro umquam cessabo aut desistam esse vidua ¹⁾).

Другою властивістю сеї редакції єсть ось яка риса. Не маючи спадкоємців по смерті своєї, Евфиміан та Аглаїда (батьки Олексія) відписали все своє велике добро на офіру Богу, і між иншимъ вони ж дали спромогу на збудування монастира св. Олексія: ... In ecclesia Bonifacii martiris sepelierunt, ubi pater et mater ac sponsa beati viri continuo bona sua tradiderunt et ecclesia amplificata, monasterium instituerunt, et edificia ac mansiones per gyrum monachis condiderunt ²⁾).

Остання ся риса робить житіє надто цікавим для нашого завдання. Повстанне такої версії прямо зазначає те місце, де вона більше всього могла бути — се монастир св. Олексія з мощами його і написом, що його споминає давній опис міста Риму ³⁾).

Живучи в Римі, Теофан Прокопович міг бачити такий житєпис в самому монастирі, де він бував певне не один

¹⁾ Massmann 159.

²⁾ Massmann 165.

³⁾ Див. Massmann (ст. 43): Bezeichnend ist, dass noch Matth. Vecchiazzeni in seiner Historia Foropopiliensi, welche er einem Dr. Bernardini Savelli widmet, des Alexius Geschlecht von den Sabelliern ableitet. Eine alte Descriptio urbis Romae gibt bey Beschreibung der Kirche des h. Alexius und des von den Herren von Sabelli gestifteten Altars wirclich folgende Inschrift an dessen Stufe: sub gradu isto in paterna domo B. Alexius Romanorum nobilissimus, non ut filius sed tanquam pauper advena receptus, asperam egenamque vitam duxit annis XVII: ibique purissimam animam creatori suo feliciter reddidit anno CCCCXIV, Innocentio I P.P. et Honorio et Theodosio II Imperatore.

раз за три роки¹⁾. Звичайно, йому відомі були й інші редакції житєпису.

Словарних і стилістичних збігів між житієм і Елегією не дуже багато, проте вони досить цікаві. Зазначимо такі.

В Елег. в. 66. O mihi perpetuo damna tremenda metu.

В житію маємо: vita... nos mittit in damnationem.

El. A. 85 — 86: Te iubet exilium Christi dilectio ferre,

Meque eadem solam jure manere negat, і ранішні.

Житіє: vade in pace, nec ego vivente viro umquam cessabo... esse vidua.

Elegia Alexii:

Житіє:

... thalamos relictos... thalamus collocatus est.

... nova nupta... nova sponsa.

... laeta lux, Himenaeae, fuit. dies laeta ducitur.

... plausus cytharaeque sonabant. sonant tibiae et cytharae.

Omnis conjugii capit aetas Conveniunt utrobique amicorum et clientium infinite multitudines.

Vosque pio insignes Heroum sanguine clivi. Benedicuntur in ecclesia Bonif. martyris, sponsalibus ornamenta insignes...

Зазначимо ще стилістичні збіги.

Artum tempus erat, que... Nox aderat, qua...

Певно теж, що знав він і містерію (діяство) про Олексія, коли не в російським, то в латинським чи принаймні польським обробленні. Принаймні так примушує думати в. 75—76 „El. Alexii“, де бачимо досить близьке повторення одного виразу в „Дѣйствѣ объ Алексіи“ р. 1670.

El. Al. Sic Iacob doluit, dulcis cum viscera nati
A saevis didicit dilacerata feris.

В „Дѣйствѣ“: „И для того гды твою ризу огледаю,
Барзей, нежели Іяковъ по тобѣ рыдаю“.
(Тихонравовъ. Р. Др. Произведенія, т. I, ст. 40).

Звернімось тепер до впливу Овідія. Що до форми, то „Elegia Alexii“ є точною копією 3-ї і 4-ї елегії „Tristium“ Ovidii;

¹⁾ Що руські люди одвідували мощи св. Олексія, див. мандрівку Толстого (Пишін, т. III, ст. 238).

але се відомо вже з самих наших джерел. Проте Овідій відповідає трохи і за зміст, бо автор „Elegiae Alexii“ справді слідкує за ним *veluti vestigiis*, слідкує за найменшими зворотами поетичного стилю і способу виразу.

Книжку свою „Tristium“ написав Овідій, коли був вигнаний — в Сарматії, коло гирла Дунаю. В елегіях Овідій оповідає про своє життя, коли був вигнаний, про те, що пережив і що бачив, при тому трохи надоїдливо веде свою головну тему — вибачення перед Августом і прохання помилувати. Третя та четверта елегії першої книги „Tristium“ — одні з найкращих; цілком зрозуміло, що Теофан зупинився на їх, як на зразку, вартім, щоб йому наслідувати.

Всі засоби Прокоповича в наслідуванні можна розкласти на таких три частини.

1) Деякі місця цілком подано так само, як і в Овідія, при тому замість одних слів поставлено синонімічні, а деколи змінено будову речення, але думку оставлено ту само.

2) Деколи лишається загальний кістяк речень, але окремі часті замінено не синонімічними, але взятими з іншого роду по закону контрасту або суміжності.

І нарешті, по-третє, — коли низка віршів цілком перероблюється і утворюють ся зовсім інші, нові образи, що не виходять проте з кола життійної літератури. Звичайно, буває чимало посередніх щаблів. — В дальшому викладі нам доведеться познайомитись зо всіма тими випадками на прикладах.

До перероблення першого роду належить чимало віршів: 7—10, 27—28, 47—50, 57—59, 69—70, 77—84, 87—88, 91—99, 101—102, і по часті 127—132. На зразок візьмемо в. 7—10: Овідій ¹⁾ пише:

Ов. III. 7. *Nec mens, nec spatium fuerant satis apta paranti,
Torpuerant longa pectora nostra mora.
Non mihi servorum, comitis non cura legendi,
Non aptae profugo vestis opisve fuit.*

У Прокоповича читаємо:

7. *Apta viae non hora fuit, nec cura parandi,
Haerebam incertae spe trepidante fugae.*

¹⁾ Овідія цігуємо по старому виданню (1795 р.).

Exciderant animo famuli comitesque legendi,

Exciderat longam vestis egere viam.

Друге місце ще більше виразне.

Ов. III. 27. Iamque quiescebant hominumque sanumque,
Lunaque nocturnos alta regebat canos.

Рівнобіжне місце у Прокоповича:

El. A. 27. Iamque quies hominum voces premit alta sanumque,
Lunaque sublimem carpit in axe viam.

Поданих прикладів досить, аби бачити сей спосіб; його можна характеризувати як переказ своїми словами, себ-то те, що в початковій школі має назву „переложенія“. Все таки подамо тут ще оден приклад — змалювання ночі в в. 47—50.

Ов. III. 47. Iamque morae spatium nox praecipitata negabat.

Versoque ab axe suo Parrhatis Arctos erat.

Quid facerem? blando patriem retinebar amorem,

Ultima sed jussae nox erat illa fugae.

В елегії Прокоповича місце се перероблено так:

Nec jam cunctando spatium nox multa sinebat

Vertebatque suos Arctos in axe gyros.

Quid facerem? patris, fateor, retinebar amore:

Sola sed ista meae nox fuit apta fugae.

Зазначимо ще зміну прямої конструкції на умовну в в. 17—18.

Ов. III. 17. Uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat

Imbre per indignas usque cadente genas.

У Прокоповича:

El. A. 17. Quod mea si nosset, quam me nova nupta teneret,

Et quanto miesras spargeret imbre genas!

Два останніх приклади вже трохи відмінюють ся й не уявляють з себе „переложенія“ в чистому виді.

Другий спосіб сливе такий же елементарний, як і перший,—се автор в відомих виразах підставляє слова і речення, які він бере з меж суміжних або протилежних тим словам, що їх замінює. Певно, що при сьому думка речення мусить стати цілком иншою. Таких прикладів теж досить

багато: в.в. 1—3, 5—6, 15—16, 19—20, 25—26, 37—38, 53—54, 61—64, 67—68, 71—72, 85, 103—104, 115—116, 119—122, 129—130.

Звернімось знову до прикладів. Цікавий перш над усе самий початок елегії; у Овідія його подано в ось яких виразах:

Ов. III. 1. Cum subit illius tristissima noctis imago
Quae mihi supremum tempus in Urbe fuit;
Cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui.

Прокопович замінив підкреслені речення на інші, які вваж з меж протилежного:

El. A. 1. Illius cum scaena subit faustissima noctis
Quae mihi supremum claudit in Orbe diem.
Cum recolo noctem, qua tot mihi vincula rupi.

Другий, ще більше виразний приклад:

Ов. III. 5. Jam prope lux aderat, qua me discedere Caesar
Finibus extremae jusserat Ausoniae.

Місце се Прокопович переробив собі так:

El. A. 5. Aptum tempus erat, quo me de sede paterna
Praecipuus Christi cedere jussit amor.

Тут заміна аскетичного і географічного характеру. Далі приклад заміни маємо в в. 19—20.

Ов. III. 19. Nata procul Libycis aberat diversa sub oris
Nec poterat fati certior esse mei.

В Елегії про Олексія читаємо:

El. Al. 19. Ipsa procul genitrix celsa distabat in aede
Nec poterat facti certior esse mei.

Заміну таку викликано тим, що треба було йти за традицією життя — у Олексія не могло бути дочки.

Домагаючись, щоб Август пробачив йому, Овідій досить покірно благає небеса:

Ов. III. 37. Coelestique viro, quis me deceperit error
Dicite: pro culpa ne scelus esse putet.

Олексій же благає Бога про инше:

El. Al. 37. Desertoque patri, quis me subduxerit ardor,
Dicite, deplendum ne putet esse malum.

Де далі заміни стають не такими вже простими. Надто складову, якби „систему підставлювання“, маємо в вірш. 61—64:

Ов. III. 61. Denique, quid propero? Scythia est, quo
mittimur, inquam,
Roma relinquenda est. Utraque justa mora est,
Uxor in aeternum vivo mihi viva negatur
Et domus, et fidae dulcia membra domus.

А в Прокоповича Олексій переживає протилежні почуття.

El. A. 61. Tandem quid cunctor? Syria est, quo tendi-
mus, inquam,
Roma relinquenda est, hic mora neutra
bona est,
Uxor deseritur, liber mihi vindicor ipsi;
Et domus et blandae retia rumpo domus.

Ще оден приклад, де маємо діло з заміною біблійного характеру:

Ов. III. 75. Sic Priamus doluit, tunc cum in contraria versus
Ultiores habuit prodicionis equus.

Прокопович перероблює:

El. A. 75. Sic Iacob doluit, dulcis cum viscera nati
A saevis didicit dilacerata feris.

Після сього не трудно догадатись, чого тримав ся Прокопович, підставляючи одні слова і вирази замість других: „мати“ замість „дочки“, „найщасливійша сцена“ зам. „найсумнійшого образу“, „Сирія“ зам. „Скифія“, „Яков“ зам. „Пріама“, „praecipuus amor Christi“ зам. „Цезаря“.

Такі от поетичні образи змінили образи Овідія. Проте автор не завжди відмовляється користувати з клясичних епитетів і виразів.

Більшість сих географічних, біблійних і інших підставлювань має загальний християнсько-аскетичний характер. Знаходимо і не такі вже прості заміни. Так, напр., вираз:

pro culpa ne scelus esse putet

перероблено на такий:

deflendum ne putet esse malum.

Така непроста заміна вже є перехідним шаблем до перерібок вищого порядку. В більш-менш чистому виді ми подибуємо їх в віршах: 4, 11—12, 29—32, 37—40, 51—52, 65—66, 73—74, 89—90, 105—112, 111—114, 123—124, 125—126.

В сих перерібках Прокопович тримав ся головним чином почуття відповідности частин, хоч і не скрізь йому можливо було обминути суперечности; напр. в. 87—88 суперечить в. 73.

Підлягаючи вимаганню загальної відповідности частин, Прокопович перероблює деякі вірші навіть в тому разі, коли їх можна було лишити. З сього боку цікавий вірш 4:

Ов. III. 4. *Labitur ex oculis nunc quoque gutta
meis,*

що таким став в

El. A. 4. *Nunc quoque plena meo gaudia corde
fluunt.*

Ще більш неприродно перероблено в. 11—12:

Ов. III. 11. *Non aliter stupui, quamquis Iovis ignibus ictus
Vivit, et est vitae nescius ipse suae.*

El. Al. 11. *Sic tremui, ceu claustra parans evadere, quemque
Spes alit effugui destituitque sui.*

В в. 51—54 Овідій розповідає про ту хвилину, коли до його прийшли посланці Августа, щоб сповнити його приказ.

Ов. III. 51. *Ah, quoties aliquo dixi properante: quid urges?
Vel quo festines ire, vel unde, vide?*

*Ah, quoties cernam me sum mentitus habere
Horam, propositae quae foret apta viae.*

На канві сій Прокопович ось що мережить:

El. A. 51 *Ah, quoties humana mihi, quo pergere, dixit
Mens, vel quo properas ire, vel unde, vide!*

*Ah, quoties dubiam quaesta est fallaciter horam
Dandaque non certis vela negabat aquis.*

Деякі місця Прокопович так переробив, що тільки в з'язку з контекстом можна догадатись про однаковість отих місць.

Ов. III. 65. Quosque ego fraterno dilexi more sodales,
O mihi Thesea pectore juncta fide.

El. A. 65. Quique mihi pravo nocuissent more sodales,
O mihi perpetuo damna tremenda metu.

Цікавий спосіб зазначаємо в в. 73—74.

Ов. III. 73. Dividor haud aliter, quam si mea membra
relinquam,
Et pars abrumpi corpora visa
suo est.

В Елегії про Олексія читаємо, що родня його остільки страждала, неначе в їх рвали части тіла, про що відомо було Олексію: *ut mihi narratum est*.

В другій частині елегії, що її найбільше перероблено, Прокопович бере солоденького і трохи нудного тону.

Ов. IV. 3. Nos tamen Ionium non nostra findimus aequor
Sponte, sed audaces cogimur esse metu.
Me miserum, quantis increscunt aequora ventis
Erutaque eximis fervet arena vadis:
Monte nec inferior prorae puppique recurvae
Insilit, et pictores vertebat unda deos.
Pinea texta sonant; pulsī stridore rudentes,
Aggemit et nostris ipsa carina malis.

El. A. 105. Et nos Ionium securi findimus aequor,
Nec reddit trepidos ulla procella metus.
O me felicem! mitis mare permeat aura,
Summaque censetur ludere sponte Thethys.
Non quatit obversam proram puppimve retunda,
Sed tantum celerem promovet unda ratem,
Pinea texta volant, non strident vincla rudentem,
Prosperat et nostram pulsa carina fugam.

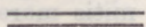
До яких висновків можна навернутись після сього двійного аналізу елегії як з боку змісту так і з боку форми? Ми бачили, що те й друге взяв Прокопович з різних джерел. Що ж лишаєть ся самому авторови?

Перш над усе йому належить думка зблизити такі різні переживання, як от „Плач“ Овідія з тою боротьбою, що була в душі Олексія перед відходом з рідного краю. По друге, йому належить більш-менш дотепне порадкування,

більш-менш вдатне комбінування житійного і Овідійового матеріялу. Чи належала йому власно ідея про аскетизм,— сказати трудно. По-перше, він був тоді ще занадто молодим, по-друге, маємо низку відомостей, які свідчать про те, що він вороже ставив ся до монахів, Про се свідчить багато місць з „Духовного Регламенту“¹⁾.

Як там не було, а ся перерібка припала до вподоби тодішньому вченому колови, знавцям шкільної латині. Знати се з того, що її знаходимо навіть в XVIII віці по піітиках, як „exemplum elegans“ і вона заучуєть ся на память. Ввійшла вона теж і в посмертне виданне кращих творів Теофана — „Lucubrationes“.

У всякому разі „Елегію про Олексія“ не можна вважати за твір, написаний під впливом безпосереднього нахнення; зате вона дуже влучно виявляє засоби штучної будови наслідовних творів, і з сього боку уявляє з себе дуже цікавий матеріал для методу порівняння.

¹⁾ Див. Ю. Самаринъ, т. V, „Стефанъ Яворскій и Теофанъ Прокоповичъ“, ст. 319—321.

До історії української етнографії.

(Риси літературної діяльності М. А. Максимовича, А. Л. Метлинського та П. А. Лукашевича).

Подав В. Данилів.

I.

На „Народныя южно-рускія пѣсни“ А. Метлинського, що вийшли р. 1854, М. А. Максимович відізвався три роки по тому у місячнику „Русская Бесѣда“ І. Аксакова (1857 р. № 1, ст. 61—„Смѣсь“) в статті „Украинскія письма къ П. А. Кулишу отъ М. А. Максимовича. Письмо второе. Объясненіе нѣкоторыхъ украинскихъ пѣсень“. Максимович, не розбираючи докладно усього збірника Метлинського, обвинувачує його в тому, неначе він передрукував де-які пісні, зібрані самим Максимовичем, і не зробив ніякої вказівки на те, від-кіль він взяв ту чи иншу пісню, а також у тому, що він якимсь невідомим чином взяв пісні із збірника До-ленги-Ходаківського, що був куплений Максимовичем у вдови небіжчика Ходаківського в кінці 1833 року за 150 карбо-ванців.

От що писав про це Максимович (подаємо його слова в українському перекладі).

„Хочу сказати вам (Кулішеви) тепер де-що про видан-не „Народныхъ южно-рускихъ пѣсень“ д. професора Мет-линського. Що се за містифікація там? На ст. 437 надруко-вано пісню „про Волиночку“ і під нею поставлено: „Запи-сав П. К. у Київській г.“ А ви добре знаєте, що П. К. ви-писав отсю пісню з рукопису Ходаківського, що мені нале-

жить; Ходаківський записав „про Волиночку“ не у Київській губернії, а у Клевані“.

„На ст. 374 надруковано уривок „про Венцеслава“, а під ним показано: „Лівого боку Дніпра; записано до 1845 року“. Певна річ, що записано до 1845 року, коли було вже надруковано в 1834 році, на 82 сторінці „Украинскихъ народныхъ пѣсень“. А записано було не на лівому, а на правому боці Дніпра, на Волині, також Ходаківським! В мене там було сказано: „може бути, що відносить ся до Венцеслава Хмільницького“, а у д. Метлинського сказано вже: „без сумніву — до Венцеслава Хмільницького“.

„На ст. 122 під піснюю—„Пані, моя пані влюблена“ не показано, відкіль вона? А ми з вами добре знаємо, що вона слово до слова з спитку, що був писаний за для мене рукою незабутнього Гоголя (теж саме вступне слово і той же кінець сеї пісні, куплетами про ворона та галку).“

„Мій збірник пісень, що прийняв колись до себе вклади від багатьох осіб (у тому числі від вас), був завше відкритий за для всіх любителів та збірачів пісень; народні пісні — загальна власність. Д. Метлинський, не знайомий мені ні власною особою, ні через листування, мав повне право брати з моїх видань усе, що хотів, у своє виданне, як це зробив Жегота Паулі, і нагадати про свою позичку хоч би раз, хоч би наприклад під важливою піснюю про Коваленка (ст. 324), що переписана слово до слова з моєї волинської копії у „Київлянині“, кн. 2, ст. 180 у листі мойому до Основяненка— „О правописаніи малоросійскаго языка“.

„Надруковану на ст. 79 піснюю—„Въ огородѣ Хмелинонька“ взято слово до слова з „Малоросійських пісень“ (з ст. 50), і під нею поставлено „Глухів“; але у 1827 році я одержав сю пісню від князя Н. А. Цертелева, зовсім не з Глухова! Також де-кілька дуже гарних пісень, що я записав сам тут, коло Дніпра, на Михайловій горі (вам першому я читав їх у Києві, до 1840 р.), опинились у виданні д. Метлинського під тією ж самісенькою фірмою „Глухів“.

„Як хазяїн пізнає і відлучає своїх овечок, що прибули до чужої отари, так і я зараз пізнаю усі пісні з мого збірнику, що зайшли без мого відому до видання д. Метлинського. Я й радий би був тому, що вони поспішили показатись перед світом з мого сільського двору; але я не ра-

дий тому через те тільки, що вони показались перед світом як втікачі, з фальшивим паспортом. Про мене краще б було зовсім не вказувати під піснями місця, вїж показувати не певне; се може будучого дослідувача навести на помилкові погляди і висновки“.

До сього обвинувачування Максимовичем Метлинського проф. Н. Сумцов у своїй статті: „Пятидесятилітїе сборника А. Л. Метлинскаго—„Народныя южно-русскія пѣсни“¹⁾ додає свої погляди і не згоджується з підозріннями Максимовича: „Максимович, — каже проф. Сумцов, — у своїх підозріннях та осудах заходить дуже далеко“. І далі проф. Сумцов проводить ту думку, що однакові пісні можуть бути записані в ріжних місцях: „Метлинський міг де-чого не доглядити, але не можна допустити думки про яке-небудь умисне непорядне користування з його (Максимовича) збірника“.

Ми не маємо на меті роз'язати сю справу і бажаємо тільки подати нові джерела до неї: лист самого Метлинського про своє видання до Куліша та уривок з листа останнього до Максимовича про те ж саме. Сі документи взято з паперів Максимовича і друкуються вони вперше.

Лист Метлинського до Куліша.

5 Сент. 1854. Харьковъ.

Милостивый Государь

Пантелеймонъ Александровичъ!

Ваше письмо отъ 17 авг. сего 1854 года, изъ Баивщины, я получилъ. Очень радъ, что посланный Вамъ экземпляръ полученъ Вами; экземпляра четыре, посланныхъ такимъ же образомъ, какъ и Вамъ, долго не получались тѣми, кому назначены, и не знаю, получены ли или пропали (Ригельмана, Галагана, Тарновскаго, Маркевича). Желалъ бы я навѣрное знать объ этомъ. — Варіанты я не печаталъ мелкимъ шрифтомъ потому, что это такой же текстъ, какъ и полныя пѣсни и ничѣмъ не хуже его, и я не считалъ себя вправѣ умалить ихъ и по вѣшнему виду; чиселъ на пѣсняхъ не

1) Извѣстія отдѣленія рус. яз. и слов. И. А. Н. 1904 р. т. IX, кн. 3.

ставилъ потому, что нумерація, казалось мнѣ и еще кое-кому, придавала бы имъ какой то ариеметическій и оффициальный строй и видъ и произвольно приковала бы ихъ къ произвольно-придуманному порядку значковъ. Вотъ мои основанія, которыя для другихъ могутъ быть или казаться и не важными. Вы встрѣтили въ моемъ собраніи, пишете, много пѣсень изъ Вашего сборника, котораго мнѣ не передавали. Дѣйствительно, я не получалъ отъ Васъ пѣсень, кромѣ историческихъ, и Вашего сборника не имѣлъ у себя. Поэтому мнѣ и трудно рѣшить: выписаны ли тѣ пѣсни кѣмъ-нибудь изъ помогавшихъ мнѣ лицъ изъ Вашего попавшаго ему въ руки собранія или собраны имъ самимъ. Множество пѣсень оказались совершенно и дословно сходными изъ заявленныхъ мнѣ разными лицами изъ разныхъ мѣстъ. Быть можетъ, нѣсколько пѣсень изъ Вашего собранія списано; другія кажутся Вамъ Вашими по сходству съ ними, и вообще всѣ знакомыя Вамъ пѣсни, какъ и мои мнѣ, отчасти кажутся лучше другихъ по причинѣ ближайшаго съ ними знакомства. Благодарю Васъ за поправки, и буду признателенъ, если укажете: гдѣ именно поются извѣстныя Вамъ пѣсни по ошибкѣ или, быть можетъ, и не по ошибкѣ, приписанныя Глухову. Издавать пѣсни весьма трудно по различнымъ обстоятельствамъ, о которыхъ трудно говорить здѣсь, и потому я ограничусь до времени рукописными сборниками. Можете видѣть, какъ мало можно было напечатать изъ историческихъ пѣсень, именно не больше третьей части. Нѣкоторыя думы не дозволено печатать и потому, что онѣ есть въ „Украинѣ“, а „Украина“, говорить Мацкевичъ, недозволена. При нѣкоторыхъ думахъ означено, что ихъ записалъ П. К., и тому подобное. Мнѣ многіе кое-что доставляли; я могъ и позабыть о П. К., кто онъ именно. А между тѣмъ долженъ былъ удовлетворить на допросъ Мацкевича: кто это именно, и отвѣчалъ, что это какой-то Петро Каша. Ваше имя я поставилъ бы во главѣ сотрудниковъ и за присланное Вами мнѣ, кромѣ историческихъ пѣсень. Но вину моего умолчанія можете видѣть изъ предъидущаго. Давидъ Ивановичъ долго не рѣшался дозволить думы безъ разрѣшенія Главнаго Комитета въ Петербургѣ, что испортило бы и замедлило все дѣло; но ограничился наконецъ дозволеніемъ князя Васильчикова, конечно, изъ

того, що самъ нашель вполнѣ доволительнымъ при всей своей мнительности, которая усилена была частыми замѣчаніями и даже недавно полученными. Со временемъ надѣюсь доставить Вамъ кое-что о бандуристахъ изъ рассказовъ ихъ, удосужившись. По приѣздѣ въ Харьковъ къ 1-му августа я обремененъ былъ служебными занятіями и заботами объ устройствѣ на квартирѣ, которую долженъ былъ два раза отыскивать, и этимъ поразстроилъ свое и безъ того незавидное здоровье, а при нездоровьѣ и служба тяжела, и досугу мало даже для разбора готоваго ¹⁾).

Сього листа Куліш переслав до Максимовича при своєму листі од 16 січня 1856 р. і от що писав у йому про справу о пісняхъ Метлинського:

„Я самъ замѣтилъ, что у Метлинскаго напечатано много пѣсень изъ Вашего собранія. У меня была копія Вашихъ пѣсень еще со временъ моего студенчества, но когда и какъ она исчезла у меня — рѣшительно не помню. Я спрашивалъ у Метлинскаго: кто сообщилъ ему мой сборникъ (а это очевидно, ибо подъ всѣми вашими пѣснями подписано Глуховъ), и вотъ Вамъ отвѣтъ его, который меня не удовлетворяетъ, напротивъ заставляетъ подозрѣвать какой-то обманъ. (Прилагаю письмо Метлинскаго)“.

II.

Серед паперів Максимовича переховуєтє ся лист до його відомого видавця російськихъ часописів—„Отечественныхъ Записокъ“ и „Голоса“, Андрія Олександровича Краєвського, який мав велике значінне в житті В. Белінського. Лист торкаєтє ся видання Максимовича: „Українскія народныя пѣсни“ і має в собі дуже цікаві погляди Краєвського на українську народню поезію.

Милостивый Государь

Михаилъ Александровичъ!

Прекрасный подарокъ, которымъ угодно вамъ было почтить меня, доставилъ мнѣ тѣмъ большее удовольствіе, что

¹⁾ На сьому кінчить ся аркушъ тексту, але треба думати, що лист мав у собі більше одного аркушу, бо на сьому аркуші нема підпису.

въ немъ увидѣлъ я доказательство расположенія вашего ко мнѣ; ибо, хотя я и не имѣлъ чести знать васъ лично, но давно уже привыкъ душевно уважать васъ. Позвольте же теперь рекомендовать себя въ пріязнь вашу и просить о ея продолженіи.

Благодарность, полную, глубокую благодарность приношу вамъ за то наслажденіе, которое чувствовалъ я, читая и перечитывая ваши Украинскія народныя пѣсни. Звуки поэтической Украины всегда были пріятны моему сердцу; въ нихъ всегда вѣяло для меня что то родное, что то близкое къ Русско-идеальному. Но въ изданныхъ вами Думахъ и Пѣсняхъ, изъ коихъ не болѣе двухъ-трехъ мнѣ были прежде извѣстны, я нашелъ цѣлое море новыхъ наслажденій: это живая книга бытія Малороссіи, поэтическая лѣтопись въ отрывкахъ, гдѣ каждое слово дышетъ жизнію, гдѣ цѣлый народъ поэтъ-историкъ¹⁾. Удивительно, какъ до сего времени люди, принимавшіеся писать исторію Украины, не обратились къ этой богатой сокровищницѣ, не попытались реставрировать цѣлаго зданія Малороссійской исторіи по этимъ живымъ, говорящимъ, не изувѣченнымъ еще обломкамъ. Ваше предпріятіе даетъ незыблемое основаніе и обильный источникъ для такого прекраснаго труда. Помогите только вамъ Богъ и добрые люди, которымъ дорога родина! Придетъ время — и многіе, пустясь по слѣдамъ добраго нашего Пасечника, скажутъ вамъ горячее спасибо за трудъ, теперь еще, можетъ быть, мало благодарный, но долженствующій современемъ принести плодъ сторицею. Вы трудитесь для многихъ и надолго: бывая Малороссія важна не только для насъ, связанныхъ съ нею узами кровными и политическими, но и для всего образованнаго міра: Европа скоро захочетъ узнать поближе Востокъ свой, разгадать эту Славянщину, которая глухо, темно, издавна работала сама надъ собою независимо отъ Запада, и теперь является страшнымъ дѣйствителемъ, вносить новую идею въ человѣчество. Тогда безъ исторій Малороссіи не узнаютъ европейцы важной стороны славянскаго духа, ибо Малороссія — необходимое дополненіе Великороссіи. Повторяю: помогите вамъ Богъ и пошли новыя силы на прекрасный подвигъ!

¹⁾ Сі слова Краевського можна порівняти до думок Гоголя в його статті: „О малороссійскихъ пѣсняхъ“.

Я же съ своей стороны прошу позволенія надѣяться, что знакомство наше не прекратится на этомъ первомъ разѣ, и что вы будете отвѣчать добрымъ расположеніемъ на тѣ чувства уваженія и преданности, съ коими имѣю честь быть

Вашимъ покорнѣйшимъ слугою

14 Авг. 1843.

Андрей Краевскій.

С.-Петербургъ.

III.

Відомий український етнографъ П. А. Лукашевич, що видав „Малороссійскія и Чернорусскія народныя думы и пѣсни“ (1836), придбав теж де-яку, але комедну славу такими книгами, як „Чаромутіе или священный языкъ маговъ и жрецовъ“ і „Примѣры всесвѣтнаго славянскаго чаромутія“. Сі книги були наслідкомъ його душевної хвороби, на яку він страждавъ більше половини свого життя. З листівъ його до Максимовича знати, що Лукашевич писавъ теж по українські оповідавня і вірші. Але треба думати, що в сихъ творахъ Лукашевича відбивалась його недужа фантазія і через те Максимович не друкувавъ їх у своїхъ виданняхъ, хоч Лукашевич і надсилавъ де-що з своїхъ писань до Максимовича.

Так у листі од 24 січня 1840 р. Лукашевич пише: „Пошлю къ Вамъ образчики моихъ Малороссійскихъ стиховъ. Не знаю, какъ они Вамъ покажутся. Коли абы яки, то забросьте, а если не простыи шевци

Переяславци,

то я готовъ всегда по Вашему отзыву всегда служить ими: бо многіе находятся подъ спудомъ, а другіе не вылупились, по неимѣнію надобности, на свѣтъ“.

Найбільше характернимъ за для літературної діяльності і настрою Лукашевича в згадані часи його життя єсть оден листъ його до Максимовича, який ми подаємо цілкомъ.

Милостивый Государь

Михаиль Александровичъ!

Имѣю честь при семъ представить филологическое соч. мое Чаромѣтіе. Долгъ платежемъ красенъ. Чаромѣтіе заключаетъ правила въ чтеніи словъ какого бы ни было языка преимущественно отъ правой руки къ лѣвой. Симъ способомъ прочитанное слово обращается къ первобытному своему корню — Славянскому. Наприм. Еврейскія слова: а р е ц ъ,

твердь, земля—будеть цера и соотвѣтствуетъ латин. terra, которое въ свою очередь происходитъ отъ тердь (словен.)—твердь; пакъ, законъ будетъ кацъ, казь, указъ; бара, творю, роблю будетъ рабъ, отсюда работа, рабъ.

Симъ образомъ я окончилъ уже весь русскій и латинскій языки; издалъ же только 1-ю часть своихъ трудовъ и теперь гуляю — сирѣчь ничего не дѣлаю. Когда я издалъ это сочиненіе въ Петербургѣ, то не мѣшаетъ сказать, что на меня напали всѣ тамошніе журналисты и, какъ ведется у нихъ, разругали и осмѣяли мои труды¹⁾. Не мѣшаетъ также знать, что эти твари всѣ на большомъ содержаніи у нѣмцевъ — за что и обовязываются ругать и постоянно нападать на всѣхъ славянъ и русскихъ. Это дѣлаетъ большую честь имени русскому. Послѣ этого все можно продать.

Наконецъ въ Петербургѣ и нѣмцы ученые и онѣмечившіеся русскіе мое открытіе не признали болѣе по зависти, нежели по своему невѣжеству. Я лишился такимъ родомъ и одного своего пріятели И. И. Срезневскаго. За Москву ничего не вѣдаю да и вѣдать не желаю, ибо и тамъ тотъ же духъ анти-русскій проявляется.

Въ Вашей же, почтениѣйшей землякъ, добротѣ, праводушіи, справедливости и учености я не сомнѣваюсь; одного Васъ буду просить: прочтите со вниманіемъ всю сію книгу и тогда изречите рѣшеніе ей!

Жаль, что Вы, соловейко нашъ, зыйшли изъ Парнаса; ничего давно не издаете и забули уже Украину и ея давно прошедшія пѣсни! Неужто у насъ все, что славянское, подвергается изгнанію, забвенію и неодобренію. Да будетъ воля Его Святая.

Остаюсь навсегда Васъ истинно почитающій
Платонъ Лукашевичъ.

1847 года. Августа 12-го.

М. Березань.

До сього додамо, що Лукашевич обіцяв В. В. Антоновичу і де-кому з других вчених відписати їм свою бібліотеку, щоб вони тільки переклали його „Чаромутіє“ на французську мову.

---

1) „Чаромутіє“ надовго стало за байку в літературі. А. Н. Пыпинъ: „Исторія русской этнографіи“, т. III, ст. 139.

Історичний словник української граматичної термінології¹⁾.

Склав Іван Огієнко.

Випускаючи „Історичний словник української граматичної термінології“, ми мали на оці зібрати до купи все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі, показати суспільству, на що ми багаті тепер з цього боку, на що вбогі, і тим по зможі сприяти розвиткови нашої граматичної термінології. Багато з тих джерел, з яких ми скористали для свого словника, тепер стали за бібліографічну рідкість і розгоратись на їх можна тільки на превелику силу; тому сподіваємось, що праця наша не буде марною.

В словнику ми розстановлювали вирази так, щоб кожний термін подавав з себе малюнок свого історичного життя; тому ставили їх в хронологічному порядку і внесли до словника чимало термінів давніх, з пори початку української граматичної літератури,—аби було виднійше, яким шляхом йшов розвиток термінології і як споквола пробивала ся до неї народня течія. Про історичну ж перспективу ми додержували і того правопису, що ним писано вирази по джерелах; з цього боку словник почасти дає нам історичний малюнок і розвитку нашого правопису. Терміни необроблені, негарно

¹⁾ Див. кн. І-ша „Записок Укр. Наук. Тов.“

виготовлені ми теж занотували до словника, щоб показати виразнійше, де саме бракує найбільшої праці.

Для назви виразів ми брали термінологію російську, як найбільше стала і добре відому нашому громадянству; подекуди з теї ж причини ми вживали і термінів латинських, грецьких.

З найдавніших граматик—Іоана екзарха Болгарського, 'Αδελφότης'а, Зизанія, Смотрицького ми подавали терміни тільки тоді, коли вони так чи йнакше впливали на терміни наші. В тих саме випадках ми давали і термінологію чужомовну—німецьку, польську, инколи чеську та сербську, щоб виразнійше показати ті впливи, що одбивали ся на нашій термінології. Що до наголосу, то ми його подавали здебільшого тоді, коли знаходили його в зазначених джерелах і, звичайно, подавали так, як знаходили.

Пояснення скорочень, ужитих в нашій словнику.

Складаючи словник, ми скористувались з отсих праць.

- Adelfótes* — Грамматика доброглаголивого еллинословенського языка. Див. Буліч — „Очерки історії языкознавня въ Россіи“. 1904.
- Берында*. Лексиконъ славеноросскій, 1653.
- Брандтъ* Романъ. Поправки и дополненія къ русскому переводу сравнительной морфології славянскихъ языковъ Ф. Миклошича, Москва, 1891. — Лекція по исторической грамматикѣ русскаго языка, М. 1892. — Староцерковный языкъ, М. 1902.
- Букварь 1845 р.* — народного русскаго языка. Въ Перемышли, р. 1845.
- Букварь 1871* — для школъ народныхъ въ австр. державѣ. Л., 1871.
- Букв. Шевч.* Букварь южнорусскій. 1861 р. Спб. Составилъ Т. Шевченко.

- Ваз.* Grammatyka języka małopolskiego. 1845. Jana Wagilewicza.
- Верхр.* Про говор галицьких лемків. Л., 1902. — Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. Іван Верхратський. „Зап. Н. Т. і Шевч.“ 1899, кн. I і далі.
- Верхр.* („Правда“). В справі народного языка. „Правда“, 1873 р. I. Верхратський.
- Нанка.* Mluwnice cili saustawa ceskeho gazyka. Podle Dobrowskeho. W Praze, 1832.
- Гатицук.* Українська Абетка. Москва, 1871 р.
- Г. Л.* Д-ра Фердинанда Шульца граматака латинска для шкѡлъ гимназіяльныхъ. Приладивъ Д-ръ О. Огоновський. Л., 1874.
- Гол.* Грамматика Руского Языка. Я. Головацкій. Л., 1849.
- Гречъ.* Грамматика русскаго языка. 1834.
- Деркач.* Українська граматка. Москва, 1861 р.
- Донатъ.* Див. Булч, „Очерки ист. языкознанія“.
- Дяч.* Методична грамматика языка малорусского. П. Дячанъ, Л. 1865.
- Ефименко.* По поводу замѣтки г. Левченко. „Основа“, 1862 р., кн. 8.
- Зал.* Коротка грамматика української мови. П. Заловный. Полтава, 1906.
- Зизаній.* „Грамматика Словенска.“ Див. Булч.
- І. Огон.* Грамматика латинська. Переложив Іляріон Огоновський. Л. 1897.
- Ист. оч.* Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матыцѣ. Составлено Я. Головацкимъ. Л., 1850.
- Коч.* Grammatyka dla szkół narodowych. Przez Jmci X. Onufrego Korczyńskiego. Warszawa, p. p. 1778, 1780, 1783.
- Коц.* Методична грамматика рускої мови. В. Коцовский і І. Огоновский. 2 вид. Л., 1904.
- Кримськ.* Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій приднѣпровья. Том I, вып. 1-й, т. II, вып. 1-й. Москва, 1907. Т. I, вып. 2 і 6-ой, М. 1908. Проф. А. Кримський.
- Куліш.* Граматка. Спб. 1861 р.
- Лев.* Grammatik der Ruthenischen oder Klein-Russischen Sprache in Galizien. Von Jozeph Lewicki. Przemyśl, 1834.
- Левченко.* Замѣтки о русинской терминологіи. „Основа“, 1861. кн. 7.

- Ленкій.* Указатель на употребленье гдекоторыхъ буквъ въ рускѡй правописи. Л., 1870.
- Ломоносовъ.* Россійская грамматика, 1755.
- Лоз.* Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego). I. Łozińskiego. W Przemyślu, 1846.
- Лучкай.* Grammatika slavo-ruthena. Budaë. 1830.
- М. Грек* — див. Булѣч, „Очерки“.
- Митр.* Praktische Grammatik der Kleinrussischen Sprache. Von M. Mitrofanowicz. Wien, 1891.
- Мпльн.* Грамматика церковно-словенського языка. 1900.
- Наські гр.* Наські граматки. „Основа“, 1862, кн. I.
- Ном.* Де що про українське писання і про словосбірѣ К. Шейковского. М. Номис. „Черниговскій Листокъ“ 1862 р., № 2—3.
- Ном. пр.* Українські приказки, прислів'я и таке инше. Спб., 1864. Номис.
- Ог.* Огоновскій Ом., „Грамматика руского языка для шкѡль середнихъ“. Л., 1889.
- Ог. хр.* Огоновскій. Хрестоматія староруска для высшихъ клясъ гимназіяльныхъ. Л., 1881.
- Ос.* Михайль Осадца, Грамматика руского языка. 2 изд., Л., 1864.
- Охр.* Про наголос в українсько-російській мові. „Зап. Н. Т. і. Ш.“, 1900, кн. I. Д-р Вол. Охримович.
- Парт.* Ом. Партыцькій, Грамматика руского языка для ужитку въ школахъ народныхъ. Л., 1889.
- Парт.* („Правда“). „Дещо о староруській письменности“, „Правда“, 1867 р., ч. 20, О. П(артицький); Етимология і фонетика“, ч. 5—8, II.; „Чи були коли в руськім язиці носові звуки“, „Правда“, 1868 р., ч. 34.
- Поп.* Руска грамматика для шкіл народныхъ. Ом. Попович, часть II, 1897.
- П. П.* Д-р Павлусевич. „Слїди кулішівки у XVII столїттю“, „Мета“, 1865, № 11 — 12; „Як говорять Русины Угорські?“ № 12. „Уваги при читанню нововиданої граматики п. Григорія Шашкевича“, „Мета“, 1865 р., № 15 — 16.
- Пр. гр.* Практична грамматика нѣмецкого языка. Для городскихъ и головныхъ шкѡль въ Австрійській Державѣ. Въ Вѣднѣ. Часть I — 1862 р., II — 1863 р.

- Роспр. Гол.* „Росправа о языкѣ южнорускѣмъ“, 1848. Надруковано в кн.: „Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матицѣ“. 1850, Л.
- Р. пр.* Руска правопись зі словарцем. Л., 1904.
- Сл. Желех.* Малоруско-німецький словар. Л., 1886, 2 т.; С. Желеховскій.
- Сл. Закр.* Словарь Н. Закревського. М., 1860.
- Сл. Левч.* Опыт русско-украинскаго словаря. Составилъ М. Левченко. К., 1874.
- Сл. Парт.* Нѣмецко-рускій словарь черезъ О. Партицкого. Л., 1867.
- Сл. Писк.* Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівщан. Ф. Піскунов, К., 1882.
- Сл. Тимч.* Русско-малоросійскій словарь. Е. Тимченко; К., 1897, 1899, 2 т.
- Сл. Ум.* Словарь російсько-українскій. 4 т. Уманець і Спілка, 1897 і далі.
- Сл. Шейк.* Опыт южнорусскаго словаря. К. Шейковскаго, К., 1861.
- См. Ст.* Руска граматика. Уложили С. Смаль-Стоцкий і Ф. Гартнер, Л., 1893, 2 вид. — 1907.
- Смотрицькій.* Грамматика. Див. Буліч, „Очерки“.
- Сомат. Верхр.* Начерк соматології. Іван Верхратскій, Л., 1897.
- Србска грам.* Мала србска граматика. Даничич. У Бечу, 1850.
- Србска синт.* Србска синтакса, Даничич, део првый, у Београду, 1858.
- Студинскій.* „Адельфотес“, „Зап. Н. Т.“, т. 7.
- Тимч.* Українська граматика. Ч. I, Е. Тимченко, К. 1907.
- Ужинок* рідного поля вистачиний працею М. Г(атпука). Москва, 1857.
- Упр. гр.* „Оупражненія граматичні“, містять ся накінці кн.: „Руска языкоучебна читанка“. Вѣдень, 1863.
- Цегл.* Д-ра Жигмонта Самолевича граматика латинська. Переложив Р. Цеглинскій. Л., 1896.
- Шашк.* Мала граматика языка руского для шкѣлъ головныхъ. Въ Вѣдни, 1865. Сочинена Гр. Шашкевичемъ.
- Шерст.* Коротка українська граматика для школи. Ч. I, Полтава, 1907 р.
- Яценко,* граматка за для укр. люду; М. 1862.

А.

- Азбуна — азбу́ка — Букв. 1871 р.,
Сл. Шейк., См. Ст.
Абѣгло — Сл. Піск., Сл. Тимч.
Азбу́ка — у всіх інших.
Азбука гражданская.
Гражданська азбука — Ос.
Гражданка, Дяч., Ог., См. Ст.
Азбука церковная.
Кирилійська азб. — Ист. оч.
Церковна — Ос.
Кири́лиця — Дяч., Ог. См. Ст.
Кирильська — Букв. 1871 р.
Анализъ (звука) — виріжнюване
(звука), Спинул.
Аналогія. Analogia.
Приподоблюване — См. Ст.
Аналогія — Сл. Желех., Верхр.
Подобѣнство, подібність —
Сл. Тимч.
Ассимиляція див. уподобленіє.
Афисы — додатки, — Зал.

Б.

- Благозвучіє. Eufonia.
Краснозвучність, Роспр. Гол.
Благозвучіє — Пр. гр.
Милозвучність, П. П., Сл. Парт.
Милій звукъ — Ог.
Мылогу́чність, згра́йність —
Сл. Тимч.

Бунва, Litera.

- Лѣ́тера — Беринда.
Письмена — Букв. 71 р.
Лі́тера — Ном. Пр., Тимч.
Значоць — Яценко.
Знакъ — Шашк., Ог.
Буква — у всіх.
Бунва прописная.
Велика буква, лі́тера — у всіх.
Бунва вставная.
Вста́вная буква, Упр. гр., Ос.
Вставна — Роспр. Гол.
Вставка — Поп.
Втручена буква — Верхр.
Бунва конечная — наконечная, Гол.
Ковцова б. — Букварь 1845 р.
Бунва коренная.
Корѣнная буква — Ос.
Бунва строчная — малá б. — Букв.
Шевч., Дяч., Р. пр.
Бунва начальная.
Начальная б., Букв. 1845 р.
Начальна — Упр. гр., Ог.
Начаткова — Упр. гр.
Початкова — Росправа Гол.,
См. Ст.
Бунва средняя.
Середная б., Букв. 1845 р.
Букварь — алфавитарь, Смотр.
Абѣтка — Ужинокъ р. п., Сл.
Шейк., Сл. Парт.,
Сл. Піск., Ефименко.
Абѣцадло — Сл. Шейк.

Грама́тка—*Куліш, Сл. Шейк., Яценко, Левченко.*

Азбуко́вець—*Сл. Шейк., Сл. Желех.*

Бу́кварь, буквáрь, буквар —
у інших.

В.

Видь (глагола), Forma — *Ваг.*

Видь — *Ваг., Гол., Сл. Парт.*

Вид — *См. Ст., Поп., Коц., Зал., Тимч.*

Видь глагола многократный.

Див. глаголь многократный.

Видь глагола однократный.

Forma jednotliwa — *Ваг.*

Видь однокротный — *Гол.*

Одноразо́вый — *Сл. Тимч., Сл. Ум.*

Видь глагола несовершенный.

Forma niedokonana — *Ваг.*

Видь неопредѣленный—*Ваг.*

Видь несовершенный — *Гол.*

Видь недоконаний — *См. Ст.*

Див. глаголь несовершенный.

Видь глагола совершенный.

Forma dokonana — *Ваг.*

Видь опредѣленный — *Ваг.*

Видь совершенный — *Гол.*

Видь доконаний — *См. Ст.*

Див. глаголь совершенный.

Возвыше́ніе гласныхъ див. пере-
ходь.

Вокализмъ. Vocalismus.

Голосівочня — *Верхр.*

Вопросительный знакъ див. знаки
препинанія.

Вопрось двойной.

Пытане подвійне—*Г. Л.*

Вопрось косвенный.

Вопрось оубо́чный — *Упр. гр.*

Пытане зависиме, непряме—
Г. Л., Ог.

Вопрось прямой.

Вопрось прѣмый — *Упр. гр.*

Пытане независиме — *Дяч.*

Пытане пряме — *Г. Л., Ог.*

Восклицательный знакъ див. знаки
препинанія.

Время. Tempus.

Czas — *Конч., Ваг.*

Время — *Ваг., Гол., Пр. гр.,*

Упр. гр., Ос., Митр., Мьльн.

Уремня — *Ном.*

Часть — *Упр. гр., Сл. Парт.,*
Дяч., Ог.

Час — *См. Ст., Р. пр., Коц.,*
Зал., Шерст., Тимч.

Время настоящее. T. praesens.

Часть теперешній — *Беринда.*

Czas terazniejszy—*Конч., Ваг.*

Время настоящее — *Лев.*

Время настоящее — *Ваг., Гол.*

Время настоячое — *Пр. гр.,*
Упр. гр.

Время теперѣшне — *Упр. гр.,*
Ос., Парт., Ленкій.

Теперѣшнѣсть — *Сл. Парт.*

Часть теперѣшній — *Дяч.,*
Г. Л., Ог.

Теперішність — *См. Ст., Поп.*

Час теперішній, *Охр., Р. прав.,*
Коц., Зал., Шерст., Тимч.

Время настояче — *Мьльн.*

Теперішник — *Верхр.*

Настоящее историческое. Praesens
— *historicum.*

Часть оповѣдаючий — *Г. Л.*

- Теперішник повістний або
повіствуючий — *Верхр.*
- Время прошедшее. Perfectum.**
 Часъ минулый — *Беринда.*
Czas przeszły — Коч., Ваг.
 Время минувшее, — *Донатъ,*
Гол.
 Время прошедшее — *Лев.*
 Время минувшее — *Пр. гр.,*
Упр. грам., Ос., Митр.
 Минувшість — *См. Ст., Поп.*
 Часъ минувший — *П. П.,*
Сл. Парт.
 Часъ минувший — *Дяч.,*
Парт., Ос.
 Час минувший — *Верхр.*
 („Правда“ 73 р.), *Коч.*
 Время минувше — *Мильн.*
 Минувшик — *Верхр.*
 Часъ мынулый, колышній —
Сл. Тимч.
 Час минулый — *Зал., Шерст.,*
Тимч.
- Время преходящее. Imperfectum.**
Czas przeszły niedokonany —
Коч.
 Сопрошедшее (die mitvergan-
 gene Zeit) — *Пр. гр.*
 Часъ недавно прошедший —
Сл. Парт.
 Минувший недокований, *Г.Л.*
 Несовершенно минувше —
Мильн.
- Время давнопрошедшее. Plusquam-
 perfectum.**
Czas zaprzeszły — Коч.
 Предпрошедшее время (Vor-
 vergangene Zeit) — *Пр. гр.*
 Время давно минувшее —
Упр. гр., Ос.
- Давноминувший, Сл. Парт.,*
Р. пр., Коч.
 Часъ давно минувший —
Дяч., Г. Л., Ос.
 Давноминувшисть — *См. Ст.,*
Поп.
 Давноминувше — *Мильн.*
 Давноминувшик — *Верхр.*
 Давноминулый — *Сл. Ум.,*
Зал., Шерст.
 Часъ давно-колышній, давно-
 минулый, передминулый —
Сл. Тимч.
 Передминулый час — *Тимч.*
- Время будущее. Futurum.**
 Прийдучій часъ — *Беринда.*
Przyszły czas — Коч., Ваг.
 Будущее время — *Лев.*
 Будущее — *Ваг., Гол.*
 Будуче уремья — *Ном.*
 Будучне время — *Пр. гр.,*
Упр. гр.
 Будучність, будущина — *Сл.*
Парт.
 Будучное время — *Ос.*
 Будучій часъ, *Дяч., Парт., Ос.*
 Будучність — *См. Ст., Поп.*
 Будуче время — *Мильн.*
 Будущик — *Верхр.*
 Будучий час — *Коч., Р. пр.,*
Зал., Шерст.
 Часъ пришлый — *Сл. Тимч.*
 Прийдучий час — *Тимч.*
- Будущее простое время.**
 Прбстое б́дучное — *Упр. гр.*
 Будучність незложена — *Поп.*
- Время будущее сложное.**
 Будущее сложене, *Роспр. Гол.*
 Будучність зложена — *Поп.*

Время будущее совершенное. Fut. exactum.
 Будучное совершеное, *Упр. гр.*
 Будучо-минуше — *Мьльн.*
 Будущій докований часъ, *Г. Л.*
 Временъ формы див. формы.
 Вставка — вставляванье, *Гол.*
 Додáванье — *Гол.*
 Вста́вка — *Гол., Ог., См. Ст., Поп., Р. пр., Зал.*
 Вставленье — *Мьльн.*
 Вгручене, веув — *Верхр.*
 Выдѣленіе звука див. анализъ.
 Выпаденіе (звуковъ). *Elisio.*
 Вымѣтованье — *Гол.*
 Вимѣтоване — *Сл. Парт.*
 Выкиданье — *Ос.*
 Викидованье, викиненне, *П. П.*
 Óпуст — *См. Ст., Р. пр., Зал.*
 Заник, відпад — *Верхр.*
 Опущенія, зникненія, *Тимч.*

Г.

Глаголь. Verbum. Czasownik.
 Слово — *грамм. Доната, Лучкай, Сл. Ум., Сл. Тимч., Мьльн.*
 Slowo — *Коч., Ваг.*
 Sloweso, casoslowo — *Напка.*
 Глаголь, *Смотрицкій, Лев., Гол., Ваг., Србска синт., Сл. Парт., Букв. 1871 р., Ос., Дяч., Ог., Митр., Мьльн., Наські гр., Ном., Парт.*
 Слово часове — *Ист. оч.*
 Дѣслово — *Пр. гр., Упр. гр., Дяч., Ленкій.*
 Часівникъ — *П. П., Тимч.*
 Часослово — *Сл. Парт.*

Дѣслово — *См. Ст., Поп., Охр., Коц., Р. пр.*
 Дієслово — *Зал., Шерст.*
 Глагол — *Верх., Кр.*
 Глаголы безличные. V. Impersonalia.
 Безличные — *Лев.*
 Безличніи, *Гол., Ос., Мьльн.*
 Безличніу — *Упр. гр., Ог.*
 Неособові — *Сл. Тимч., Коц., Зал.*
 Неособовіу — *Г. Л.*
 Глаголы взаимные.
 Wzajemne sk.—*Ваг.*
 Взáимніи — *Гол.*
 Ваимніу — *Ос.*
 Обошільні — *Сл. Закр., Сл. Тимч., Шерст.*
 Глаголы возвратные. Zworotne.
 Возвратніе — *Лев.*
 Возвратніи — *Гол., Ос.*
 Зворотніи — *Мьльн.*
 Зворотні — *Сл. Ум., Зал., Шерст.*
 Заимѣнни — *Сл. Тимч.*
 Рефлексійні — *Тимч.*
 Глаголь вспомогательный.
 Вспомогательный — *Гол.*
 Помагáтельное або допомочное дѣслово — *Упр. гр.*
 Помічний гл. — *Верхр.*
 („Правда“ 73 р.).
 Спомагаючий — *Г. Л., Ог., Мьльн.*
 Помóчный гл. — *Парт., Мьльн.*
 Помічвій — *Сл. Ум., Сл. Тимч.*
 Помагáющий — *Сл. Ум.*
 Глаголы длительные. Verba durativa.
 Трѣваючіи — *Упр. гр.*

- Трѣваючі — *Ос.*
 Протягові — *См. Ст., Р. пр.*
 Недоконано-протяжні, три-
 вали — *Тимч.*
- Глаголы действительные. Verba activa.
 Słowa czynne — *Ваг.*
 Действительные — *Лев., Ваг., Гол., Ос.*
 Дійльні, *Поп., Охр., Коц., Р. пр.*
 Чыяні — *Сл. Тимч.*
 Дѣятельні — *Мьльн.*
 Діальні — *Шерст.*
 Активні — *Тимч.*
- Глаголы коренные.
 Первообразніи, коренніи,
 первестніи — *Гол.*
 Корѣяніи глаг. — *Ос.*
 Первенственнѣи, первѣстніи —
Мьльн.
 Первієні — *Тимч.*
- Глаголы личные. V. personalia.
 Личніи — *Гол., Ос.*
- Глаголы многократные. V. frequentativa s. iterativa.
 Многократніи — *Ваг., Упр. гр., Ос.*
 Многократные — *Гол.*
 Наворотові — *См. Ст., Р. пр.*
 Многократнѣи — *Мьльн.*
 Дієслова повторювання, *Охр.*
 Многократні глаголы, *Верхр.*
- Глаголы начинательные. Verba inchoativa.
 Начинательный гл. — *Гол.*
 Начинательнѣи — *Упр. гр.*
 Начинаючі — *Мьльн.*
- Глаголы недостаточные. Verba defectiva.
- Глаголы хибнѣи — *Г. Л.*
- Глаголы непереходные. V. intransitiva.
 Непереходнѣи — *Упр. гр., Ос., Парт., Ос.*
 Непереходнѣи — *Дяч.*
 Неперехідні — *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Верхр., Зал., Шерст., Тимч.*
 Непереходніи — *Мьльн.*
- Глаголь неправильный. Verbum irregulare.
 Неправильный — *Ваг., Гол.*
- Глаголы несовершенные. V. imperfectiva.
 Несовершеннѣи — *Ос., Дяч., Мьльн.*
 Треваючіи — *Упр. гр.*
 Недовершеннѣи, недоконаннѣи —
Парт., Ос.
 Недоконаннѣи — *Поп., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
 Недовершеннѣи — *Верхр.*
- Глаголы общіе.
 Общїи — *Гол., Ос.*
 Рефлексієні — *Тимч.*
- Глаголы однократные.
 Раптові — *Тимч.*
 Див. видъ однократный.
- Глаголь правильный.
 Правильный — *Ваг., Гол.*
- Глаголы переходные. Verba transitive.
 Перлазни — *Србска синт.*
 Переходнѣи — *Ос., Дяч.*
 Переходнѣи — *Парт., Ос.*
 Перехідні — *См. Ст., Поп., Верхр., Р. пр., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*

Глаголы производные.

- Производніи — *Гол.*
 Произведеніи — *Ос., Мьльн.*
 Походніи — *Мьльн.*
 Похідні — *Р. пр., Тимч.*

Глаголы совершенные. Verba perfectiva.

- Совершенніи — *Упр. гр., Дяч.*
 Совершеніи — *Ос., Мьльн.*
 Довершеніи, доконавіи —
Парт., Ол.
 Доконаніи — *Пол., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
 Довершеніи — *Верхр.*

Глаголы средние. V. neutra.

- Средніи — *Лев., Ваг.*
 Средніи — *Гол.*
 Середніи — *Упр. гр., Ос., Ол.*
 Середніи — *Слов. Тимч., Тимч.*

Глаголы страдательные. V. Passiva.

- Страдательніи — *Лев., Гол., Ос., Митр.*
 Недѣйніи, пострадніи — *Сл. Парт.*
 Страдальніи — *Пол., Р. пр., Шерст.*
 Страдніи — *Охр.*
 Пасивніи — *Тимч.*

Гласные звуки. Vocales. Selbstlaute. Sonorlaute.

- Samogłoski — *Копч., Ваг.*
 Samohlásky — *Напка.*
 Гласные — *Лев.*
 Самогласные — *Букв. 1845 р., Ленкій.*
 Самогласніи — *Гол.*
 Самогласни — *Сербска грам.*
 Голосніи — *Держач, Ном., Гр. Яценко, Наські гр., П. П., Сл. Ум.*

Гласніи — *Упр. гр.*

Самогласніи — *Ос., Сл. Парт., Ог. Хр., Дяч., Ог., Митр., Мьльн.*

Самозвѣки — *Дяч., Парт., Ол., См. Ст., Коц., Р. пр., Сомат. Верхр., Зал., Шерст.*

Вокалы, самоголоска — *П. П. Голоска — П. П., Тимч.*

Самоголосніи, Парт. („Правда“)

Голосозвѣки — *См. Ст., Пол.*

Голосівка — *Сомат. Верхр., Верхр., Тимч.*

Голоска — *Сл. Тимч.*

Гласные бѣглые. Bewegliche Vocal.

Подвижніи — *Ол.*

Гласная вставная.

Вставна — *Ол. Хр.*

Гласная глухая.

Глуха самогласна — *Ол. Хр.*

Гласная йотированная. Praeiotirte Vocal.

Йотована — *Ос., Ол. Хр., Мьльн.*

Йотована — *Ол.*

Прейотована, *П. П., Ол., Верхр.*

Гласная коренная.

Корѣнный самозвукъ — *Ол.*

Корінній — *См. Ст.*

Гласная кратная.

Покорочений самозв. — *Зал.*

Гласные мягкіе.

Изошрѣніи, смѣгченіи — *Гол.*

Мягкіи — *Упр. гр.*

Тонкіи — *Ос.*

Змягченіи — *Ол.*

Мягкіи — *Пол., Коц.*

Мьякіи — *Зал., Шерст.*

Гласная неударяемая.

Ненаголосенный самозв., *Р. Пр.*

Гласная сложная.

Сложена гласна, *Букв. 1871 р.*,
Упр. пр.

Гласная соединительная. Binde-
vocal.

Звязкова — *Ос., Ол. Хр., Ол.,*
Верхр.

Злучаючий сам. — *Шерст.*

Гласная твердая.

Тверда — *Гол., Поп., Коц., Зал.,*
Шерст.

Груба — *Ос., Ол.*

Гласная чистая.

Чиста — *Гол., Упр. пр., Ол.*

Грамматика—Грамматика, *Смотр.,*
Лев., Гол.

Грамматика — *у всіх інших.*

Мовниця — *Левченко („Основа“).*

Письменниця — *Ефименко*
(„Основа“).

Д.

Двоеточіе див. знаки препинанія.

Двугласная (буква, звукъ).

Diphthongus. Dwudźwięk.

Dwodzwucky — *Напка.*

Двугласная — *Букв. 1845 р.*

Двозвучна — *Упр. пр.*

Двогласна — *Гол., Ос., Ол.,*
Сл. Ум.

Двогласна — *Сл. Парт.*

Самогласна зложена — *Г. Л.*

Двóзвукъ — *Дяч., Ол.*

Двóзвукъ — *См. Ст., Коц.,*
Р. пр., Тимч.

Двогласъ — *Букв. 1871 р.*

Двóголоска — *Сл. Тимч.*

Диссимиляція, расподобленіе.

Розъединене, унеподоблене *Ол.*

Розподібнення — *Тимч.*

Дополненіе. Objectum. Przedmiot.

Дополненіе — *Вал.*

Опредѣлитель дѣслова —
Пр. пр.

Предмѣтъ — *Упр. пр., Дяч.,*
Сл. Парт., Ол.

Доповненье — *Ос., Мьльн.*

Предмет — *См. Ст., Поп., Коц.,*
Р. пр., Зал., Шерст.

Доповнене присудка — *І. Огон.*

Допóвнене — *Г. Л., Р. пр.*

Перѣдмет — *Р. пр.*

Дополненіе прямое.

Предметъ прѣямый, *Упр. пр., Дяч.*

Предмет властѣвий — *См. Ст.*

Дѣепричастіе.

Дѣѣпричастіе — *Лев.*

Дѣѣпричастіе — *Вал., Гол.*

Дѣѣпричастіе — *Упр. пр.*

Діѣпричастіе — *П. П.*

Діѣприслѣвникъ — *См. Ст.,*
Поп., Охр., Коц., Зал.

Діѣприложникъ — *Верхр.*

Діѣнарѣчникъ — *Шерст.*

З.

Зависимость.

Залежність — *Сл. Тимч.*

Запятая див. знаки препинанія.

Залогъ. Genus. Die Form.

Залогъ, *Лев., Вал., Гол., Упр. пр.*

Форма — *Дяч., Мьльн.*

Родъ — *Сл. Парт., Парт., Ол.*

Стая, *См. Ст., Сл. Тимч., Верхр.*

Зал. дѣйствительный. Indicativum.

Дѣлательный зал. — *Adelfot.*

Дѣятельный зал. — *Упр. пр.*

Дѣятельна ф. — *Дяч.*

Дѣяльный р. — *Парт., Г. Л., Ол.*

- Выклькы зн. — *Парт., Ол.*
 Оклічник — *См. Ст., Поп.*
 Окльчныкь — *Сл. Тимч.*
 Выклькы зн. — *Сл. Парт., Сл.*
                   Ум., Коц., Р. пр.
 Оклику зн. — *Зал.*
 Викрику зн. — *Шерст.*
Двоеточіе. Duo puncta.
 Dwukropek — *Кочч.*
 Двоеточіе — *Лев., Букв. 1871 р.*
 Двоточка — *Упр. пр., Ос., Ол.,*
                   Парт., Коц., Р. пр.
 Двучотка — *Сл. Парт.*
 Двокрапка — *Дяч.*
 Двобропка — *Парт., Ол., См.*
                   Ст., Поп., Сл. Тимч.
 Двікрапка — *Зал.*
Запятая. Comma.
 Przecinek — *Кочч.*
 Запяга — *Лев., Упр. пр., Дяч.,*
                   Букв. 1871 р.
 Зупинка — *Ужинок р. п.*
 Запяга — *Упр. пр.*
 Запятая — *Ос.*
 Оупынка — *Дяч.*
 Протинка — *Парт., Ол., Поп.,*
                   Р. Прав., Коц., Зал., Шерст.
 Запінка — *См. Ст., Поп.*
 Кóма — *Шевченко,*) Сл. Тимч.,*
                   Сл. Ум.
 Ковіка — *Сл. Ум.*
Кавычки. Anführungszeichen. Przy-
                   tacznik.
 Cudzysłow — *Кочч.*
 Знакъ вносительный, *Лев., Ос.*
 Знакъ приводный — *Упр. пр.*
- Знакъ вносный — *Дяч.*
 Наводи — *Сл. Парт.*
 Зяч. наведеня — *Парт., Ол.,*
                   См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Зал.
 Ляпка — *Сл. Ум., Сл. Тимч.*
Многоточіе. Kropki.
 Знакъ розмышления, der Ge-
 dankenstrich — *Лев.*
 Тóчки — *Гречь, Ос., Парт., Ол.,*
                   Р. пр.
 Крапки — *Дяч.*
 Догадні точки — *Шаук.*
 Кропки — *Парт., Ол., Поп.*
 Кілько крапок — *Зал.*
Скобки. Parenthesis.
 Nawias — *Кочч.*
 Знакъ вмѣстительный, *Лев., Ос.*
 Заключкі, Einschlusszeichen,
                   Упр. пр.
 Заскобні слова, заскобки —
                   Сл. Парт.
 Скобкі — *Парт., Ол. Хр., Ол.,*
                   См. Ст., Поп., Коц., Р.
                   пр., Зал.
 Скабка, *Ном., Сл. Тимч., Сл. Ум.*
Тире. Pausa. Myślnik.
 Продоужка — *Ужинок р. п.*
 Остановка — *Упр. пр., Ос.*
 Знакъ почивательный — *Ос.*
 Остановка — *Дяч., Парт., Ол.,*
                   Мильн.
 Павза, *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*
 Знак сполучення — *Зал.*
 Роздилка — *Сл. Тимч.*
Точка. Periodus.
 Кгорка — *Кочч.*
 Тóчка — *Лев., Букв. 1871 р.,*
                   Ос., Сл. Парт., Ол., Поп.,
                   Коц., Р. пр., Сл. Тимч., Сл.
                   Шейк.

*) Не минайте а-ві титла,
 Ніже тії коми. („До мертвих і
 живих“).

Ця́тка — *Ном. Пр., Сл. Парт., Сл. Желех., Сл. Ум.*
 Кра́пка — *Ужениок р. п., Дяч., Сл. Закр., Сл. Парт., Сл. Тимч., Зал.*
 Кро́пка — *Парт., Оюн., Сл. Ст., Поп.*
 Пунктъ, ця́та — *Сл. Тимч.*
 Точка съ запятою. Media nota. Szrednik — *Копч.*
 Точка съ запятою — *Лев., Ос., Дяч., Букв. 1871 р.*
 Середнікъ — *Упр. пр., Ос., Дяч.*
 Знакъ середній, *Парт., Ои., Зал.*
 Кропка зъ протыною — *Парт., Ои.*
 Середнікъ — *Сл. Ст., Поп.*
 Знакъ середній — *Копч., Р. пр.*
 Крапка з протыною — *Зал.*
 Черточка. Verbindung-szczecichen. Знакъ роздѣленія — *Лев.*
 Знакъ единительный, *Упр. пр.*
 Знакъ соединительный — *Ос.*
 Знакъ связный — *Дяч.*
 Единительна — *Букв. 1871 р.*
 Знакъ сполученія — *Парт., Ои.*
 Роздѣлка — *Поп., Копч., Р. пр., Шерст.*
 Знакъ роздѣлки — *Зал.*
 Знакъ злучающий — *Шерст.*
 Знаки сокращенія.
 Знаки скороченія — *Мьльн.*
 Знаки ударенія.
 Знаки наголосу — *Мьльн.*
 Наголосный значок — *Шерст.*

І.

І (десятеричное) — однораменне і — *Парт. („Правда“), Мьльн.*

И.

И — двораменне и — *Парт. („Правда“, 67 р.)*

Измѣненіе звуковъ.

Перемѣна — *Гол., Дяч.*

Одміна — *Ном.*

О́тмѣна — *Дяч.*

Відмінюване, зміна — *Сл. Ст.*

Измѣненіе по падежамъ (per casus).

Przyradkowanie — *Копч.*

Одміна падежів — *Ном.*

Измѣненіе по степенямъ сравненія (per gradus).

Stopniowanie — *Копч., Вал.*

Stupnowánj — *Натка.*

Степенованье — *Пр. пр., Ос.*

Ступнѣване — *Сл. Парт.*

Степеноване — *Поп., Верхр., Копч., Р. пр.*

Порівнане — *Копч.*

Имя — див. Существительное, Прилагательное, Числительное.

Имя сокращенное.

Покорочене менья — *Ном. пр.*

Исходъ Слова — див. Слово.

К.

Кавычки — див. знаки препинанія.

Количество гласныхъ. Quantitas.

Количество — *Гол.*

Кѣлкость — *Ои.*

Міра — *Цел., Іл. Оюн.*

Консонантизмъ. Consonantismus.

Суголоснѣсть — *Сл. Парт.*

Суголосня — *Верхр.*

Корень слова.

Корѣнь — *Гол., Дяч., Сл. Парт.*

Кѣрень, *Упр. пр., Ос., Сл. Парт.*

Корѣнь — *Ол., Мълн.*
 Корінь — *П. П., См. Ст., Поп.,*
Коц., Р. пр., Зал., Шерст.

Л.

Лицо. *Osoba* — *Коч., Ваг.*
 Лице — *Лев., Гол., Ном., Ос.,*
Сл. Парт., Мълн., Верхр., Р. пр.
 Особа — *Гол., Пр. пр., Упр. пр.,*
Сл. Парт., Ол. Хр., Ол., Дяч.,
См. Ст., Поп., Зал., Шерст.,
Тимч.

М.

Междометіе. *Interjectio.*
 Вукзрукник — *Коч., Ваг.*
 Вукрикнику — *Напка.*
 Междометіе — *Лев.*
 Межиметіе — *Гол., Мълн.*
 Замісцьглаго́лля — *Ном.*
 Замісць-глаго́лля — *Наські пр.*
 Чувствѣнникъ — *Пр. пр., Упр.*
пр., Ос., Дяч., Сл. Парт., Ол.,
Митр., Мълн.
 Межиметье — *Дяч.*
 Облик — *См. Ст., Поп., Коц.,*
Р. пр., Зал.
 Оклыкъ — *Сл. Тимч.*
 Виклик — *Р. пр., Кримськ.*
 Викличник — *Верхр.*
 Викрик — *Тимч., Шерст.*
 Междом. брани.
 Поношаюціи — *Мълн.*
 Междометіе горя.
 Чувств. болести — *Ол.*
 Чувств. сѣтующій, ч. смут-
 ку — *Мълн.*
 Междом. звательное.
 Чувств. оклику — *Ол.*
 Кликательне зам. — *Ном.*

Междом. звукоподражательныя.
 Опоматороеіа.
 Чувств. гомону природы, *Ол.*
 Викрики звукопідробленні—
Шерст.

Междом. клятвы.
 Чувств. боженя — *Ол.*
 Междом. проклятія.
 Чувств. проклону — *Ол.*

Междом. удивленія.
 Чувств. подиву — *Ол.*
 Чувств. дивящіяся — *Мълн.*

Междом. утѣшенія.
 Чувственн. утѣхи — *Ол.*

Многоточіе — див. Знаки препинанія.

Морфологія. *Morfologia. Formen-*
lehre. Wortbildungslehre.

Видословіе — *Ос.*
 Наука о частяхъ мовы, *Дяч.*
 Видословіе — *Сл. Парт.*
 Словоtvоръ — *Г. Л., Ол.*
 Словоtvорене — *См. Ст., Тимч.*
 Словоtvір — *Верхр.*

Мѣстоименіе. *Pronomen. Fürwort.*
 Вмѣстоимя — *М. Грек.*
 Zaimek — *Коч., Ваг.*
 Námestka — *Напка.*
 Мѣстоименіе — *Лев., Ваг., Гол.,*
Пр. пр., Ос., Букв. 1871 р.,
Митр.

Замјеница — *Србска грам.*
 Замісцьменя — *Наські пр.*
 Намѣстка — *Сл. Парт.*
 Заименник — *Верхр., („Прав-*
да“ 73 р.)
 Заименникъ — *Упр. пр., Шаик.,*
Парт., Ол., Хр. Ол., Мълн.
 Мѣстойменникъ — *Дяч.*

- Заіменник — *См. Ст., Попов., Верхр., Коц., Р. пр., Зал.*
 Містойменник, *Кримськ., Шерст.*
 Займенник — *Тимч.*
- Мѣст. личные. Personalia.**
 Osobiste z. — *Коч., Ваг.*
 Личныя — *Лев., Ваг.*
 Личніи — *Гол., Ос., Мьяльн.*
 Особовѣ — *Упр. гр., Ос., Дяч., Парт., Ог. Хр., Ог.*
 Личні — *Верхр. („Правда“ 73 р.)*
 Личніи — *Ог., Митр.*
 Особові — *См. Ст., Поп., Верхр., Коц., Р. пр., Зал., Шерст., Тимч.*
- Мѣст. возвратное. Reflexiva.**
 Возвратительное — *Смотрицк., Лев., Гол.*
 Zwrotne z. — *Ваг.*
 Возвратное — *Ваг.*
 Возвортное, *Гол., Упр. гр., Ос.*
 Зворотный — *Дяч., Парт., Ог., Мьяльн.*
 Зворотна намѣтка, *Сл. Парт.*
 Зворотный — *См. Ст., Поп., Верхр., Коц., Р. пр., Зал.*
 Особово-рефлексійный, *Тимч.*
- Мѣст. притяжательныя. Possesiva.**
 Притяжательныя — *Лев.*
 Притяжітельныя — *Ваг.*
 Притяжательніи, *Гол., Мьяльн.*
 Посѣдательніи — *Ос., Дяч., Парт., Огю., Митроф.*
 Присвојни — *Срб. гр.*
 Присвојючі — *См. Ст., Поп., Коц., Р. прав., Зал., Шерст.*
 Посѣдательніи — *Мьяльн.*
 Присвојючіи — *Сл. Тимч.*
 Привластні — *Верхр.*
 Присвојні — *Тимч.*
- Мѣст. указательныя. Demonstrativa.**
 Указательныя — *Лев., Ваг.*
 Указательніи — *Гол., Упр. гр., Ос., Дяч., Мьяльн.*
 Вказуючі — *Парт., Ог.*
 Указуючі — *См. Ст., Поп.*
 Вказні — *Верхр.*
 Вказуючі — *Коц., Р. пр., Зал., Шерст.*
 Показуючі — *Тимч.*
- Мѣст. вопросительныя. Interrogativa.**
 Вопросительныя — *Лев., Ваг., Упр. гр.*
 Вопросительні — *Гол., Мьяльн.*
 Вопросительніи — *Ос., Дяч.*
 Пытаючі — *Парт., Г. Л.*
 Пытайвѣ — *Ог.*
 Питайні, *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Зал., Шерст., Тимч.*
 Питальні — *Верхр.*
- Мѣст. относительныя. Relativa.**
 Возносительныя, *Смотр., Лев.*
 Względnie — *Коч., Ваг., Лоз.*
 Относительныя — *Ваг.*
 Относительніи — *Гол., Упр. гр., Ос., Дяч., Мьяльн.*
 Взглядніи — *Ог., Парт., Г. Л., Ог.*
 Видносніи — *Парт.*
 Відносні — *См. Ст., Поп., Верхр., Коц., Р. пр., Зал., Шерст.*
 Стосункові — *Тимч.*
- Мѣст. определенныя. Definita.**
 Определенныя — *Ваг., Упр. гр., Ос.*
 Определительніи — *Гол., Мьяльн.*
 Означеніи — *Парт., Ог.*

- Опреділені — *Верхр.*
 Означені — *Шерст.*
 Мѣст. неопредѣленныя. Pron. In-
 definita.
 Неопредѣленныя — *Лев., Вал.*
 Неопредѣленніи — *Гол., Упр.*
р., Ос., Мьяльн.
 Неозначені — *Дяч., Парт., Ог.*
 Неозначені — *См. Ст., Поп.,*
Коц., Зал., Шерст.
 Неопреділені — *Верхр.*
 Невизначені — *Тимч.*

Н.

- Наклоненіе. Modus. Die Art. Tryb.
 Spůsob — *Напка.*
 Наклоненіе — *Лев., Вал., Гол.,*
Пр. р., Упр. р.
 Похилення — *Ном.*
 Спосѣбъ — *Упр. р., Ос., Дяч.,*
Сл. Парт., Огон., Митроф.,
Мьяльн.
 Спѣсѣб — *См. Ст., Поп., Верхр.,*
Коц., Р. пр., Зал., Шерст.,
Тимч.
 Накл. желательное. Optativus.
 Бажающій сп. — *Ог.*
 Накл. изъявительное. Modus indi-
 cativus.
 Указательный образъ — *Зи-*
заній, Донатъ.
 Изъявительное — *Лев., Гол.,*
Упр. р., Ос.
 Показующе похилення — *Ном.*
 Сказующе накл., Anzeigene
 Art — *Пр. р.*
 Выявительный сп. — *Дяч.*
 Розказующій — *П. П.*
 Указующій — *Сл. Парт.*

- Высказующій, *Парт., Г. Л., Ог.*
 Высказу сп. — *См. Ст.*
 Прямый сп. — *См. Ст., Поп.,*
Коц., Р. пр., Зал., Шерст.
 Прямый сп. — *Сл. Тимч.*
 Всказующій — *Мьяльн.*
 Дійсний сп. — *Тимч.*
 Накл. неопредѣленное. Infinitivus.
 Неокончательное — *Донатъ,*
Ломонос., Лев., Вал.
 Неопредѣленное — *Гол., Дяч.*
 Неопредѣленный, *Упр. р., Ос.*
 Непоказующе похил. — *Ном.*
 Неозначеный сп. — *Парт.,*
Г. Л., Ог., Мьяльн.
 Неозначеный, *П. П., Сл. Парт.*
 Нескѣнченый — *Сл. Парт.*
 Діеіменник — *См. Ст., Поп.,*
Коц., Р. пр.
 Діеіменныкъ — *Сл. Тимч.*
 Неопреділеник — *Верхр.*
 Діеіменник — *Зал.*
 Інфінитив — *Тимч.*
 Накл. повелительное. Imperativus.
 Повелительное — *Лев., Гол.,*
Ос., Мьяльн.
 Приказующій сп. — *Упр. р.,*
Парт., Г. Л., Ог.
 Приказательный сп. — *Дяч.*
 Повелѣвающий сп. — *Сл. Парт.*
 Приказовый сп. — *См. Ст.,*
Попов., Коц., Зал., Шерст.
 Приказовый — *Р. пр.*
 Приказовый сп. — *Сл. Тимч.*
 Повельник — *Верхр.*
 Вольвий сп. — *Тимч.*
 Накл. сослагательное. Modus con-
 junctivus.
 Сослагательное — *Лев., Гол.,*
Упр. р.

- Желательное — Упр. *р.*
 Условний сп. — Ос., Дяч.,
 Ол., Мьльн., Митр.
 Возможный — Парт., Г. Л.
 Уявний сп. — Ол., Сл. Тимч.
 Возможный — См. Ст., Поп.,
 Коц., Р. пр., Зал., Шерст.
 Возможный сп. — Сл. Тимч.
 Лучачый сп. — Мьльн.
 Условник — Верхр.
 Гаданий сп. — Тимч.
- Нарашеніє.**
 Прирощенье — Гол.
 Прирость — Упр. *р.*
- Нарѣчіє.** Adverbium. Nebenwort.
 Прирѣчіє — М. Грек.
 Przysłówek — Коц.
 Prjslowky — Нанка.
 Przyimek — Вал., Лоз.
 Нарѣчіє — Лев., Вал., Гол., Ос.,
 Букв. 1871 *р.*, Митр.
 Прилогъ — Србска синт.
 Приглаголля — Наскї *р.*
 Причасівникъ — П. П.
 Прислово — Пр. *р.*, Упр. *р.*,
 Шаик., Сл. Парт.
 Прислѡвце — Упр. *р.*, Ос.
 Прислѡвокъ — Дяч.
 Прислѡвникъ — Парт., Г. Л.,
 Ол. Хр., Ол.
 Прислѡвникъ — См. Ст., Поп.,
 Охр., Верхр., Коц., Р. пр., Зал.
 Прислѡвникъ — Сл. Тимч.
 Приименникъ — Мьльн.
 Наріччя — Кримск., Шерст.
 Прислѡвок — Тимч.
- Нар. вопросительныя.**
 Нар. вопроса — Ос.
 Питаїай — Ол.
- Вопросительныя — Мьльн.
 Питаїайні — Коц., Зал.
Нар. времени. Pr. czasu, Коц., Вал.
 Пр. времење — Упр. *р.*, Мьльн.
 Нар. времени — Ос.
 Часу — Дяч., Ол., Коц., Зал., Шр.
Нар. качественныя.
 Качественныя — Вал.
Нар. мѣста. Pr. miejsca — Коц.
 Мѣстця — Упр. *р.*, Ос., Дяч.
 Мѣсця — Г. Л., Ол.
 Простору — Мьльн.
 Місця — Коц., Зал., Шерст.
- Нар. образа дѣйствія.**
 Pr. stosunkowe — Вал.
 Пр. спѡсобу — Упр. *р.*, Ос.,
 Дяч., Мьльн., Коц., Зал., Шр.
- Нар. ограничительныя.**
 Ограничительны — Гол.
- Нар. отрицательныя.**
 Отрицательны — Гол.
 Заперечительны — Упр. *р.*
 Нар. запереченья — Ос.
 Перѣчка — См. Ст.
 Заперечаючі — Поп., Коц.
 Пр. отрицанія — Мьльн.
 Пр. суперечки — Зал.
- Нар. причини** — Причини, Ос.
Нар. раздѣлительныя.
 Роздѣляючі — Ол.
Нар. сравнительныя.
 Порѡвнуючі — Ол.
Нар. указательныя. Вказуючі — Ол.
Нар. утвердительныя.
 Утвердительны — Гол.
 Нар. заперенья — Ос.
 Нар. твердячі — Поп., Коц.
 Приим. утвердження, Мьльн.
 Присл. згоди — Зал.
Нар. цѣли — цѣли, Ос.

Нар. числительныя. Н. числа, *Ос.*
 Начало слова — див. Слово.
 Начертаніе буквѣ. Письмо—*Ном.*

О.

Образованіе основъ. *Stammbil-*
dungslehre.

Творене пивѣ, *Ол., См. Ст.*
 Пнетвир, творня пивѣ, *Верхр.*

Обращеніе—Обертання, *Сл. Тимч.*
 Обклик — *См. Ст.*

Слова поблику — *Шерст.*

Обстоятельственныя слова.

Обьясняющі додаткѣ — *Дяч.*

Означене прислѣвникове, *Ол.*

Придатки прислѣвникові —
См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.

Додаток нарѣчний — *Шерст.*

Обстоятельство времени.

Обстоят. време — *Упр. пр.*

Придаток часу — *Поп.*

Додаток нарѣчний часу, *Шпр.*

Обстоятельство мѣста.

Обстоят. мѣстця — *Упр. пр.*

Придаток мѣстця — *Поп.*

Додаток нарѣчний мѣста, *Шпр.*

Обстоят. образа дѣйствія.

Обстоят. способу, *Пр. пр., Упр. пр.*

Придаток способу — *Поп.*

Додаток нар. способу—*Шпр.*

Обстоятельство причины.

Обстоят. причины — *Упр. пр.*

Придаток причины — *Поп.*

Обстоятельство цѣли.

Обстоят. намѣренья—*Упр. пр.*

Придаток заміру — *Поп.*

Окончаніе. *Zakonczenie.*

Законченіе — *Ваг.*

Закѣнчанье, закѣнченье—
Роспр. Гол.

Закѣнченіе — *Гол.*

Окѣнченіе, *Пр. пр., Упр. пр., Леп.*

Окѣнченье — *Ос.*

Закѣнченье — *Дяч., Мьльн.*

Кінцівка — *П. П., Тимч.*

Закінченне, *Парт. („Пр.“ 67 р).*

Окѣнчене — *Г. Л., Ол. Хр.*

Закінчене — *См. Ст., Поп.,*
Охр., Коц., Р. пр.

Окінчене — *Поп.*

Закінчення — *Сл. Тимч.*

Накінчик — *Верхратськ.*

Закінчення — *Зал., Шерст.*

Окончаніе падежное.

Падежѣвое зак. — *Гол., Дяч.*

Падежѣвое ок. — *Ос.*

Падежное ок. — *Лепкій.*

Падежѣвое, *Парт., Ол. Хр., Мл.*

Окончаніе родовое.

Родѣвое закінч. — *Шерст.*

Окончаніе полное. Полное, про-
 долженое з.—*Упр. пр.*

Окончаніе краткое.

Оусѣченное — *Ваг., Упр. пр.*

Скороченное — *Упр. пр.*

Форма номинальна—*Ол. Хр.*

Ок. твердое. Дебѣлое, *Упр. пр.*

Ок. мягкое. Мягкѣое, *Упр. пр.*

Опредѣленіе. *Attributum. Przy-*
dawka.

Опредѣленіе — *Ваг.*

Опредѣлитель сущника, *Пр. пр.*

Придатокъ — *Ос., Сл. Парт.,*
Парт., Г. Л., Ол., Мьльн.

Придаток прикметниковій—
См. Ст., Поп., Верхр., Коц.,

Р. пр., Шерст.

Орфографія див. Правописаніє.

Ослабленіє гласныхъ. Schwächung.

Ослабленье — *Ос.*

Ослаблене — *Ои.*

Ослаблення — *Зал.*

Основа слова. Thema. Źródłosłów.

Основная форма — *Гол.*

Стволю — *Упр. гр., Дяч., Шаук.*

Головна часть — *Упр. гр.*

Стебель — *Шаук.*

Пень — *у всіх інших.*

Осн. коренная. Primär Stamm.

Пень первѣстный, первостепенный — *Ои.*

Осн. производная. Secundär Stamm.

Пень походный, другостепенный — *Ои.*

Отбрасываніє гласныхъ.

Выкидуване, вѣдкидуване, *Ои.*

II.

Падежъ. Casus, πτῶσις, przy-
padek.

Падеенье, спадокъ — *Беринда.*

Падежь — *Лев., Србска синт.,
Ном., Упр. гр., Сл. Парт.*

Падежь — *Вал., Гол.*

Падежь — *Пр. гр., Ос., Дяч.,
Парт., Ои., Мьяльн.*

Припадокъ — *П. П.*

Вѣдминок — *См. Ст., Поп., Коц.,
Р. пр., Зал., Кр., Шерст., Тимч.*

Вѣдминокъ — *Сл. Тимч.*

Падеж — *Верхр.*

Именительный п. Nominativus,
ὀνομαστική.

Именительный — *Лев., Вал.,*

Гол., Ос., Упр. гр., Мьяльн.

Mianownik — *Вал.*

1-й — *Коц., Лоз., Србска синт.,*

Србска гр., Упр. гр., Дяч.,

Сл. Парт., См. Ст., Поп.,

Сл. Тимч., Сл. Ум., Коц.,

Р. пр., Зал., Тимч.

Назывный, назывникъ —
Брандт.

Именяк — *Верхратскъ.*

Називный — *Кримскъ., Шерст.*

Номинатив — *Тимч.*

Родительный п. Genetivus, γενική.

Родительный — *Лев., Вал., Гол.,*

Ном., Упр. гр., Ос., Мьяльн.

Dopelniacz — *Вал.*

2-й: див. Именит., 1-й.

Рѣдний, рѣдникъ — *Брандт.*

Rodivnik — по словински ¹⁾.

Рѣдник — *Верхр.*

Родовій — *Кримскъ., Шерст.*

Вихідний, частковий, *Кримскъ.*

Генитив — *Тимч.*

Род. времени. G. temporis.

Часовий рѣдник — *Верхр.*

Р. прям. дополненія, objectivus.

Предметовий — *Ои., Мьяльн.*

Род. подлежащаго. G. subjectivus.

Пѣдметовый — *Ои., Мьяльн.*

Род. принадлежности. G. possessivus.

Пад. посѣданя — *Ои.*

Приналежности — *См. Ст.*

Посѣдательный — *Мьяльн.*

Род. раздѣлительный. G. partitivus.

Частковый — *Г. Л., Ои.*

Удѣловый — *Мьяльн.*

Частный рѣдник — *Верхр.*

Пайковий — *См. Ст.*

¹⁾ Див. Ржига, — „Синтаксисъ слав. языковъ“, М., 1890.

Род. свойства. G. qualitatis.Свѣйства пад. — *Ог.*Рідник якостний — *Верхр.***Дательный п. Dativus, δοτικῆ**Дательный — *Лев., Ваг., Гол.,**Упр. гр., Ос., Мьяльн.*Celownik — *Ваг.*

3-й: див. Именительн. 1-й.

Давальный, давальникъ —

Брандт.

Dajownik — по словиньски.

Дайник — *Верхр.*Давальный — *Кримськ., Шерст.*Датив — *Тимч.***Дат. принадлежности. Possesivus.**Д. принадлежностный, *Вер.***Винительный п. Accusativus,***αιτιατικῆ.*Винительный — *Лев., Ваг., Гол.,**Ном., Упр. гр., Ос., Мьяльн.*Biernik — *Ваг.*

4-й: див. Именит. 1-й.

Винильный, винильникъ —

*Брандт.*Переемник — *Верхр.*Знахідний — *Кримськ., Шерст.***Вин. содержания. Figura etymologica.**Внутрішний предмет (ніч почувати) — *См. Ст.***Звательный. Vocativus, κλητικῆ.**Звательный — *Лев., Ваг., Гол.,**Упр. гр., Ос., Мьяльн.*Wołacz — *Ваг.*

5-й: див. именит. 1-й.

Zvachnik — по словиньски.

Зовникъ, зовный — *Брандт.*Зовник — *Верхр.*Клічний — *Кримськ., Шерст.*Вокатив — *Тимч.***Творительный п Ablativus.**Творительный — *Лев., Ваг.,**Гол., Упр. гр., Ос., Мьяльн.*

6-й: див. именит. 1-й.

Творникъ, творный, *Брандт.*Творник — *Верхр.*Орудный — *Кримськ., Шерст.*Инструменталь — *Тимч.***Твор. времени. Abl. temporis.**Творник часовий — *Верхр.***Тв. орудія. Abl. instrumenti.**Творник орудный — *Верхр.***Тв. отдѣленія. Abl. separationis.**Розлуки — *Гр. Лат.***Тв. отношенія. Abl. limitationis.**Творник обмежний — *Верхр.***Предложный п. Locativus.**Предложный — *Лев., Ваг.,**Гол., Упр. гр., Ос., Мьяльн.*

7-й: див. именит., 1-й.

Miestnik — по словиньски.

Мѣстникъ, мѣстный, *Брандт.*Містник — *Верхр.*Місцевій — *Кримськ., Шерст.*Льокатив — *Тимч.***Падежи косвенные.**Косвенные пад., — *Ваг., Гол.*

Зависиміи, взглядніи, суко-

ні — *Ос.*Скѣснѣ — *Г. Л., Ог., Мьяльн.*Скловенѣ — *Г. Л.*Косвенѣ — *Мьяльн.***Падежи прямые. Прямые, Ваг., Гол.**Безвзглядніи — *Ос.*Независиміи — *Ос., Мьяльн.*Прямѣ — *Г. Л., Ог., Мьяльн.***Переносъ слова.**Родѣль словѣ — *Ос., Мьяльн.*Дѣлене словѣ — *Дяч.*Дѣлене словѣ — *Ог.*

Ділене слів — *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*

Ділення слів — *Зал.*

Перестановка. Metathesis.

Переставленье, *Ос., Мьльн.*

Переставка — *Ол., Верхр.*

Переміщення — *Тимч.*

Переходъ гласныхъ (чередование)

Steigerung.

Истончѣнье — *Упр. пр.*

Перезвукъ — *Дяч.*

Перехідъ, заміна — *П. П.*

Перемѣна — *Сл. Парт.*

Переходъ, степеноване, *Ол.*

Перезвукъ — *См. Ст., Поп., Верхр., Р. пр.*

Степенованье — *Мьльн.*

Стіснене, перезвукване, розширене — *Верхр.*

Переміна — *Коц.*

Усилювання, чергування, зміна — *Зал.*

Міна звуків — *Тимч.*

Періодъ. PerIOD. Періодъ, *Ваг.,*

Упр. пр., Ос., Ол., Мьльн.

Периодъ — *Сл. Парт.*

Періода — *См. Ст.*

Уступъ — *Сл. Тимч.*

Речене очерковѣ *Коц.*

Періода — *Коц., Р. пр.*

Обчерк — *Р. пр.*

Пер. двучленные.

Двачленніи — *Ваг.*

Двочленніи — *Ос., Ол.*

Пер. трехчленные.

Тричленніи — *Ос., Ол.*

Члены періода.

Члены періода — *Упр. пр.*

Члені періода — *Ос.*

Повышение періода.

Членъ передъидущій або підрядний — *Упр. пр.*

Речеве попередне — *Ол., Р. пр.*

Положенье попередне, *Мьльн.*

Понижение періода.

Членъ послѣдующій або головний — *Упр. пр.*

Речене послѣдуюче — *Ол.*

Положенье послѣдуюче, *Мл.*

Речене послідуєче — *Р. пр.*

Подлежащее. Subjectum.

Podmet — *Напка.*

Podmiot — *Ваг.*

Подлежащее — *Ваг., Гол.*

Подметъ — *Србска синт.*

Подлежаще — *Пр. пр., Упр. пр.,*

Парт., Сл. Парт., Ол. Хр.,

Дяч., Митр., Мьльн.

Підмет — *Сл. Желех., См. Ст.,*

Поп., Коц., Р. пр., Верхр.,

Зал., Шерст., Тимч.

Підметъ — *Сл. Тимч.*

Полногласіе. Vollaut.

Повноголосность, *Роспр. Гол.,*

Сл. Парт.

Повноголосъ — *Ол.*

Повноголосе — *Верхр.*

Повноголос — *См. Ст., Р. пр.*

Повнозвучність — *Зал.*

П. вторичное. Secunder V.

Вторичне повноголосе, *Верхр.*

Полугласные звуки. Semivocal.

Polohlasky — *Напка.*

Безгласныя — *Букв. 1845 р.*

Полугласніи — *Гол.*

Полугласна — *Роспр. Гол.*

Півголосні, зазначки — *Держак.*

Півголосна літера — *Наські*

гр., Ном.

- Полугласні, *Упр. гр., Б. 71 р.*
 Півсамогласні — *Ос.*
 Півсамозвукі — *Дяч.*
 Полуголоска — *П. П.*
 Глухі самозв., півгласні — *Ос.*
 Пивголоска — *Сл. Тимч.*
 Глухі самозв. — *Зал.*
- Порядокъ словъ.** Wortfolge.
 Споряженъе — *Смотрицьк.*
 Расположенъе — *Упр. гр.*
 Наступа, наступоване *Сл. Пр.*
 Розставка — *Ос., Поп., Р. пр.*
 Лад слів — *См. Ст.*
 Розмѣщенъе — *Мильн.*
- Пор. сл. обратный.**
 Переставный — *Ос.*
- Пор. сл. прямой.**
 Правильный або простый, *Ос.*
- Послѣдовательность временъ.** Con-
 secutio temporum.
 Наслѣдство часо́въ — *Г. Л.*
 Наслѣдство часів — *Р. пр.*
- Появленіе звуко́въ.**
 З'явленія звуків — *Тимч.*
- Правописаніе.** Orthographia.
 Piśownia — *Коч.*
 Правописаніе — *Гол.*
 Писання чи ортографія —
Наські гр.
 Писання — *Ном.*
 Словописъ, словописання —
Ефименко в „Основи“.
 Писовня — *Левченко в „Основи“.*
 Прабописъ — *Упр. гр., Ос., Дяч.,*
Сл. Парт., Сл. Желез., Ос.,
Митр., См. Ст., Поп.
 Правописа́нъе — *Упр. гр.*
 Правописъ — *Сл. Парт.*
 Прабописъ, писовня, *Сл. Тм.*
 Правописъ — *Коч., Р. пр.*
- Правопис — *Зал., Тимч.*
 Ортографія — *Тимч.*
- Предлогъ.** Praepositio. Vorwort.
 Przymek — *Коч.*
 Предлогъ — *Лев., Вал., Гол.,*
Србска синт., Ос., Букв. 1871 р.
 Przysłówek — *Вал.*
 Przedimek — *Лоз.*
 Передслівва — *Наські гр.*
 Предложникъ — *Пр. гр., Упр.*
гр., Дяч.
 Предлѣжникъ — *Сл. Парт.*
 Приименникъ — *Парт., Г. Л.,*
Ос., Хр. Ос.
 Приименник — *Сл. Жел.*
 Приіменник — *См. Ст., Поп.,*
Верхр., Коч., Р. пр., Зал.
 Приименныкъ — *Сл. Тимч.*
 Прислѣвникъ — *Мильн.*
 Предлог — *Кр.*
 Приименник — *Тимч., Шерст.*
- Пр. первообразные.**
 Первѣстнѣ, правдиви — *Ос.*
- Пр. производные.**
 Походні, неправдиви — *Ос.*
 Зложені — *Шерст.*
- Предложеніе.** Praepositio.
 Zdanie — *Коч.*
 Предложеніе — *Вал.*
 Мова — *Гол., См. Ст.*
 Реченица — *Србска синт.*
 Положеніе — *Пр. гр., Упр. гр.*
 Положенъе — *Ос., Дяч., Мильн.*
 Здане, положене — *Сл. Парт.*
 Речене — *Парт., Г. Л., Ос. Хр.,*
Ос., См. Ст., Поп., Верхр.,
Коч., Р. пр.
 Речення — *Сл. Тимч., Зал.,*
Тимч., Шерст.
 Гадка — *См. Ст.*

Пр. активное (дѣйствительное).

Дѣятельное пол. — *Пр. гр.*

Пр. безличное.

Безпідметове — *Верхр., I. Оюн.*

Пр. вводное. *Zd. wtrącone.*

Вставлене, *Парт., Ол., Коц., Р. пр.*

Втручене — *Ол., Р. пр.*

Наводяче реч. — *Зал.*

Пр. вносное. Наведене, *Парт.*

Пр. вопросительное.

Вопросительное — *Вал., Упр. гр.*

Питайне, *Пар., Ол., См. Ст., Коц.*

Пр. главное. Головнє — *Упр. гр., Ос.,*

Ол. Хр., Дяч., Ол., См. Ст.,

Псп., Мьльн., Коц., Р. пр.

Пр. желательное.

Р. бажання, бажане — *См. Ст.*

Пр. отрицательное.

Заперечительнї, *Пр. гр., Упр. гр.*

Заперечяюче — *Ол., Коц., Р. пр.*

Перєчне реч. — *См. Ст.*

Пр. повелительное.

Воскличное — *Упр. гр.*

Р. прїказу, прїказ — *См. Ст.*

Пр. повѣствовательное.

Высказуюче — *Упр. гр.*

Висказове — *См. Ст.*

Пр. подчиненное.

Підрядне — *Парт., Ол., Упр. гр., Ос., Дяч., Мьльн.*

Підрядне — *Коц., Р. пр.*

Підчинене, *Упр. гр., Ол., Мьльн.*

Пр. полное — *Повне, Ос.*

Пр. придаточное. *Podrządne zd.*

Побѣчне — *Упр. гр., Ос., Дяч.,*

Ол. Хр., Ол., Мьльн.

Побічне, *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*

Побичне — *Сл. Тимч.*

Прид. времени.

Временнї пол. — *Осадца.*

Часовї — *Дяч., Парт., Ол.*

Часовї реч. — *См. Ст., Поп.*

Полож. време — *Мьльн.*

Прид. дополнительные.

Опісуючї — *Дяч.*

Высказуючї, *Aussageätze, Ол.*

Предметовї — *См. Ст., Поп.*

Доповнительнї — *Мьльн.*

Предметовї — *Коц.*

Прид. мѣста. Пол. простору, *Мл.*

Прид. обстоятельственные.

Прислівниковї р. — *См. Ст.*

Прид. опредѣлительныя.

Прилагательнї — *Вал.*

Относительнї — *Ос., Дяч.*

Взгляднї — *Ол.*

Прикметниковї, *См. Ст., Поп.*

Относительнї — *Мьльн.*

Прид. подлежащяя.

Підметовї пол. — *Ос., Мьльн.*

Підметовї — *См. Ст., Поп.*

Підметовї — *Коц.*

Прид. причины.

Винословнї пол. — *Ос.*

Причиннї — *Дяч., Парт., Ол.*

Причиновї, *См. Ст., Поп., Коц.*

Прид. сказуемое.

Присудковє — *См. Ст., Поп.*

Присудковє — *Коц.*

Прид. сравнительныя.

Порѣвнательнї — *Ос.*

Порѣвнуючї, *Дяч., Парт., Ол.*

Порівнуючї — *См. Ст., Поп.,*

Коц., Р. пр.

Прид. слѣдствія.

Наслїдковє — *См. Ст.*

- Прид. условныя.** Условні, *Упр. гр., Ос., Дяч., Парт., Ог., Мьльн.*
 Предполагательні — *Упр. гр.*
 Условні — *С. Ст., Поп.*
 Условні — *Верхр., Коц.*
- Прид. уступительныя.**
 Допустительні — *Ос.*
 Допускаючі — *Дяч.*
 Призволяючія — *Парт., Ог.*
 Припустові — *См. Ст., Поп.*
 Допустительніи — *Мьльн.*
 Припускові — *Коц., Р. пр.*
- Прид. цѣли.** *Zamiarowy zdania.*
 Намѣрительні — *Ос.*
 Намѣрєнні — *Дяч.*
 Намѣрові — *Парт., Ог.*
 Замірові — *См. Ст., Поп.*
 Полож. цѣли — *Мьльн.*
 Замірові — *Коц., Р. пр.*
- Предложеніе простое.** *Proste zd. Nacter Satz.*
 Простое — *Ваг., Упр. гр.*
 Несоставное — *Ваг.*
 Поединче — *Упр. гр., Дяч.*
 Наге — *Ос., Дяч., Парт., Ог., Мьльн.*
 Прѣсте — *Ос., Р. пр., Коц., Зал., Шерси.*
 Нерозширене — *Поп.*
- Предл. распространенное.** *Rozwi-nięte zd.*
 Розширене, *Пр. гр., Упр. гр.*
 Розвѣтоє — *Упр. гр.*
 Розвите — *Ос.*
 Розширене, *Ос., Дяч., Ог., Поп., Мьльн., Коц., Зал., Шерст.*
- Предл. слитное.**
 Стягєне — *Упр. гр., Ос., Дяч., Парт., Ог., См. Ст., Поп., Мьльн., Коц., Р. пр.*
- Предл. сложное.** *Złożone zd.*
 Составное — *Ваг.*
 Сложєне, *Пр. гр., Упр. гр., Дяч.*
 Зложєное — *Ос.*
 Зложєне — *Парт., Ог., См. Ст., Мьльн., Коц., Р. пр.*
- Пр. несложное.** *Einfacher S.*
 Поеднчє — *Парт., Ог., Ос., Упр. гр., Поп., Мл., Р. пр.*
 Прѣсте — *Ог., Ос., Упр. гр.*
- Пр. сложно-подчиненныя.** *Subordinirte.*
 Пѣдчинєно сложєніи, *Упр. гр.*
 Пѣвпорядкові — *Поп., Коц.*
- Пр. сложно-сочиненныя.** *Coordinirte.*
 Присовокуплено сложєніи — *Упр. гр.*
 Рѣвнорядніи — *Ос.*
 Спѣлрядні — *Дяч.*
 Рѣвнорядні, *Парт., Ог., Мьльн.*
 Сполучєні — *См. Ст.*
 Спѣвпорядкові — *Поп., Коц.*
 Рѣвнорядні — *См. Ст., Коц., Р. пр., Зал.*
- Пр. сокращенное.**
 Скорочєне — *Упр. гр., Ос.*
 Скорѣчєне — *Ог., См. Ст., Мьльн., Коц., Р. пр.*
- Пр. страдательныя (пассивныя).**
 Страдальні пол. — *Пр. гр.*
- Пр. утвердительныя.**
 Утвердительное — *Ваг.*
 Твердячі — *Ог.*
 Твердячі — *Коц.*
 Рєч. твѣрдженя — *См. Ст.*
- Пр. эллиптическое.**
 Догадне — *Парт.*
 Елїтїчнє рєч., *См. Ст., Р. пр.*
 Пропусковѣ — *Поп., Р. пр., Коц.*
 Елїптічнє, неповнє, *Мьльн.*

Придыханіе — Придыхъ, *Ол.*

Прилагательное имя. N. adjectivum.

Das Beiwort. Przymiotnik.

Прилагательное, *Лев., Гол., Ос.,*

Букв. 1871 р., Митр., Мьльн.

Примѣнья — *Наські гр., Сл. Ум.*

Приложникъ — *Пр. гр., Упр. гр.*

Дяч., Шапк., Ленкій, Ол. Хр., Ол.

Присущникъ, *П. П., Сл. Парт.*

Приліжникъ — *П. П.*

Приложникъ — *Сл. Парт.*

Свѣйствѣнникъ — *Дяч.*

Прикметник — *См. Ст., Поп.,*

Охр., Коц., Р. пр., Зал., Тимч.

Приложник — *См. Ст., Верхр.*

Прыкметвыкъ — *Сл. Тимч.*

Ім'я приложене — *Кримськ.*

Ім'я приложне — *Шерст.*

Ймення прикметне — *Тимч.*

Пр. качественныя.

Качествѣнныя, właściwe, *Ваг.*

Властивіи — *Гол.*

Ячествѣнниі — *Гол., Ос.*

Ячественні — *Мьльн.*

Пр. краткія. Усѣчені, *Гол., Ос., Мл.*

Неопредѣленні, одвочленні

— *Гол.*

Неповна форма — *П. П.*

Усѣчений, скорочений видъ,

Сл. Парт., Ленкій.

Номинальна форма, *Ол. Хр., Ол.*

Поединчі — *Мьльн.*

Пр. относительныя. Обстоятель-

ствѣнныя, stosunkowe — *Ваг.*

Пр. полныя.

Повной формы — *Ростр. Гол.*

Повніи, опредѣленніи, пов-

ного вида, двучленніи — *Гол.*

Форма зложена, адъективна, *Ол.*

Зложеві, повві — *Мьльн.*

Пр. притяжательныя. Possesiva.

Притяжательныя — *Ваг.*

Притяжательніи, *Гол., Упр. гр.*

Посѣдательні — *Ос.*

Посѣдательныи — *Ленкій.*

Приложн. посѣданя — *Ол.*

Притяжательні — *Мьльн.*

Посѣдальні — *Охр.*

Приложеніе. Appositio.

Придатокъ — *Беринда.*

Приложенье — *Ос., Дяч.*

Приложене — *Сл. Парт., Г. Л.,*

Ол. хр., Ол.

Приставка — *Г. Л.*

Прікладка — *См. Ст., Поп.,*

Коц., Р. пр.

Приложникъ — *Мьльн.*

Приставка. Praefixum.

Частка — *Упр. гр.*

Пріставка — *Дяч., Ол., См. Ст.,*

Поп., Вер., Коц., Р. пр., Зал., Шр.

Нарост — *Наські гр.*

Припона — *Сл. Желех.*

Препона — *Ол.*

Приросток — *Охр., Мьльн.*

Пріставка — *Сл. Тимч.*

Передросток — *Верхр.*

Причастіе. Participium.

Причастіе — *Лев., Гол., Ос., Дяч.*

Причастіе — *Пр. гр., Упр. гр.*

Причастіе — *П. П. Сл. Парт.*

Дѣслово — *Сл. Парт.*

Прилог глаголски — *по срб.*

Приложникъ глагольній,

Пар.

Причастникъ — *Парт., Г. Л.,*

Ол. Хр., Ол.

Діеприкметник — *См. Ст.,*

Поп., Охр., Коц., Р. пр.

Діепрыкметвыкъ — *Сл. Тимч.*

- Причастник, дієприслівник, *Верхр.*
 Дієприкметник — *Зал.*
 Дієприложник — *Шерст.*
 Прикметник часівниковий — *Тимч.*
- Производство (формъ).**
 Произведеніє — *Гол., Упр. вр.*
 Производство — *Гол., Упр. вр.*
 Творенъе — *Дяч.*
 Ураблянье — *Мльн.*
 Творене — *См. Ст.*
- Произношеніе.** *Wumawianie, Коч.*
 Выговоръ — *Гол., Упр. вр., Ос.,
Ог., Митр., Мльн.*
 Витѣнка — *Ужениок р. п.*
 Вимѡва — *Левченко („Основа“),
Ном. Пр., Верхр., Коч.*
 Промѡвка, говѣрка — *Левченко.*
 Выговоръ — *Сл. Парт.*
 Выговор — *Сом. Верхр.*
 Вымѡва, вымивка, выголосъ — *Сл. Тимч.*
 Выголошене — *Коч.*
 Выговѣр — *Цем., Р. пр.*
- Просодія див. Слогодудареніе.**
- Р.**
- Разложеніе гласныхъ.**
 Розпад самозвукѡв — *Зал.*
- Размѣщеніе предложеній.**
 Оуставленъе положеній, *Дяч.*
 Збудова, складъ, розположене — *Сл. Парт.*
- Придаточное Nachsatz (послѣ главнаго).**
 Послѣдующе пол. — *Упр. вр., Ос.*
- Придаточное Vordersatz (передъ главнѡмъ).**
 Передъидующе пол., *Упр. вр., Ос.*
- Придаточное Zwischensatz (среди главнаго).**
 Межиметное пол. — *Упр. вр.*
 Межилежаче — *Дяч.*
- Родъ.** *Genus. Рѡдъ — Лев.*
 Родъ — *Ваг, Ос., Мльн.*
 Рѡдъ — *Гол., Упр. вр., Дяч.,
Ог. Хр., Ог.*
 Рѣд — *у всѣхъ иншихъ.*
- Р. мужескій. Masculinum.**
 Мужескій р. — *Лев., Гол.,
Упр. вр., Ос., Дяч., Ог.,
См. Ст., Поп., Верхр.,
Коч., Р. пр., Мльн.*
 Музькій рѣд — *П. П.*
 Мужескій — *Сл. Парт.*
 Мужескій — *Охр., Зал.,
Кр., Тимч.*
 Чоловѣчый — *Сл. Тимч.*
 Чоловѣчий — *Кр., Шерст.*
- Р. женскій. Femininum.**
 Женскій, *Адельфотес, Лев.,
Упр. вр., Ос., Дяч., Ог. Хр.,
Сл. Парт., См. Ст., Поп.,
Мльн., Верхр., Коч., Кр.*
 Женскій — *Охр., Зал.*
 Живочый р. — *Сл. Тимч.*
 Жѣночий — *Кр., Шерст., Тимч.*
- Р. средній. Neutrum, обдѣтеров.**
 Нѣжакій — *Коч.*
 Нѣжакій — *Ог.*
 Средній — *у всѣхъ.*
- Р. общій. Communum.**
 Спѡльный рѡдъ — *Г. Л.*
 Спѣльный — *Сл. Тимч.*
 Спѣльный — *Зал., Кр., Шерст.*
- Рѣчь косвенная. Oratio obliqua.**
 Мованепряма, зависима, *Г. Л.*
 Бесѣда зависима або оускѣсна, *Вр.*
 Бесѣда залѣжна — *См. Ст.*

Р. прямая. *Og. versa.*
 Мова пряма, незалежна, *Г.Л.*
 Бесіда незалежна — *Верхр.*
 Бесіда пряма — *См. Ст.*
 Слова власні — *Зал.*

С.

Связка. *Corula.*

Srona — *Напка.*
Łącznik — *Ваг.*
 Связка — *Ваг., Упр. гр.*
 Связь — *Ос., Дяч., Мьльн.*
 Зв'язка — *Парт.*
 Зл'ючка — *См. Ст., Поп., Сл. Тимч., Коц., Р. пр.*
 Зв'язь — *Ол., Мьльн.*

Синтаксисъ. *Syntaxis.*

Сочиненіє словъ — *Смот-рицькій, Лучкай.*

Składnia — *Коч.*
Skladna — *Напка.*
 Словосочиненіє — *Греч, Ваг., Гол.*

Синтакса, *Србска синт., Р. пр.*
 Словосочиненіє — *Ос., Дяч.*
 Складня — *Парт., Г.Л., Ог., См. Ст., Поп., Сл. Тимч., Р. пр., Коц., Тимч.*
 Словолад — *Верхр.*

Сназуемое. *Praedicatum.*

Przysudek — *Напка.*
 Сказуемое — *Гол., Пр. гр., Упр. гр., Ог.*
 Прирок — *Србска синт.*
 Присудок — *Ос., Парт., Г.Л., Ог., Сл. Парт., Митр.*
 Присудокъ, *Сл. Тимч., Мьльн.*
 Высказаніє — *Дяч.*

Присудок — *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Верхр., Зал., Шерст.*

Склоненіє. *Declinatio.*

Odmina — *Коч.*
 Склоненіє — *Гол., Упр. гр.*
 Отмѣняніє падежами, *Пр. гр.*
 Відмѣна іменниківъ, *Парт.*
 Деклинація, *Ог. Хр., Мьльн.*
 Слоненіє — *Сл. Парт., Сл. Желех., Верхр., Кр.*
 Падежуваніє — *Сл. Парт.*
 Деклінація — *Ог., Тимч.*
 Відміна імен — *См. Ст., Поп., Охр., Коц., Р. пр., Зал.*
 Відмінюваніє — *См. Ст., Поп., Охр.*
 Видміна — *Сл. Тимч.*
 Одміна — *Сл. Ум.*
 Стосуванія — *Тимч.*

Скл. существительныхъ.

Номинальна деклин., *Ог. Хр.*
 Відмінюваніє імен — *См. Ст.*

Скл. мѣстоименій.

Проминальна декл., *Ол. Хр.*
Скобки — див. **Знани препинанія.**
Скоропись — *Скоропись, Дяч.*
 Крива азбука — *Куліш.*
 Скоропись — *Букв. 1871 р.*
 Скоропись — *Ог.*

Сліяніє (гласныхъ).

Стяганіє самозвуківъ — *Ог.*

Слово — слово, у всіх.

Исходъ слова (конецъ слова).

Auslaut. *Koniec wyrazu.*
 Наростоєкъ — *Ог. Хр.*
 Конецъ слова — *Ог.*
 Візвук — *См. Ст., Р. пр.*
 Кінченія — *Шерст.*

- Начало слова.** Anlaut. Początek wyrazu.
 Початок слова, *Сл. Жел., Коц.*
 Начало слова — *Ог.*
 Назвук — *См. Ст., Верхр., Р. пр., Тимч.*
- Начало слова гласное.**
 Назвук голосівковий, *Верхр.*
- Середина слова** — середина сл.,
Сл. Парт., Ог.
- Слово коренное.**
 Простое сл. — *Гол*
 Первотное сл., *Дяч., Шашк.*
 Первістне сл. — *Охр.*
 Корінне сл. — *Зал., Шерст.*
 Первісне сл. — *Тимч.*
- Сл. многосложное.**
 Многосложное — *Ваг., Гол., Пр. гр., Мьльн.*
 Многослоговое — *Упр. гр.*
 Многоскладне — *См. Ст.*
 Кількоскладне сл. — *Р. пр.*
 Многоскладне — *Шерст.*
- Сл. двусложное.**
 Двохскладне сл. — *Гр. Яц.*
 Двускладове, *Наські гр., Тм.*
 Двоскладове — *Г. Л.*
 Двусложное — *Мьльн.*
 Двоскладне — *См. Ст.*
- Сл. односложное.**
 Односложное — *Ваг., Пр. гр.*
 Односложное — *Гол.*
 Односкладне — *Гр. Яц., Р. пр., Шерст.*
 Односкладове, *Г. Л., Ог., Тм.*
 Односилябне — *Ог.*
 Единосложное — *Мьльн.*
- Сл. несклоняемая.**
 Невідмінні — *См. Ст., Коц.*
 Незмінні — *Тимч.*
- Сл. первообразное.**
 Первообразное — *Ваг., Гол.*
 Просте — *Сл. Тимч., Шерст.*
- Сл. производное.** Pochodzące, Ваг.
 Производное — *Ваг., Гол.*
 Походное — *Гол., Дяч.*
 Походяче — *Упр. гр.*
 Утворене — *Охр.*
- Сл. сложное.** Compositum.
 Сложное — *Голов., Дяч.*
 Зложене — *П. П., Ог., См. Ст., Поп., Охр., Верхр., Р. пр., Шерст., Тимч.*
- Сл. флексийное.**
 Флексійне, гнучке, змінне —
Тимч.
- Словообразование.**
 Словообразование — *Ос.*
 Словотворене — *Поп.*
- Слогоударение** Prosodia.
 Голосоудареніе — *Гол.*
- Слогъ.** Sillaba.
 Складъ — *Беринда, Ломоносов, Барсов, Гол., Дяч., Сл. Желех., Ог.*
 Слогъ — *Гол., Упр. гр., Ос., Букв. 1871 р.*
 Склады — *Букв. Шевч., Гр. Яц., Кулїш.*
 Склады — *Деркач, Наські гр.*
 Силяба — *Ог. Хр.*
 Склад — *См. Ст., Поп., Охр., Верхр., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
- Слогъ замкнутый.**
 Перевернуті склади, *Деркач.*
 Вївернені склади — *Наські гр.*

- Замкнений—*См. Ст., Поп., Р. пр., Зал., Шерст.*
 Глухий—*Охр.*
 Закритий—*Тимч.*
- Слогъ открытый.**
 Прості складі,*Дерк., Наські гр.*
 Отворений—*Поп.*
 Голосний—*Охр.*
 Отвертий — *Зал., Шерст.*
 Відкритий—*Тимч.*
- Слогъ коренной.**
 Склад кореневий — *Тимч.*
- Слогъ послѣдній.**
 Послѣдвій скл. — *Ог.*
 Останній скл. — *Охр.*
 Послїдній скл. — *Верхр.*
 Кінцевий скл. — *Зал.*
- Слогъ предпослѣдній.**
 Предпослѣдній — *Ог.*
 Предостанній — *Охр.*
 Передпослїдвій — *Верхр.*
- Слогъ предыдущій.**
 Передидучий — *Упр. гр.*
- Сліяніє слоговъ.**
 Стягане складовъ—*Ог.*
- Сложеніє словъ.**
 Зложене — *Ог., См. Ст.*
- Смягченіє.**
 Смягчованье — *Роспр. Гол.*
 Смягченье — *Гол., Упр. гр.*
 Истонченье — *Букв. 1871 р.*
 Мьягченне—*Парт. („Пр.“).*
 Змягчене—*Ист. оч., Сл. Жел., См. Ст., Верхр., Р. пр.*
 Мягчене—*См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*
- Тонкуванія** — *Сл. Тимч.*
Змягченье — *Мьяльн.*
Мьякшенія — *Зал., Шерст.*
Мякшенія — *Тимч.*
- Смягч. первое. Primär.**
 Першоступневе мьякш. —
Парт. („Правда“).
 Первѣстне або первостепен-
 не—*Ог.*
- Смягч. второе. Secundär.**
 Другоступневе мьякш.,*Парт. („Правда“).*
 Пбзнійшее або другостепен-
 не—*Ог.*
- Согласные звуки. Consonantes.**
Mitlaute, Sonorlaute.
 Spóglóski — *Копч.*
 Sublášky — *Напка.*
 Согласныя (буквы) — *Лев., Букв. 45 р.*
 Согласніи — *Гол.*
 Сугласна — *Србска грам.*
 Приголосні—*Деркач, Гр. Яц.*
 Приголосни — *Наські гр.*
 Созвучні — *Упр. гр., Дяч., Букв. 1871 р.*
 Согласні — *Ос., Сл. Парт., Ог., Митр., Мьяльн.*
 Приголосъ — *Ном. Пр.*
 Спѣлзвукы — *Дяч.*
 Суголоска—*П. П., Сл. Парт., Верхр., Сом. Верхр.*
 Суголосні — *П. П.*
 Приголоска — *Сл. Парт.*
 Согласні — *Сл. Желех.*
 Спѣлзвукы — *Парт.*
 Шелесты (Geräusche)—*Ог.*
 Шелестозвѣки—*См. Ст., Поп.*
 Співзвѣки — *См. Ст., Коц., Р. пр., Сом., Зал., Кр., Шр.*
 Приголоска, шелестівка —
Сл. Тимч.
 Приголосна—*Сл. Ум.*
 Голосівка — *Верхр.*

- Шелестівка — *Сом., Тимч.*
- Согл. гортанніе** (задненебные).
 Горловія — *Ист. оч.*
 Гортанні — *Гол., Упр. гр., Ос., Сл. Парт., Букв. 1871 р., Ог.*
 Горлови — *Дяч., Г. Л.*
 Гортанні — *Поп., Сом. Верхр., Верхр., Коц., Шерст.*
 Горлови — *Парт., Тимч.*
- Согл. губные.** Labiales.
 Губнія — *Гол., Упр. гр.*
 Губні — *Ос., Дяч., Ог.*
 Губні — *Парт., Поп., Сом., Вер., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
- Согл. звучные.** Mediae.
 Звучні — *Ос., Ог.*
 Звучні — *Сом., Верхр., Шр.*
- Согл. зубные.** Dentales.
 Зубові — *Гол., Ос., Сл. Парт.*
 Зубні — *Упр. гр., Дяч., Букв. 71 р., Ог.*
 Зубні — *Поп., Верхр., Коц., Шр.*
- Согл. мягкіе.**
 Мягкі — *Ос., Сл. Парт., Ог.*
 Мягкі — *См. Ст., Верхр.*
 Змягчені — *Поп., Верхр., Р. пр.*
 Мвякі — *Зал.*
- Согл. небные.** Palatales.
 Пѳднебенні — *Ос., Ог. Хр., Ог., Мильн.*
 Пѳднебенні — *Букв. 1871 р.*
 Пѳднебенні — *Поп., Коц., Р. пр., Верхр., Шерст.*
 Понєбні — *Верхр.*
 Пѳднебінні, палятальні, *Тимч.*
- Согл. носовые.** Nasales.
 Носові — *Ос., Ог.*
 Носові, *См. Ст., Поп., Коц.*
- Согл. нѳмые.** Mutaе.
 Нѳми — *Ос., Ог.*
- Согл. плавные.** Liquidae.
 Плавні — *Гол., Упр. гр., Ос. Дяч., Сл. Парт., Ог.*
 Плавні — *Поп., Верхр., Коц., Шерст.*
- Согл. придыхательные.**
 Придавні, придыхательні.
 придыхові — *Роспр., Гол.*
 Придихові — *См. Ст., Верхр.*
- Согл. простые.**
 Поединчі — *Ог.*
- Согл. свистящїе.** Sibilantes. Syczaґe,
 Сичушчі — *Гол., Ог.*
 Ясно-шипящїи — *Упр. гр.*
 Сычачі — *Ос., Дяч., Ог.*
 Сичачѳ — *Сл. Парт.*
 Сичачі — *Парт. („Правда“)*
 Сичачі — *См. Ст., Поп., Р. пр., Зал., Шерст.*
 Сичні — *Верхр.*
- Согл. сильные.**
 Сильні, мѳцні — *Ог.*
 Сильні — *Р. пр.*
- Согл. слабые.**
 Слабі — *Ог.*
 Слабі — *Р. пр.*
- Согл. сложные.**
 Зложені — *Ог.*
 Подвійні — *Р. пр.*
- Согл. твердые.**
 Тверді — *Сл. Парт., Ог.*
 Тверді — *См. Ст., Верхр.*
- Согл. шипящїе.** (Небные).
 Шипящї — *Гол., Ог. Хр.*
 Глухо-шипящїи — *Упр. гр.*
 Шипячї — *Ос., Ог.*
 Шипячї *См. Ст., Поп.*
 Пѳднебенні — *Мильн.*
 Понєбні — *Верхр.*

- Піднебенні — *Коч., Шерст.*
 Шиплячі — *Зал., Шерст.*
- Согл. шумные. Spirantes.**
 Шумні — *Ос., Оі.*
- Согл. язычные. Linguales.**
 Язичні — *Гол., Ос., Оі.*
 Языкові — *Дяч.*
 Язичні — *Сом., Шерст.*
 Язикові — *Тимч.*
- Согласование. Congruentia.**
 Zgoda — *Коч.*
 Соглашеніє — *Пр. вр.*
 Согласованье — *Упр. вр., Ос.*
 Сгóда — *Дяч., Парт., Оі., Сл.*
Тимч., Мьяльн., Коч.
 Сполучене — *Оі. Хр.*
 Ладня — *Верхр.*
- Соединение.**
 Сполучене — *Оі.*
 Сполўка — *См. Ст.*
- Сокращение.**
 Скорóчене — *Сл. Жел., См.*
Ст., Поп., Верхр., Р. вр.
 Скорота — *Верхр.*
- Союз. Coniunctio. Bindewort.**
 Зв'язокъ, звязане, звязка,
 злўчене, споене — *Беринда.*
 Sroynik — *Коч.*
 Srojka — *Напка.*
 Союзъ — *Лев., Ос., Парт., Оі.,*
Митр., Мьяльн., Кр.
 Соключникъ — *Пр. вр., Упр. вр.,*
Дяч., Шапк.
 Связникъ — *Дяч.*
 Сключникъ — *П. П.*
 Спóйка — *Сл. Парт.*
 Сполучникъ — *Г. Л., Оі.*
 Злўчник — *См. Ст., Поп.,*
Коч., Р. вр., Зал., Шр.,
Тимч.
- Злўчникъ — *Сл. Тимч.*
 Сполўчник — *Сл. Ум., Верхр.*
- Союзы винословные.**
 Винословніи — *Гол., Упр. вр.*
- Союзы временные.**
 Временніи — *Упр. вр., Ос.*
 Часові — *Парт., Г. Л.*
 Часові — *Верхр.*
- С. заключительные. С. conclusivae.**
 Заключительні — *Упр. вр., Ос.,*
Митр.
 Заключаючі — *Дяч., Г. Л.,*
Мьяльн.
 Заклучні — *Верхр.*
- С. Изъяснительные. Declarativae.**
 Изъяснительніи — *Гол.*
 Объяснительні — *Упр. вр.,*
Митр.
 Объяснительні — *Верхр.*
 Поясняючі — *Зал., Шерст.*
- Союзы отрицательные.**
 Заперечительні — *Упр. вр.*
 Запереченні, супротивні —
Верхр.
- Союзы послѣдовательные.**
 Послѣдовательні — *Упр. вр.*
 Наслѣдкові — *Парт.*
 Наслїдкові — *Цел., Зал., Шр.*
- С. причинные. Przyczynowe.**
 Винословніи — *Гол., Мьяльн.*
 Винословні — *Упр. вр.*
 Причинні — *Ос., Дяч., Г.*
Л., Мл.
 Причинові — *Парт.*
 Причинні — *Верхр., Зал., Шр.*
 Причинові — *Цел.*
- С. простые. Первотні, Упр. вр.**
- Союзы противительные.**
 Противительніи — *Гол., Митр.,*
Мьяльн.

- Противополагаючі — Дяч.
 Супротивні — *Верхр.*
 Суперечні — *Зал., Шерст.*
- Союзы противоположные.**
 Противуположніи — *Гол.*
 Противуположні — *Упр. гр.*
 Противопоставні — *Парт., Г. Л., Ог.*
- С. раздѣлительные.**
 Роздѣлительніи, *Гол., Митр.*
 Дѣлительні — *Упр. гр.*
 Роздѣлительні — *Ос.*
 Роздѣляючі — *Дяч., Г. Л. Ог.*
 Роздѣлові — *Парт.*
 Роздільні — *Верхр.*
 Розділяючі — *Зал., Шерст.*
- Союзы сложные.**
 Сложні — *Упр. гр.*
- С. соединительные. Copulativae.**
 Соединительніи, *Гол., Митр.*
 Соединительні — *Упр. гр., Ос.*
 Св'язуючі — *Дяч., Г. Л.*
 Сполучаючі — *Ог.*
 Зв'язкові — *М'льн.*
 Зв'язкові — *Верхр.*
 Прилучаючі — *Зал., Шерст.*
- С. сравнительные. Comparativae.**
 Сравнительные — *Гол.*
 Срівнательні — *Упр. гр.*
 Порівнательні — *Ос.*
 Порівнюючі — *Дяч., Г. Л., Парт.*
 Порівнательні — *Верхр.*
 Порівнюючі — *Цел.*
 Порівняючі — *Зал., Шерст.*
- С. условные. Hypothesicae.**
 Условніи — *Упр. гр., Ос, Дяч.*
 Условні — *Г. Л., Парт., М'льн.*
 Варункові — *Г. Л.*
- Условні — *Верхр.*
 Умовні — *Цел., Зал., Шерст.*
- С. уступительные. Concessivae.**
 Допустительні — *Упр. гр., Ос., Митр.*
 Допускаючі — *Дяч., Парт.*
 Призволяючі — *Г. Л.*
 Допустні — *Верхр.*
- Союзы цѣли. Finales.**
 Намѣрительні — *Митр.*
 Замірові — *Цел.*
- Спряженіе. Conjugatio. Czaowanie.**
 Наклоненіе — *Лучкай.*
 Спряженіе — *Лев., Вал., М'льн.*
 Спряганіе — *Гол.*
 Спряженье — *Пр. гр., Ос., Дяч.*
 Спряганье — *Упр. гр.*
 Спр'яжене — *Сл. Парт., Г. Л., Сл. Желех., Верх.*
- Відмѣна глаголѣвъ — *Парт.*
 Кон'югація — *Г. Л., Ог.*
 Відміна дієслів — *Сл. Ст., Шерст.*
- Відмінювання — *Сл. Тимч.*
 Відмінюване — *Огр.*
 Одміна — *Сл. Ум.*
 Кон'югація — *М'льн.*
 Кон'югація або часування — *Тимч.*
- Классы спр. Розряды — Гол., Ос.**
 Клясы — *Дяч.*
 Громада — *Ог., Тимч.*
 Відміни — *Зал.*
- Описательное спр. Conjugatio periphrastica.**
 Кон'югація описуюча, *Г. Л.*
- Сравненіе. Порівнане, Сл. Желех.**
 Порівнане — *Ог.*
 Порівнання — *Сл. Тимч.*

Степени сравнения. Gradi comparationis.

Ступенѣ оурѣвнанія — *Гол.*
 Степенѣ срѣвнанія, *Упр. в.*
 Степенѣ порѣвнанія — *Ос., Ог.*
 Степенѣ свѣйства — *Дяч.*
 Степенѣ зрѣвнанія, *Мльн.*
 Ступні порівняння — *Цел., Зал., Шерст.*

Ступені якості — *Тимч.*

Положительная ст. Gr. positivus.

Storień gówny — *Коч.*

Положительный степень, ступень — *Смотрицкий, Лев., Вал., Гол., Упр. в., Ос., Мльн.*

1-й: *Упр. в., Ос., Дяч., Сл. Парт., Ог., См. Ст., Поп., Сл. Тм., Коц., Зал., Шр., Тимч.*

Рѣвный ст., позитивъ — *Ог.*

Рядовик — *Верхр.*

Рівний ст. — *Цел.*

Сравнительная ст. Gr. comparativus.

St. wyższy — *Коч.*

Сравнительный ст., *Лев., Вал.*

Оурѣвнательный, срѣвнительный — *Гол.*

Срѣвнательный, *Пр. в., Упр. в.*

Порѣвнательный — *Ог.*

2-й: *Пр. в., Упр. в., Ос., Дяч., Сл. Парт., Ог., См. Ст., Поп., Коц., Зал., Тм., Шр.*

Компаративъ — *Г. Л., Ог. Хр., Ог.*

Висший — *Ог., Цел.*

Выщій, поривнѣвчий, *Сл. Тм.*

Зрѣвнательный — *Мльн.*

Порівнальний — *Верхр.*

Вищій — *Зал., Тм.*

Превосходная ст. Gr. superlativus.

St. najwyższy — *Коч.*

Превосходительный степень

— *Смотрицкий, Лев., Мльн.*

Превышшій ст. — *Зизаній.*

Превосходный ст. — *Вал., Пр.*

в., Упр. в., Ос.

3-й: *Пр. в., Упр. в., Ос., Дяч., Сл. Парт., Ог., См. Ст., Поп., Коц., Зал., Шр., Тм.*

Найвисшій, суперлативъ —

Г. Л., Ог., Цел.

Найвыщій — *Сл. Тимч.*

Одлічник — *Верхр.*

Найвищій — *Зал., Тимч.*

Стяжение

Стяганье — *Пр. в.*

Стягненье — *Дяч.*

Стягнене — *Р. пр.*

Суффикс. Suffixum. Przyrostek.

Нарость, нарієть — *П. П.*

Наростокъ кѣнцевий, *Сл. Парт.*

Прирѣстокъ — *Дяч.*

Приростъ — *Ленкій.*

Наростокъ, *Ог. Хр., Ог., Мльн.*

Наросток — *См. Ст., Поп., Охр., Верхр., Р. пр., Коц., Зал., Шр.*

Существительное имя. Nomen substantivum. Hauptwort.

Rzeczownik — *Коч.*

Имя существительное — *Лев., Гол., Ос., Букв. 1871 г., Митр.*

Самоставне рїзчи — *Србска в.*

Сущникъ — *Пр. в., Упр. в., П. П., Шашк., Сл. Парт., Дяч., Ленкій, Ог. Хр., Мльн.*

Мѣння речей, *Наскї в., Сл. Ум.*

Предметѣвникъ — *Дяч.*

Йменникъ — *Парт., Г. Л., Мл.*

Іменникъ — *Ог.*

- Іменник—*См. Ст., Поп., Охр., Коц., Р. пр., Зал.*
- Іменныкъ — *Сл. Тимч.*
- Сущник — *Сл. Желех., Верхр.*
- Ім'я самостійне—*Кр., Шр.*
- Ім'я суще — *Кр.*
- Речівник або ймення річече — *Тимч.*
- Сущ. иностранныя.**
- Cudzoziemczyzna — *Коч.*
- Чужі сл. — *Сл. Парт., Ог.*
- Чужі імена — *См. Ст., Поп., Охр., Коц., Р. пр., Тимч.*
- Чужіи сл. — *Мпльн.*
- Чужомовні сл. — *Зал.*
- Чужоземні — *Тимч.*
- Сущ. конкретныя. Nomina concreta.**
- Zmyslowy imie.
- Смыслові — *Ос.*
- Дійстві — *Дяч.*
- Змислові, *Поп., Коц., Р. пр., Зал.*
- Сущ. ласкательныя.**
- Песляві — *См. Ст.*
- Ласкаючі — *Зал.*
- Сущ. матерьяльныя (вещественныя). Materialia.**
- Вещественніи — *Вал., Гол.*
- Сплошніи — *Гол., Ос.*
- Вещественні — *Дяч.*
- Матеріяльні — *Ог.*
- Імена матеріи — *См. Ст.*
- Матеріальні—*Тимч.*
- Сущ. нарицательныя. Appellativa.**
- Gatunkowe.
- Нарипательныя — *Вал., Гол.*
- Общїи — *Гол., Упр. пр.*
- Спільніи — *Ос.*
- Спільні — *Дяч., Парт., Ог.*
- Загальні — *Г. Л., Ог.*
- Гатункові — *См. Ст.*
- Загальні — *Цел., Р. пр.*
- Рядові — *Шерст.*
- Сущ. неодоушевленные.**
- Nieżywotne — *Коч.*
- Неодоушевленніи — *Гол.*
- Неживотні—*Упр. пр., Ос., Дяч.*
- Неживотні—*Поп., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
- Неживучі — *Верхр.*
- Сущ. несклоняемая. Indeclinabilia.**
- Невідмінні — *См. Ст., Коц.*
- Невидмінні — *Сл. Тимч.*
- Сущ. отвлеченныя. Abstracta.**
- Оумственныя (duchowe), *Вал.*
- Отвлеченніи, душевніи—*Гол.*
- Отвлеченні—*Упр. пр., Ос., Дяч.*
- Отървані — *Дяч.*
- Одвлечені — *Г. Л.*
- Подумані—*Поп., Коц., Зал.*
- Відажені понятя—*Верхр.*
- Уявні — *Тимч.*
- Сущ. одушевленные.**
- Żywotne — *Коч.*
- Одушевленніи — *Гол.*
- Животні—*Упр. пр., Ос., Дяч.*
- Животні — *Поп., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
- Живучі — *Верхр.*
- Особові — *Зал.*
- Сущ. отглагольное. N. verbale.**
- Глагольное — *Ос.*
- Речівник часівниковий, *Тимч.*
- Сущ. pluralia tantum.**
- Іменники без однини, *См. Ст.*
- Сущ. singularia tantum.**
- Іменники без множини — *См. Ст.*

Сущ. собирательныя. N. collectiva.

Zbiogowe.
 Hromadný — *Напка.*
 Собирательніи — *Гол.*
 Соберательнѣ — *Упр. пр.*
 Собирательнѣ — *Ос.*
 Сбирательнѣ — *Дяч.*
 Збѣрнѣ — *Сл. Парт., Парт.*
 Зборовѣ — *Г. Л., Ос.*
 Збѣрнѣ — *См. Ст., Поп., Охр.,*
Верхр., Коц., Зал., Шпр., Тм.

Сущ. собственные. N. propria.

Imię własne, osobowe — *Копч.*
 Собственное — *Вал., Гол.*
 Частное — *Гол.*
 Властнѣ — *Пр. пр., Упр. пр.*
 Власнѣ — *Упр. пр., Ос., Дяч.,*
Г. Л., Ос.
 Власнѣ — *См. Ст., Поп., Коц.,*
Р. пр., Зал., Шпр.
 Осѣбнѣ — *Коц.*

Сущ. увеличительныя. Augmentativa.

Zgrubiałe — *Копч.*
 Увеличительныя — *Вал., Ос.*
 Оувеличительнѣ — *Гол.*
 Грубі — *Охр.*
 Побільшуючі — *Зал., Шерст.*
 Згрубілі — *Тимч.*

Сущ. уменьшительныя. Deminutiva.

Imię zdrobniące — *Копч.*
 Оуменьшительнѣ — *Гол., Упр.*
пр., Ос.
 Применшуюци мення — *Нол.*
 Здрѣбнѣлѣ — *Парт., Ос.*
 Здрѣбнѣлі — *Охр.*
 Вменшительнѣ — *Верхр.*
 Поменьшуючі — *Зал., Шпр.*
 Здрѣбнѣлі — *Тимч.*

Сущ. унижительныя.

Оуничижительныя — *Смотр.,*
Греч.
 Оуничижительнѣ — *Гол.*
 Зневажаючі — *Зал., Шерст.*

Т.

Тема — див. *Основа.*

Тире, точка — див. *Знаки препинанія.*

У.

Удареніе. Accentus. Przycisk.

Голосовдарѣ, гласовдаренъе
 — *Ист. Оч.*

Ударенъе — *Гол., Ос., Мьльн.*

Гласоударенъе — *Упр. пр.*

Голосоударенъе — *Ос., Митр.*

Витѣнка — *Деркач.*

Наголосѣ — *Сл. Парт., Г. Л.,*
Ос., Мьльн.

Наголошуване — *Сл. Парт.*

Притиск — *Верхр. („Пр.“ 73 р.)*

Акцентѣване — *Сл. Жел., Вер.*

Наголос — *Сл. Жел., См. Ст.,*
Поп., Охр., Верхр., Коц., Р.
пр., Зал., Шпр., Тм.

Наголѣшування, прѣтискѣ —
Сл. Тимч.

Акцентованъе — *Мьльн.*

Акцент — *Охр.*

Наѣтиск — *Тимч.*

Уд. второстепенное.

Приголосок — *Охр., Тимч.*

Уд. неподвижное.

Неподвижный наг. — *Мьльн.*

Сталий — *Верхр., Тимч.*

Постѣйний — *Зал.*

Нерухомий — *Тимч.*

Уд. подвижное.

- Подвижний наг. — *Мльн.*
 Движимий, хиткий — *Верхр.*
 Рухомий, перехідний — *Тимч.*

Удвоєніє. Reduplicatio.

- Подвоєньє — *Ос.*
 Редупликація — *Г. Л.*
 Редуплікація — *Цел.*
 Здвоєньє — *Ос.*
 Удвоїння — *Сл. Ум.*
 Здвоєне — *Верхр.*
 Подвоїння — *Тимч.*

Удлиненіє (гласн.).

- Здовженне — *Цел.*

Уподобленіє. Assimilatio.

- Оуподобленье — *Ос., Мльн.*
 Уподоблення — *Сл. Шейк. (по Сл. Ум.)*

- Уподоблене — *Ос.*
 Уподобнене — *См. Ст., Р. пр.*
 Уподобнене — *Верхр.*
 Приподоблюване — *Р. пр.*
 Уподобнення — *Тимч.*

Гармоническое уп.

- Уподобнення гармонійне, *Тм.*

Неполное уподобленіє.

- Неповне уп., зближене зву-
 ківъ — *Ос.*

**Полное уп. Повне уп., зрівнане
звуківъ — Ос.**

- Управленіє. Рязенье — *Пр. пр.*
 Оуправленье — *Ос.*

Усиленіє—див. Переходъ гласныхъ.**Ученіє о звукахъ. Lautlehre.**

- Наука про звуки — *Ос.*

Див. Фонетика.**Ученіє о падежахъ. Casuslehre.**

- Наука про падежи — *Ос., Вер.*
 Падежня — *Верхр.*

Ученіє о предложеніяхъ.

- Річвя — *Верхр.*

Ф.**Фленсія. Флексія — Верхр.**

- Закінчення — *Зал.*

Фонетика. Lautlehre.

- Звукословіє — *Ос., Мльн.*
 Звукословіє — *Сл. Парт.*
 Звучня — *Верхр., Тимч.*

Формы времени {простыя.

- Поєдинчѣ формы — *Ос.*

Формы времени сложныя.

- Зложенѣ формы — *Ос.*
 Описанѣ форми — *Верхр.*
 Часи описовѣ, зложенѣ, *Тимч.*

Ч.**Части предложенія.**

- Части положенія — *Упр. пр.*
 Части реченія — *См. Ст.*
 Части реченія — *Зал., Шерст.*

Части пр. главные.

- Головнѣ — *Упр. пр.*
 Головнѣ части реченія, *Зал., Шерст.*

Части пр. второстепенныя.

- Вторствѣнныя — *Вал.*
 Поясняючѣ додатки — *Ос.*
 Объясняючѣ дод. — *Мльн.*
 Поясняючѣ дод., *Коч., Зал., Шерст.*

Части рѣчи.

- Сзеґсі мову — *Коч.*
 Части мовы — *Гол., Упр. пр., Ос., Дяч., Г. Л.*
 Части м. — *См. Ст., Поп., Коч., Тимч.*
 Рѣзряди слів — *См. Ст.*

- Частини м. — *Зал., Шерст.*
 Категорії сл. — *Тимч.*
Ч. р. змѣняемая.
 Отмѣняемѣ — *Гол., Упр. гр.*
 Отмѣннѣ ч. м. — *Ос., Дяч.*
 Відмінні — *Поп., Коц.*
 Змінні або флексійні — *Тм.*
Ч. р. неизмѣняемая.
 Неотмѣняемѣ — *Гол., Упр. гр.*
 Неотмѣннѣ ч. м. — *Ос., Дяч.*
 Частицы — *Упр. гр.*
 Невідмінні — *Поп., Коц.*
 Незмінні — *Тимч.*
Частица. Particula.
 Частиця — *Роспр. Гол., Ос.,
 Ол., Верхр., Сл. Тимч.*
Частицы вопросительная. Particulae interrogativae.
 Питаючі — *Г. Л.*
Ч. отрицательная. P. negatивae.
 Заперечаючі ч. — *Г. Л., Ол.*
 Перѣчка — *См. Ст.*
 Заперечаючі — *Коц., Шерст.*
Ч. утвердительная.
 Притакуючі ч. — *Ол.*
 Твердячі ч. — *Коц.*
Числительное имя. Numeralia.
 Числительное — *Лев., Вал.,
 Ос., Митр., Мьяльн.*
 Числовникъ — *Пр. гр., Упр.
 гр., Дяч., Сл. Парт., Ол.
 Хр., Ол.*
 Числовникъ — *Шашк.*
 Числівникъ — *Сл. Желех, См.
 Ст., Поп., Верхр., Коц., Р.
 пр., Зал., Тимч.*
 Числівникъ — *Сл. Тимч.*
 Чисельникъ — *Студ.*
 Ім'я числове — *Кр., Шерст.*
 Имення числове — *Тимч.*
- Числ. дробная. N. proportionalia.**
 Дробніи — *Гол., Ос., Митр.*
 Дробнѣ — *Упр. гр.*
 Дрѣбнѣ — *Ол.*
 Дрѣбні — *Верхр., Тимч.*
 Дробові — *Верхр.*
**Числ. количественная. Cardinalia.
 Grundzahlen.**
 Основательная — *Лев.*
 Количественнѣ — *Гол.*
 Основнѣи — *Гол., Мьяльн.*
 Основнѣ — *Пр. гр., Упр. гр.,
 Ос., Дяч., Сл. Парт., Ол.,
 Митр.*
 Властивѣ, головнѣ — *Парт.*
 Прости — *Србска гр.*
 Головнѣ — *См. Ст., Поп., Коц.,
 Зал., Шерст., Тимч.*
 Основнѣ — *Верхр.*
Числ. множительная. N. multiplicativa.
 Розряднѣ — *Упр. гр.*
 Умножительнѣ — *Ос., Пр. гр.*
 Множительнѣ — *Дяч.*
 Числовѣ — *Г. Л.*
 Множнѣ — *Ол.*
 Умножительнѣи — *Митр.,
 Мьяльн.*
 Кротнѣи — *Митр., Мьяльн.*
 Множні — *Поп., Коц., Р. пр.,
 Тимч.*
 Умножні — *Верхр.*
Числ. нарѣчія. Adverbia num.
 Умножительнѣ — *Пр. гр.*
 Кратнѣ — *Упр. гр.*
Числ. неопредѣленные. N. indeterminata.
 Неозначені — *Поп., Коц., Р.
 пр.*
 Неопредѣлені — *Верхр.*

Числ. порядковыя. Ordinalia. Ordnungszahlen.

Порядочныя — *Грец., Лев., Вал., Ленкій.*

Порядочніи — *Гол., Пр. в.*

Редни — *Србска в.*

Рядові — *Упр. в., Сл. Парт., Парт., Г. Л., О.*

Рядовіи — *Ос., Митр.*

Порядкові — *Дяч., Сл. Парт.*

Порядкові — *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*

Порядковіи — *Сл. Тимч.*

Порядковіи — *Мильн.*

Порядкові — *Верхр., Зал., Шерст.*

Рядові — *Тимч.*

Числ. раздѣлительныя. Distributiva.

Кротвіи — *Ос.*

Подѣлові — *О.*

Поділові — *Поп., Коц., Р. пр.*

Роздільні — *Верхр.*

Числ. собирательныя. Collectiva. Zbiorowe.

Собирательніи — *Гол., Митр., Мильн.*

Собирательніи — *Упр. в., Ос., Дяч.*

Зборніи — *Сл. Парт.*

Зборові — *О.*

Збірві — *Поп., Верхр., Р. пр., Зал., Шерст.*

Число. Numerus. Liczba.

Личба — *Сл. Тимч.*

Лічба — *Тимч.*

Число — *у всіх.*

Число единственное. N. singularis, liczba pojedyncza.

Единственное ч. — *Адельфотес, Лев., Гол., Вал., Ос., Пр. в., Митр.*

Однѣчисло — *Упр. в.*

Единственне — *Дяч., Сл. Парт., Мильн.*

Одиноке число — *П. П.*

Единичне — *Сл. Парт., Г. Л., О., Верхр.*

Једнина — *Србска в.*

Ќднина, *См. Ст., Поп., Тимч.*

Пойедынча личба — *Сл. Тимч.*

Одиничне ч. — *Цел., Охр., Коц., Зал., Шерст.*

Одніна — *Коц.*

Одніна — *Брандт, Кр.*

Однина — *Зал.*

Число двойственное. N. Dualis.

Двѣйве ч. — *О.*

Двійніи — *См. Ст., Коц.*

Подвійне ч. — *Охр., Зал., Кр., Шерст.*

Двойственне — *Мильн.*

Двоина — *Брандт.*

Двоине, двоиня — *Верхр.*

Двоине ч. — *Парт. (Правда), Коц., Р. пр.*

Число множественное. N. pluralis.

Liczba mnoga.

Множественное ч. — *Адельфотес, Лев., Вал., Гол., Ос.*

Множина — *Србска грам.*

Многѣчисло — *Упр. в.*

Множественне — *Дяч., Сл. Парт., Мильн.*

Многократно ч. — *П. П.*

Множне ч. — *Сл. Парт., Кр.*

Многе ч. — *Парт., Г. Л., О., Охр., Верхр., Коц., Зал., Шр.*

Множина — *См. Ст., Поп., Тимч.*

Множина, личба многа — *Сл. Тимч.*

Множина — *Коц.*

Множина́ — *Брандт, Кр.*

Множина — *Зал.*

Членъ. Articulus. Geschlechtwort.

Родослово — *Пр. гр.*

Членъ — *Сл. Парт.*

Член, челѣн — *Сл. Желех.*

Родѡвникъ — *Г. Л., Ол. Хр., Ол.*

Члены періода — див. *Періодъ.*

Э.

Эвфонія — див. *Благозвучіе.*

Элизія — див. *Выпаденіе.*

Этимологія. Etymologia. Słoworód.

Словопроизведѣніе, *Вал., Гол.*

Слововиводъ — *Ном.*

Етимольогія, творене пнів—

Ол., См. Ст., Р. гр.

Этымольѡкгія — *Сл. Тимч.*

Словотвір — *Р. гр.*

Этимологія народная.

Людová етим. — *См. Ст.*

Палеолітичні знахідки

в с. Мізині на Чернігівщині.

Студія Хведора Вовка.

У початку літа 1908 р. у с. Мізині¹⁾ Кролевецького повіту на Чернігівщині, у дворі козака Сисоя Кошеля, під час копання ями на льох, знайдено було чимало мамутичых кісток. На сю знахідку звернено було особливу увагу з поводу XIV археологічного з'їзду у Чернігові, що мав відбутися в осени, і заходом „Предварительного Комітету“ з'їзду розкопана була невеличка частина узгір'я у дворі д. Кошеля, звідки було вийнято значне число кісток мамута, а також чимало й кремінних відщепків.

Приїхавши влітку до Чернігова і оглянувши мізинські знахідки, я зараз же побачив, що йдеться про дуже цікаве палеолітичне становище на березі р. Десни. Скористувавши з свого короткого пробування у Псарівці, дуже близьенько від Мізиня, я зараз же вдався туди з одним з своїх слухачів, студентом Петерб. університету С. Руденком і в протягу дуже недовгого часу, розкопавши дуже невелику просторонь кручі, ми запевнилися, що маємо діло справді з дуже значним становищем безперечно маґдаленської доби.

Геологічний огляд. Досить високе (43—45 м над річкою) плято, яке помаленьку схиляється на схід і нарешті уривається, становлячи собою правий беріг Десни, складається коло Мізиня по досліддам проф. Армашевського з

¹⁾ На теперішніх картах Мезинъ, по народній-же вимові і у Шафонського, а тако-ж і у „Генеральнім слѣдстві о маестностях Черниговського полка“ (Черн. 1892).

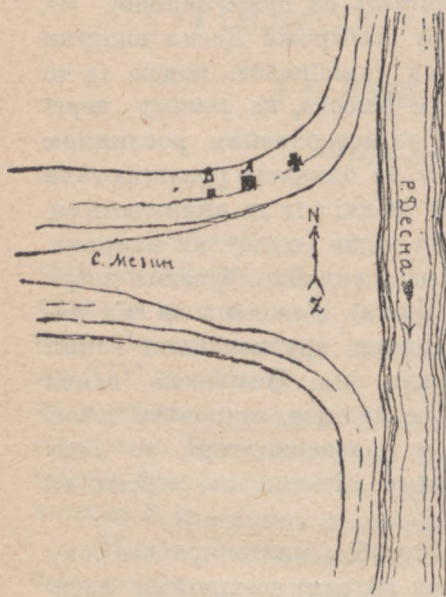
- 1) не дуже глибокої поверховної верстви темної рослинної землі,
- 2) досить грубої верстви жовтої глини чи лесу,
- 3) більш або менш тоненьких верстов третішніх жовторудих і зеленкувато-сірих глявконітних пісків,
- і 4) більш або менш грубої верстви крейди ¹⁾.

Міцна верства крейди розлягаєть ся дуже нерівно. На протягу одного якого кілометру побережя Десни виступи крейди можна побачити то над самісінькою водою (а то й у воді), то геть угорі, зовсім високо, на самому версі кручі, де вона залягає зараз-же за поверховним рослинним перегноем. Відповідно крейді теж не однаково розлягають ся й інші гірські породи, при чому де-які з їх то виявляють ся, то щезають або стають одна на місце одної, як наприкл. зеленкуваті глявконітні піски, які звичайно бувають зверх жовто-рудих пісків, іноді як у Мізині, з'являють ся під ними. У побережній кручі коло Мізиня круглякатої глини зовсім не видно, а трохи нижче під Псарівкою глина з кругляками, забуток колишнього ледівця, становить собою дуже значну верству, яка лежить то високо вгорі, то слідкуючи за крейдою і за третішніми пісками, що лежать на ній, — зовсім низько.

Піверх складеного таким способом плято правого боку Десни, по низинах розмиваєть ся потроху весняними водами, які вимивають у глині невеличкі з початку, але дуже шкодливі задля господарства ярки, а далі й цілі провалля, які що далі наближають ся до Десни і, прорвавши беріг, утворюють собою поперечні до її корита долинки. Між ними є й давні, досить великі долини, що їх вимито колишніми більш або менш значними річечками, на бувшому дні яких найбільше й містять ся теперішні наддесенські села. В одній з таких річних долин, коло самого виходу її до берегу Десни, лежить і село Мізинь (мал. 1). У правому (північному) боці села на першій терасі кручі стоїть церква, а трохи далі, за церковним городом, і оселя козака Кошеля, в якій зроблена була знахідка мамутячих кісток. Осе-

¹⁾ Армашевскій: „Геологическій очеркъ Черниговской губерні“, Кієвъ, 1883, 8^о (З VII кн. „Записокъ Кієвскаго Общества Естествоиспытателей“), ст. 26.

ля тая витягнута по улиці вздовж долини, північним своїм боком упираєть ся у нижню терасу кручі, так що коли то-рік заходили ся копати льох, то його копали не вглибину, а просто вдовбуючись у гору і таким робом й знайшли мамутячі кістки, трохи вище рівня оселі. Коли-ж після того почали викопувати кістки задля археологічного з'їзду, по-

Мал. 1.

давшись трохи вбік до перкви, то знаходили їх вже трохи нижче, як раз на рівні оселі.

Приїхавши з д. Руденком до Мізнія і обдивившись місце знахідки, ми найперше заходили ся коло обчищення зрбленого раніше виглубління у нижній терасі кручі, на версі якої містять ся садок і пасіка д. Кошеля. Викидавши глину, яка вспіла вже під час дощів насунутись зверху, ми зараз же побачили й археологічну верству. Вона тягла ся вздовж усього виглубління по всіх його боках і цілком добре відзначалась від лесу насамперед своїм малино-червонуватим коліром, численними

чорними плямками вугілля, кремінцями й уломками кісток, між якими де-не-де висувались невиняті ще великі маслаки мамутячих кісток. Важанне вияснити положінне культурної верстви, що до нижчих верстов, примусило нас зробити копанку вглиб, яку ми й довели аж до поверху крейди. Нарешті перед нами виявивсь ось який перекий (див. мал. 2):

- а) чорна земля (піскуватий суглинок з перегном) . . . . . 0,м 80.
- б) Лес (де-не-де з мергельними зрістками) 2,м 70.
- в) Червонувата глина з уломками кісток, кремінцями то-що . . . . . 0,м 10 — 15.
- д) Лес (на вид такий-же як і вгорі) . . . 1,м 05.
- е) Сірий, зеленкуватий дрібний пісок з зернятками глявконіту . . . . . 0,м 23.

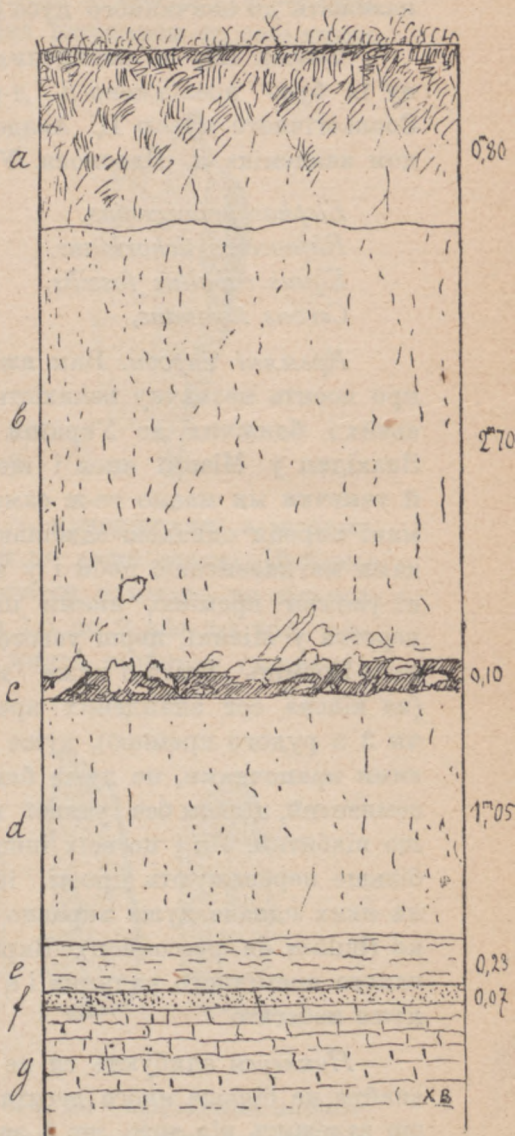

f) Жовто-рудий пісок . . . . . 0,м 07.

g) Крейда.

Великі мамутячі кістки стреміли із жовтої глини (лесу) по над самою археологічною верствою, або містили ся у ній самій.

Таким робом ми могли запевнити ся, що знайдена нами археологічна верства безперечно належить до четвертїшнїх витворів, лежить на третїшнїх верствах, належить скорїйш усього до післяльодовенної доби і знаходить ся *in situ*, а не занесена водою з якого іншого місця. Що вона становить собою з літологічного погляду, сказати поки що трудно, бо дослїд її з сього боку, ласково обіцяний нам ш. проф. Армашевським, досї ще не скінчений, але-ж вважаючи на її колір і памятаючи, що п. Армашевський не раз надibuвав на тому-ж таки побережі Десни „валунный суглинокъ малиново-бураго цвѣта“, який на його погляд мусить бути наслідком неповного розпаду кругляків, може й можна думати, що наша культурна верства у основі своїй і складаєть ся з такого круглякового суглинку, який або витворивсь на місці, або був знесений з гори після розпаду кругляків де-небудь вище. Що до сього розпаду, то його дуже добре можна дослїдити у кругляковій верстві коло Псарівки, де де-які кругляки лежать вже у стані майже повної дезагрегації.

Мал. 2.

Флора. Більші або менші шматочки угілля, а також уломки обгорілого дерева, знайдені у археологічній верстві, дали поки що тільки спроможність сконстатувати, що вони належать до звичайного дуба (*Quercus L.*).

Фауна. Що до знайдених досі кісток, то більшу частину їх було досліджено д. д-ром Функсоном, препаратором Зоологічного музею Ц. Академії Наук, за ласковим доглядом академіка д. Насонова. У нашій знахідці маємо:

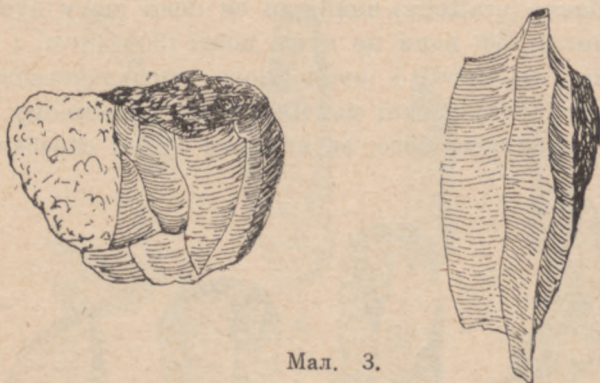
<i>Elephas primigenius,</i>	<i>Gulo borealis (?)</i> ,
<i>Rhinoceros tichorhinus,</i>	<i>Lepus (variabilis?)</i> ,
<i>Equus caballus fossilis,</i>	<i>Ursus (arctos?)</i> .
<i>Cervus tarandus,</i>	

Крем'яні вироби. Нам вже доводилось висловлюватись про досить незначну великість крем'яних виробів по українських і ближчих до України палеолітичних становищах ¹⁾. Знахідки у Мізині знов і ще більше переконують нас, що й тамечки ми маємо те-ж саме, хоч взагалі мізинські крем'яні вироби однакові завбільшки з усіма такими-ж знахідками магдаленської доби і у західній Європі. Дуже численні уломки крем'я, якими переповнена вся археологічна верства у Мізині, перш усього відзначають ся своєю дрібністю. Крем'яні вироби взагалі дуже темний, іноді зовсім чорний (на кілька сот знайдених крем'яних виробів приходить ся тільки 2 чи 3 з рудого крем'я), дуже часто з невеличкими білуватими крапочками, не дуже блискучий, а де-коли й помітно землястий, цілком без усякої патини, свіжий, неначе тільки що відбитий. Як і по всіх інших становищах, у Мізині найбільше переважають прості, іноді зовсім дрібненькі уломки, на яких одначе дуже виразно можна бачити відбивні гульки (*bulbes de percussion*). Виразно-ж обробленого і ретушованого крем'яного начиння і в Мізинській знахідці поки що дуже небагато.

Нуклеуси здибують ся не дуже часто. Нам пощастило знайти не більше якого десятка. Всі вони досить невеличкі, що залежить від того, що й зростки крем'я, здобутого з та-

¹⁾ Хв. Вовк: „Палеолітичні знахідки на Кирилівській ул. у Києві“ („Матеріали до укр.-руськ. етнології“, 1, ст. 12).

мішньої ж крейди, або дуже невеличкі, або коли й чималенькі, то дуже поцеровані глибокими дірками, виглublіннями, то-що. Взагалі мізинські нуклеуси мають характер виразно палеолітичний (мал. 3), вони не дуже довгі (30—67mm), часом досить плесковаті, відбивних площинок на собі мають не багато (2—4, рідко 5).

Мал. 3.

Скалки чи відщепки (lames) — у порівнянні з іншими формами дуже численні, але теж не дуже великі. Найдовші не переходять за 67mm, найменші-ж доходять до кількох тільки міліметрів вдовжину і від 1,5 до 2 або 3-х міл. завширшки. Майже на всіх добре видно відбивну кульку на

Мал. 4.

нижньому плесковатому боці і від 2-х до 5 відбивних площинок на горішньому (мал. 4). Скалок сих запевне вживано до різання, також мабуть як менш виразних уломків й відбитків кременю. Взагалі се велике число скалок і уломків дуже нагадує нам оповідання про ново каледонців й інші

первісні племена, що при якій небудь роботі, або підчас їжи тут-же відбивають від шматка креміню скалку, ріжуть нею кілька разів, а потім кидають і відбивають собі нову. Можливо також, що де-яких з сих скалок вживало ся і до вироблювання кремінців новішого, так званого геометричного типу, про які ми згадаємо нижче.

Скребачки (grattoirs) знайшли ся поки що у дуже невеличкому числі. Всі вони не дуже довгі (30—48mm) і не дуже широкі (20—21mm) і звичайного магдаленського типу (мал. 5, *в* і *с*). Ретушовані найбільше на горішньому відбивному краї, навкруги його, за виїмком однієї скребачки, до-

Мал. 5.

сить незвичайної форми, яка ретушована навкісь (мал. 5, *d*) і яку можна було-б назвати боковою скребачкою.

Протички чи *провертачі* (perçoirs)—знайдено тільки один, одначе дуже виразний (мал. 5, *a*); широка й плесковата нижня частина його могла служити за дуже добру ручку, вершок трохи обламаний годивсь до проверчування досить широких дірок; 55mm довжини.

Різці (burins) теж дуже рідкі, знайдено поки що тільки 6, в більшій частині дуже виразно і старанно оброблених. Між ними особливо відзначається один (мал. 6, *в*) дуже гарно ретушований з загостреного краю, а з нижнього кінця теж заретушований навкісь на зразок бокової скребачки. Другі (мал. 6, *a*, *с* і *d*) теж ретушовані, або старанно оббиті.

Пилка знайдена тільки одна, досить велика (69mm завдовжки і 26 завширшки) скалка з трохи надбитим нижнім

кінцем; нижня сторона плесковата з дуже виразною відбивною гулькою на верхнім кінці, гострий бік підретушований дуже дрібно і дуже старанно по усій довжині (мал. 7).

Маленькі кремінці геометричних форм були знайдені в дуже великому числі; найбільш спичасті і майже цілком

Мал. 6.

не оброблені за виїмкою одного надзвичайно гарного і тонко ретушованого начиння, на великий жаль трохи вищербленого (мал. 6, e), яке дуже пригадує одну з форм, намальованих у д. А. de Mortillet (Musée Préhistorique Pl. XXXIV, 320), з тією тільки ріжницею, що у йому ретушовано не тільки товщий край, а й гострий (хоч тільки по кінцях). Звичайно у таких знаряддях ретушується тільки товщий край, якому й дається дугова форма, гострий же край зістається цілком простим, що й дає цілому знаряддю вид сегменту круга. У нашому-ж знаряддю заретушований товщий край, який зостався простим, а гострий край, який мабуть і був відбитий трохи вигнутим, тільки доретушований, більше зверху і дуже небагато знизу, щоб вийшла цілком вірна дуга. Таким побитом наше знарядде відзначається тим, що у йому гострий край вигнутий дугою, а товщий — простий. Верхня частина товщого краю, трохи вищерблена, у нас на малюнку показана пунктиром.

Мал. 7.

Отсе у головніших рисах і все, що могли ми за корот-

кий час довідатись на дуже невеликій дослідженій нами простороні Мізинського палеолітичного становища. Дальші і ширші досліди, які ми маємо зробити літом 1909 р., безперечно дадуть нам і більший матеріал. Ті-ж збутки постпліоценової давнини, що знайдено й описано у сій замітці, цілком передають ся до українського історичного музею ім. В. В. Тарновського у Чернігові.

Палеолітичні знахідки Європейської Росії, яких досі відомо щось не більше 5-ти, знаходять ся, за виїмком Карачарівської (за четвертичною давністю якої були ще де-які суперечки), всі на Україні, чому нема чого й дивуватись, бо ми знаємо, що у четвертішню добу майже вся теперішня північна Росія була під ледівцем. З сих знахідок дві — одна у Н. Олександрії ¹⁾ у Люблинщині, а друга у Костенках ²⁾ на Донщині, — лежать на двох протилежних кінцях України, західньому і східньому; дві-ж остатні — київська ³⁾ і гонецька ⁴⁾ (с. Г'онці в Лубенському пов. у Полтавщині) у середній її частині. Мізинське становище, яке з'являється тепер п'ятим на Україні і постим у Евр. Росії, висувається з усіх їх найбільше на північ.

Зовсім так як і всі інші, Мізинське становище становить собою частину високого правого берегу великої ріки і не дуже відрізняючись від їх геологічно, лежить понад третішніми витворами під досить могутною верствою жовтої глини. Також як і інші українські палеолітичні становища, воно містить у собі дуже численні останки трохи не цілої череди мамутів, які збиралися по всіх таких місцях цілими купами, наслідком мабуть якоїсь повени або інших невідомих нам подій. Решта фауни у Мізинській знахідці, майже така сама, як і скрізь, за виїмкою північного оленя (*Cervus tagedus*), кістки якого ми знаходимо в українських четвер-

¹⁾ Н. Криштафовичъ. „Послѣтретичныя образования въ окрестностяхъ Н. Александріи“. Варш. 1896.

²⁾ И. С. Поляковъ. „Антропологическая поѣздка въ центр. и восточ. Россію.“ („Зап. И. Акад. Н.“ т. XXXVII, кн. 1).

³⁾ Хв. Вовк, *op. cit.*

⁴⁾ Ф. Каминскій. „Слѣды древнѣйшей эпохи камен. вѣка по р. Сулѣ“ („Труды III Археологич. Сѣзда въ Кіевѣ“, т. I і атлас), 1878.

тїшніх витворах разом з слїдами чоловіка у першій раз. Що до камяних виробів, то вони у Мізині такого-ж самієнького характеру, як і по інших українських палеолітичних знахідках і однаково належать до типу маґдаленської доби. Коли-ж вони чим і відрізняють ся, то хіба трохи більшою виразністю. Найбільшу частину знайдених крем'яних виробів становлять собою і в Мізині, як і скрізь, уломки і відщепки чи скалки (ножі), які мабуть і були найголовнішим хоч і тимчасовим начиннем четвертїшнього чоловіка, але окрім того у Мізині ми маємо далеко більше, ніж де небудь, цілком вже виразно визначеного і спеціально обробленого начиння, такого як скребачки, протикачі, і особливо різці (burins), яких ще не здибувалось ніде по інших українських палеолітичних становищах, дарма що на Кирилівській улиці у Києві було знайдено різблені кістки. Дуже можливо, що се залежало тильки від більше методичного і старанного розкопування, а може й більшої знайомости дослідчів з типологією крем'яних виробів, але не можемо не пригадати, що розглядаючи в Полтавському земському музеї д-ки Скаржинської досить велику збірку кремінних виробів з Гонців, ми не знайшли між ними такого виразно-типового начиння, як Мізинське; дуже небагато його також і у київських збірках д. Ч. Хвойки.

Таким робом ми можемо сказати нарешті, що початий нами дослід Мізинського становища показав поки-що те, що воно, будши дуже подібним до інших українських палеолітичних знахідок, відрізняеть ся від їх тильки двома річами: присутністю північного оленя і більшою типологічною виразністю кремінного начиння. Що до першого, то се може залежати від більше північного положіння знахідки, яка мабуть була в свою добу саме на тій полосі, до якої міг доходити *S. tatarandus* підчас зими і на якій, чи може недалеко від якої, на низині лївого боку Десни, могла ще бути тундра з оленячим мохом.

Кінчаючи свою статтю про палеолітичні знахідки у Києві, ми висловили надію, що незабаром дальші досліди дадуть ще чимало знахідок після-пліоценової доби на Україні. Мізинське становище виправдило вже трохи сю надію і ми сподїваємось, що при дальшій енергійній праці нашим природознавцям пощастить знайти ще дуже й дуже багато.

Змаганя до унії руської церкви з Римом в роках 1498—1506.

Студія Богдана Вучинського.

I.

Перше ніж займу ся самими змаганями до унії, мушу зайнятись тими групами фактів, що лягли в основу тих стремлінь. Отже насамперед тими наслідками, які по собі полишали попередні змаганя до унії. Далі займу ся становищем київської митрополії супротив царгородського патріархату. Далі відносинами репрезентантів латинської церкви у великому Князівстві Литовським та руських землях польської корони до унії. В кінці постараю ся вияснити відносини між київською митрополією і великокняжим литовським правительством.

Ті змаганя до унії, що йшли перед унією фльорентийською, йшли одно за другим, не зоставляючи по собі наслідків, котрі б можна було нашими дослідями сконстатувати. Аж доперва унії фльорентийській вдало ся зоставити по собі тревалі наслідки. Унія фльорентийська дала для переговорів в питаннях догматичних та обрядових трівку підставу в грамотах фльорентийського собору з 5 липня і 22 падолисту 1439 р. Вона безпосередно викликала грамоту короля Володислава III, видану в Буді 22 марта р. 1443. Вона довела посередно до першого проекту закликания на Русь Бернардинів. Вона почасти сама собою, а почасти своїм відновленем в 1458 році довела до розділу руської митрополії.

Пропагандою принципів фльорентийської унії займав ся в руських землях польської корони та великого князів-

ства Литовського митрополіт Ісидор, кардинал та папський легат а *latere*. Час його діяльності, се час між маєм 1440 і мартом 1441 р. 19 марта 1441 р. він вїхав до Москви. Знаємо далі, що він був на Литовській Русі в часі між 4 мартом 1441 р., коли його випустили з Твери, і 11 липня 1443, коли його бачимо вже у папи в Сієні. Далі маємо дві звістки, що він вибирав ся на Русь: першу, що 28 серпня 1443 р. покинув він Сієну, „звертаючи свої кроки в сторону Греції та Русі“ ¹⁾, другу звістку в листі патріярха Григорія до кн. Олександра Володимировича київського, де читаємо, що Ісидор по 1446 р. вибирав ся на Русь ²⁾. Чи він був коли на Русі по р. 1443,—не знаємо. Коли спитатись про місяця його пробуваня, то документально знаємо, що 1440 р. він був у Львові ³⁾, 27 липня 1440 був в Холмі ⁴⁾, 5 лютого 1441 р. він був в Київі ⁵⁾, перед своїм приїздом в Москву був у Смоленську ⁶⁾. З деякою правдоподібністю, на основі ітінерарів московських учасників фльорентийського собору, що мав в своїх руках Голубінский, можна прийняти його думку, що Ісидор був ще в Галичу, Белзї, Грубешові, Володаві, Берестю -Литовським, Троках і Вильні⁷⁾. По своїй втечі з Москви був він у Новгороді литовським ⁸⁾. „Нині дав Господь, що Латинники і Русь—се одна братія“, писав Ісидор в Холмі 27 липня 1440 р. ⁹⁾ і ми маємо про його діяльність на користь унії ось які звістки в сучасних джерелах: „Кардинал Ісидор, вернувшись з фльорентийського собору в свою дієцезію, що дуже велика і має в собі ріжних князїв, всім, що були йому підвласні, витрївало та усильно проповідував унію церкви західної і східної, та наказував єпископам своєї дієцезії, щоб її проповідували та вводили в діло“ каже лист Збігнева Олесніцкого до папи Миколая

1) N. Lewicki. Unia florencka w Polsce, ст. 245.

2) А. Поповъ. Историко-литературный обзоръ, ст. 333.

3) В. Zimorowicz. Leopoldis triplex. Львів, 1899, ст. 86.

4) M. Harasiewicz. Annales ecclesiae Ruthenae, ст. 76.

5) Акты историческіе, т. 1, № 259.

6) Поповъ. Историко-литературный обзоръ.. ст. 355.

7) Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей, Москва, 1900, ст. 447, кн. I.

8) Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. V, ст. 30.

9) M. Harasiewicz. Annales ecclesiae Ruthenae, ст. 75, прим. 2.

з 15 червня 1451 р. з Кракова. ¹⁾ Лист його до колегії кардиналів писаний, як виходить зі слів йогож в листі до Ісидора, разом з тим останнім, тоді саме, коли він писав до папи, каже, що „Ісидор стремів касувати ріжні забобони та соблазняючи блуди“. Лист його до Ісидора каже, що сей останній „почав проповідувати унію відповідно до точок, на котрі обі сторони пристали, князям та народам своєї дієцезії, відкидувати їх забобони та блуди та у всіх сіяти чесну католицьку віру“. ²⁾

Яке становище супротив того заняв руський елемент в Польщі і великому князівстві Литовськїм? У Львові, по словам хронїста з другої половини XVII ст.—Зиморовича, Русини дивили ся неприхильно на те, що Ісидор правив службу божу у східному образі при головнім престолі латинської архикатедрі. ³⁾ Олександр Володимирович, князь київський, пропустив у грамоті, виданій Ісидорови, титули папського легата та кардинала, так що можу прийняти за Голубїнським, що Олександр хотів бачити в Ісидорі православного митрополїта, котрим він був до фльорентийського собору⁴⁾. Симеон Суздальський каже, що Ісидор в Київі та Смоленську поминав впервих папу римського, а не згадував про православних патріархів, а князі не сміли протестувати проти сього, бо мали над собою латинську зверхність ⁵⁾.

Надзвичайно цінним, коли можна його обстояти, був би погляд д-ра Папé, що руські князі арештували Ісидора на Литві, висловлений на підставі одного місця в листі Збігнева Олесніцкого до папи Миколая V з 15 червня 1451 ⁶⁾. На жаль, сей погляд удержати не можна. Олесніцкий у всіх своїх трох листах, писаних в отсій справі до папи, до колегії кардиналів та до Ісидора, розріжнює всюди арештоване Ісидора і відібране йому митрополїї. Коли його саме

¹⁾ Monumenta medii aevi, т. II, ч. II, № CXIII.

²⁾ Рукопись библиотеки Оссолинских, № 601, л. 35 — 36.

³⁾ В. Zimorowicz. Leopoldis triplex, Львів, 1899, ст. 86.

⁴⁾ Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей. Москва, 1900, книга I, ст. 451.

⁵⁾ А. Поповъ. Историко-литературный обзоръ... ст. 356.

⁶⁾ Dr. F. Papée. Polska i Litwa na schytku wieków średnich. Львів 1904, т. I, ст. 25.

арештували, дізнаємося дуже докладно з його листу до папи. „Коли кардинал Ісидор, вернувши ся з фльорентийського собору в свою дієцезію, що дуже велика та має в собі ріжних князів, — всім, що були йому підвласні витривало та усильно проповідував унію церков західної та східної, та наказував єпископам своєї дієцезії, щоб її проповідували та вводили в діло, його арештували через змову князів, котрим було прикро, що його наука нищить їх блуди та прості забобони. А коли ті князі десять літ цілих домагались, щоб він втратив свій престол та грозили, що вийдуть з власти того престолу і піддадуть ся просто царгородському патріярхови, він втратив свій престол, і на се згодив ся царгородський патріярх, що зараз назначив иншого на сю митрополію“. ¹⁾ Отже десять літ цілих минуло між арештованем Ісидора і втратою ним своєї дієцезії. Дієцезію свою втратив Ісидор актом короля Казимира з 31 січня 1451 р.; коли відіймемо від того 10 літ, одержимо рік 1441, коли то Ісидора арештували в Москві. Звістку, подану листом Олесніцького до папи, можна ще найбільше прийняти, яко вислів підозріння, що руські князі з земель великого князівства Литовського брали участь в арештованю Ісидора в Москві, в марті 1441 р.

Крім того, правда пасивного, але всеж таки непривітного становища руських елементів, другою перепоною було те, що Ісидор у Фльоренції не мав нікого з руських земель великого князівства Литовського. „Та унія церкви латинської з грецькою тревала дуже коротенький час, бо Греки і Русини, що не були присутні при тим, як її укладали, її висміяли та відкидали“, каже Дялугош. ²⁾ Третьою перепоною було становище литовського правительства та латинського виленського єпископа. Єпископ виленський не дозволив Ісидорови правити службу божу у виленській катедрі, а мотивував се тим, що допущене Ісидора може пошкодити католицизмови, а православним додати сили в їх привязаню до свого ³⁾. В марті 1442 р. заявив в. кн. литовський Казимир та єпископ виленський Матвій, що признають собор в Бає-

¹⁾ Monumenta medii aevi, т. II, ч. 2, № СХІІІ.

²⁾ I. Długossii, Historiae Polonicae libri XII, том IV, ст. 624.

³⁾ Рукопись бібліотеки Оссолінських № 607. Карта 35 відв.

лі та папу Фелікса V; а висланий ними мінорит Миколай заявив іменем єпископа Матвія, що Ісидор війшов в його дієцезію, домагав ся, щоб йому було можна виповнити свою легацію, відновити обряд грецький, сполучити з латинським на підставі унії, уложеної на фльорентийськїм соборі. Єпископ виленський відповів йому на се, що він не знав иншого собору, як тільки собор у Базелі. Собор отсей нічого йому в тій справі не доніс, єпископ не може нічого зробити, поки не порадить ся собору, тим більше, що собор осудив колишнього папу Євгенія, котрого легатом Ісидор називав ся. Єпископ жадав отже інфірмацій від собору в справі Ісидора та повновласти, щоб проти нього виступити. 1) Становище єпископа супроти фльорентийської унії оставалось і далі таке саме: в листі своїм, писанім до кн. Олександра Володимировича київського в роках 1446—1451, підносить царгородський патріарх, що латинники згоджують ся з грецькою церквою, — признаючи, що грецька служба божа совершенна, признають грецьке хрещене та миропомазане 2). Коли чоловік грецького обряду підносить такі річи в листі, писанім у відповідь на лист другого чоловіка того самого обряду, то дуже правдоподібно можна прийняти, що той перший лист підносить, що латинники не признають служби божої, хрещеня та миропомазаня у грецьким обряді.

Четвертою перепоною була агітація противників фльорентийської унії. З листу Олесніцького до колегії кардиналів чуємо, що деякі прелати грецькі з Царгорода не тільки словами ганьбили та відкидали догмати Ісидора та унію. „Багато людей думає, що його арештоване, а потім те, що йому забрали митрополію, уложили деякі грецькі прелати, що завидували чеснотам та великій науці і мудрости кардинала Ісидора“. В його листі до Ісидора читаємо: „Духовні і світські не стерпіли, щоб Ісидор легковажив та інформував їх обряди і догмати і не перестали домагатись, щоб він втратив свою дієцезію під впливом заохоти та потакувань деяких грецьких прелатів з Царгороду“ 3).

1) Monumenta Conciliorum Generalium, Concilium Basileense, т. III, ч. IV, ст. 979, Відень, 1896.

2) Поповъ. Историко-литературный обзоръ, ст. 333.

3) Рукопись бібліотеки Осолінських, № 601, к. 35 вів., 36.

В кінці поступоване самого Ісидора занадто рішуче і різке муїло некорисно впливати на успіхи його діяльності. Не конче приемним було для Русинів у великім князівстві Литовськім, що Ісидор правив торжественні служби божі по катедрах латинських, казав носити перед собою латинський хрест, титулував ся (прм. в своїй грамоті, виданій у Холмі) папським легатом і кардиналом. Далі ми чуємо про те, що він своєю наукою нищив давні і прості руські забобони, проте „легковажене та реформоване руського обряду та догматів“.

II.

Так в основних рисах представляеть ся мині діяльність Ісидора на користь унії на Русі. Тепер займу ся тим, що нам по унії фльорентийській лишило ся. Отже насамперед остав ся декрет фльорентийського собору з 5 липня 1439 р.—важний, яко підстава для всіх догматичних переговорів. Він рішає, що Дух Святий походить від Отця і Сина. Тайну евхаристії можна відправляти на хлібі пшеничнім пріснім або кислім. Душі, що не відпокутували на сїм світі, йдуть в чистилище і можна їм помагати літургією і милостинею та иншими обрядами, що приносить ся за вірних. Папа римський, наслідник св. Петра, голова всіх церков, батько та вчитель усіх християн. Порядок старшинства патріархів та їх привилеї остають ся на будуче.

Документ сей повіз Ісидор з собою на Русь, „ferens secum apostolicas litteras seu bullas eiusdem Eugenii sub plumbea, et Constantinopolitani Imperatoris sub aurea bullis munitas, unionem Latinae et occidentalis Ecclesiae cum Graeca et orientali continentes, lingua quidem Latina scriptas, sed Graeca atque Ruthenica subscriptas“. ¹⁾ Ми бачимо далі в руках Бернардинів польської провінції брєве папи Сикста IV з 1481 р., що було транссумптом під папською печатю: „concilium Florentinum de suscipiendis praefatis (схизматиків і поган) et baptismo Graecorum“. А що брєве папи Олександра VI, у Риму

¹⁾ I. Długossii. Historiae Polonicae libri XII, T. IV, ст. 624; грамота собору у: Miclosich et Theiner. Monumenta spectantia ad unionem Ecclesiarum Graecae et Romanae. Відень, 1872, ст. 46.

з 23 серпня р. 1501, що по словам Яна з Коморова було подібне до другого бреве того папи *Fide dignorum relatione*, згадує про дефініцію хрещеня, установлену папою Євгенієм IV, на соборі у Фльоренції, „де були Греки і Вірмени, що згідно думали з римською церквою“ і подає ту дефініцію хрещеня у тих самих словах, що була папи Євгенія IV з 22 падолисту р. 1439, видана на публичній сесії собору фльорентійського — я приймаю, що в руках Вернардинів провінції польської був транссумт з р. 1481, зроблений з булі з 22 падолиста 1439 р. Чи й отсю булю віз з собою Ісидор — сього рішучо сказати не можна, але по всякій правдоподібности Ісидор, рішаючи своїм маніфестом, висланим з Буди по 5 марта 1440 р., що хрещене грецьке таке саме, як хрещене римської церкви, мав перед очима дефініцію булі з 22. XI. 1439 р. Я про отсей маніфест будинський вище не згадав, — а то тому, що 1506 р. митрополіт Йосиф як у своїм листі, що досі зветь ся „грамотою Мисаїла“, так і устами свого посла піддав справу поновлення хрещеня, вже раз рішену отсим маніфестом, вдруге під рішеня папи.

Третій акт, звязаний безпосередно з унією фльорентійською, се акт короля Володислава III, з Буди 22 марта р. 1443. Акт отсей — виданий, як він виразно підчеркує, з огляду на унію — дає запоруку всім церквам та їх єпископам, прелатам, духовенству та всім иншим особам церковним обряду грецького та руського, на всі права, вольности, способи, звичаї та імунітети, якими користують ся архієпископи, єпископи, прелати та инші особи церковні обряду римської церкви, королівств польського та угорського. Король висловляє свою волю та своє рішене, щоб ніхто з достойників, старостів, урядників і земляків та инших його підданих з якого небудь стану та положеня суспільного, а особливо його королівства польського, спеціально його земель Руської та Подільської і инших, що до них належать, не мішав ся на будучність яким небудь способом до юрисдикції згаданих єпископів, владик та прелатів того обряду грецького і руського, ані навіть до судів священників або парохів їх, особливо до справ супружеских та розводів, хоча в згаданих землях придержували ся б якогось звичаю тому противного. Всі села та всякі посїлости, як небудь вони називають ся, що від часів поставлення тих церков до них мали належати, та що

були в руках яких небудь осіб в яких небудь землях та округах, король рішає звернути і отсим актом на віки звертає ¹⁾. Акт отсей, виданий для церкви всхідної, її прелатів і всього клиру обряду грецького і руського в обсягу держав короля та підданих його пануваня ²⁾.

Унія фльорентийська викликала далі посередно перший проект покликати на Русь Бернардинів. З 15 червня 1451 р. маємо лист Збігнева Олесніцкого до папи Миколая V. З нього довідуємо ся, що Ісидор обжалував перед папою і колегією кардиналів єпископа виленського Матвія, що він був головним діячем при арештованю Ісидора та втраті ним київської катедри. Довідуємо ся далі, що Матвієви грозить покликане до Риму, щоби там боронив ся перед обжалованем. Збігнев категорично заперечує сі закиди, приписує їх соперникам і ворогам Матвія. Але бачимо, що Збігнев боїть ся, щоби отсим листом та другим, що його висилає в отсій справі до колегії кардиналів, не прогнївити на себе Ісидора і просить папу, щоби папа йому отсе простив ³⁾. Збігнев своїм категоричним протестом проти закидів Ісидора, проти закидів, признаних мабуть і папою, мусїв станути на доволі прикрім становищу. В дальших місяцях він мусїв дістати якийсь лист від папи, в котрім папа висказував ся в справі унії і висловляв надїї на її успіх. „Най Ваша Святість не думають, що Русини або Греки змінили свої заботони та блуди з отою унією, що відбула ся у Фльоренції. З упором держуть ся їх аж до нинїшнього дня, і далі заявляють, що не вони, але Латиняне поблудили. Але народ руський можна легко відірвати від послуху для Греків, се люде прості та охочі до доброго, та сильно огладжені обичаями Латинників та зносинами з ними“ ⁴⁾, писав він 14 вересня до папи.

Коли папа був так тяжко розгнїваний на Матвія, що був майже тільки одним з членів ради великого князівства, то як мусїв він бути обурений на короля Казимира за те, що він надав митрополїю київську Йонї з 31 січня 1451 р. Коли король, діставши в свої руки лист Збігнева Олесніц-

¹⁾ M. Harasiewicz. Annales ecclesiae Ruthenae. Львів, 1862, ст. 78—80.

²⁾ „In amplitudine Dominiorum nostrorum et Ditioni Nostrae subiectorum“, *ibid.*, ст. 79.

³⁾ Monumenta medii aevi, t. II, 2, № CXIII, ст. 121—123.

⁴⁾ Monumenta medii aevi, t. II, 2, № CXVI, ст. 125.

кого до Івана з Капістрано, писаний з Кракова 23 серпня 1451 р., в котрім Збігнев кличе Капістрана, щоб коли на-верне Чехів, або коли побачить, що вони погорджують ним і його догматами, прийшов до польського королівства та до дієцезії краківської ¹⁾, тоді він пише з Городка 7 вересня 1451 р. лист до Івана і просить його, щоб він прийшов не тільки до Польщі, але й на Литву і Русь. Що королеви хотіло ся тим покликаним прихилити собі папу, я виводжу з збільшення похвал для папи в листі королівським в порівнянню з похвалами в листі Збігнева ²⁾.

Що король мав на думці з'єднати тим собі папу, я виводжу далі з сього факту, що Збігнев Олесніцький присвоює собі в своєму листі до папи, писанім 14 вересня 1451 р. в Кракові, проект покликати Івана з Капістрано на Русь. Хоч брат Іван з Капістрано під впливом мого листу і просьб запевнив мене своїм листом, що коли полагодить справи чеські, та, оскільки буде Божа воля, їх наверне, повинен прийти до королівства Польського, а потім в Галичину ³⁾, то нехай зволить Вапа Святість післати йому в отей справі умисне напiмнене та припоручене ⁴⁾. Тимчасом відповідь Капістрана на лист Збігнева, писана 28 серпня в Оломупу, говорить тільки, що він задумує прийти до Олесніцького, а нічого про Русь не говорить ⁵⁾, а з листу Івана до короля Казимира, писаного в Знаймі, як догадують ся видавці, на початку жовтня 1451 р., довідуємо ся, що Капістран більше листів до Олесніцького не писав ⁶⁾.

1) I. Długossii, *Historiae Polonicae libri XII*, том V, ст. 93.

2) В першій читаємо: „Gaudet ob id omnis Aquilonaris plaga, et glorioso Deo, cum summo Pontifice, Vicario suo terrestri, gratias habet, et quidem in gentes, quod de salute populi sui sollicitus, pro drachma decima et ove centesima recuperanda, singulare providit remedium“. D. Wadding. *Annales Minorum*. Рим, 1735, т. XII, ст. 98. В другому стоїть: „Dantur propterea laudes Altissimo. Summus Pontifex, vicarius eius, Sanctissimus Dominus noster Papa quintus Nicolaus, ore omnium celebratur, quod virum divinum et charitate ferventem, ad resolvendam aquam tenebrosam, dudum in nubibus aëvis condensatam, de salute populi christiani sollicitus transmiserit, J. Długossii, *Historiae Polonicae libri XII*, т. V, ст. 93.

3) „In regnum Poloniae et deinde in terram Russiae“.

4) *Monumenta medii aevi*, т. II, 2, № CXVI, ст. 125.

5) *Monumenta medii aevi*, т. XIV, № LXX, ст. 576, col. 12–16.

6) *Monumenta medii aevi*, т. XIV № LXXI, ст. 579.

„Ми маємо, писав король до Капістрана, великі руські країни, що хоч вони ісповідують віру Христову, але віддавна перейшли на бік Греків і держать ся і пильнують їх обряду. За такий довгий час, що минув по тім, як вони відділили ся від латинської церкви, не можна було їх відірвати або відвести від темноти їх церемоній, хоч на багатьох соборах були підняті численні труди. Всі вони однодушно тебе взивають, щоб ти не вагав ся їх відвідати, щоб ти їх позбирав на лоно едності церкви Божої. Є багато таких, що спонукані самою тільки славою твого імени, обіцюють вирікти ся давного розділу та обряду і піти на дорогу, яку їм покажеш. Коли тебе так заняло навертане Чехів, що солодко тобі для їх спасеня дізнавати усяких супротивних тобі подій та небезпечностей, тим більше повинна зрушити тебе щира прихильність Русинів. Хоч оба народи обняті хмарою блудів, то з багатьох причин навернене Русинів піде тобі легше: народ сей охочий до доброго, простий, невчений, без усякої світової науки, так що слабо боронить своїх блудів і не що инше, як тільки призвичаєне та вроджена любов до обряду, в яким виховали ся, закаує їм признати авторитет Св. Отця та едність віри. Одначе ти розв'яжеш всі ті вузли сонцем твоїх діл та заслуг, розженеш і знищиш задавлену темноту“

В кінці унії фльорентийська по часті сама собою, по часті своїм відновленем 1458 р. довела до розділу руської митрополії. Одинадцять літ тревав розділ між тими частями руської митрополії, що були в землях в. кн. Литовського, і тими, що були в землях в. кн. Московського, — поки Йона актом Казимира з 31 січня 1451 р. не зістав признаний митрополітом в землях великого князівства Литовського. Але Галичини він мабуть таки не дістав до кінця, а вже 1459 р. він втратив усї епархії, що були в землях в. князівства Литовського. А по Йоні ми не маємо ніяких доказів, щоб наступники його московські митрополіти стреміли відібрати у Григорія та його наступників епархії, що були в границях в. кн. Литовського; вже Йона не знає ніякої иншої ради для своїх прихильників між єпископами, як те, щоб вони кинули руські землі великого князівства Литовського та перенесли ся в землі великого князівства Московського. По його смерті титул давніх митрополітів: „Київа і всеї Руси“

задержують тільки митрополіти західні, у східних слово „Київа“ випадає. За те ми маємо сліди змагань двох київських митрополітів, щоб загорнути собі ті єпархії, що осталися за Московською митрополією. В грамоті тверського владыки Генадія, виданій 22 марта 1461 р., читаємо: „а къ митрополиту Григорью, или кто будетъ иный митрополить поставленъ отъ Латынь, не приступати ми къ нему, ни приобщенія, ни соединенія съ нимъ не имѣти никакого“. 1) Митрополіт Теодосій пише 8 липня 1461 р. до новгородського архієпископа Йони, щоб він не приймав благословенія Григорія і стримував від того своїх вірних²⁾; про другу таку грамоту Теодосія довідуємося з відповіді на неї Йони з 1464 р.³⁾ Далі, незадовго перед смертю Йони писав до нього в. кн. Іван Василевич, що Григорій вислав у Царгород свого посла Мануїла, „ищущи собѣ благословенія и потверженія отъ царьградскаго патреарха, а хотячи того, какъ бы ему быти у насъ въ дому пречистыя Богородици и чудотворца Петра на Москвѣ, да чтобы о томъ патреархъ посла своего послалъ до мене, до великаго князя“⁴⁾. Що патріарх дійсно прихилив ся до просьби Григорія, доказом того грамота Діонісія: „Маму у drugiego patryarchę, ktory był przed Nifonem, Dionizego list, pisany do wielkiego Nowogroda y do wszystkiego państwa Moskiewskiego za Hrehorym następnikiem Isydorowym, ktorego w Rzymie poświęciwszy Pius papież przysłał do Rusi. Piszе ten patryarcha, że ten Hrehory jest prawdziwym metropolitą wszytkiej Rusi, a tego, ktorego Moskwa sobie ustanowiła, Ioneę, jako się w trzeciej części, w rozdz. 2. pomieniło, stolica carogradzka za metropolitę nigdy nie miała y niema. Ten list iest wpisany na końcu prawil naszych.“⁵⁾ Дві інші звістки маємо про змаганя наступника Григорія—Спиридона Сатани. В грамоті тверського єпископа Васіяна, рукоположеного 1488 р., читаємо: „а къ митрополиту къ Спиридону, нарицаемому Сатанѣ, взыскавшему въ Цариградѣ поставле-

1) Русская историческая библиотека, т. VI, № 92, ст. 684; аналогичну заяву зложив Генадій по 31 марта 1461 р. ib., № 94, ст. 689.

2) Русская историческая библиотека, т. VI, № 95, ст. 692.

3) Русская историческая библиотека, т. VI, № 99, ст. 765.

4) Русская историческая библиотека, т. VI, № 100, ст. 711.

5) Русская историческая библиотека, т. IV, ст. 270.

вія, во области безбожныхъ Турковъ, отъ поганого царя, или кто будетъ иный митрополитъ поставленъ отъ Латыни, или отъ Турскаго области, не приступати мнѣ къ нему, ни приобщенія, ни соединенія ми съ нимъ не имѣти никакова“¹⁾. В ісповіди віри з часів митрополіта Симона (1494—1511) читаємо: „Отрицаю же се и проклиная... и Спиридо-на, нарицаемаго Сатану, взыскавшаго въ Царѣградѣ поставленія въ области безбожныхъ турокъ поганого царя. Також-де и всѣхъ тѣхъ отрицаюсь, еже по немъ когда случится кому прийти на Кіевъ отъ Рима латинскаго, или отъ Царя-града турецкія державы.“²⁾. Всі отсі змаганя не зазнали успіху, розлам митрополії на дві частині остав ся на будуче. Факт, що від р. 1459 київський митрополіт був обмежений тільки територією, обнятою границями великого князівства Литовського, мусів з одного боку вчинити київського митрополіта більш залежним від литовського правительства, як перед поділом митрополії. З другого боку мусів він навязати тіснішу злуку між митрополітом і вірними його дієцезії та єпископами йому підданими, через обмежене поля діяльності, яке зоставало ся митрополітови.

III.

Перейду тепер до другої групи фактів, до відносин між київською митрополією і царгородським патріархатом в другій половині XV в. Перший факт, що ослабив значіне царгородського патріархата в київській митрополії,—се віддане „стола митрополічого київського і всеї Руси“ грамотою з 31 січня 1451 р. Йоні митрополітови московському. Тоді в Царгороді був патріархом уніят, Григорій. Настольна грамота Казимира, згадуючи про наради в отсій справі, каже, що король порадив ся в князя московського Василя та своєї Ради; про те, чи запитали про згоду патріярха царгородського, вона не згадує ні словом. Про становище патріярхата супротив Йони маємо цінну, вже мною наведену звітку грамоти патріярха Діонісія: „Ione..., stolica carogrodzka

1) Русская историческая библиотека, т. VI, № 92, ст. 683, прим. 2.

2) Русская историческая библиотека, т. VI, № 52, ст. 451, прим. 3.

za metropolitę nigdy nie miała u niema". По моїй думці ці слова дозволяють погляд проф. М. Дяконова, прийнятій А. Шпаковим, що в словах листу патріярха Григорія до Олександра Володимировича київського: „А иніи же глаголаху вамъ лживо и неподобно, иже суть разорители церкви божиі, тїи суть отлучени отъ насъ, а вы ихъ не приймайте, что убо тїи глаголють вамъ, мзды рады вѣрны являющесе. абы есте того дѣла или и даровали ихъ. аще бы которіи митрополити и владыки, или которіи иноци, не принимайте ихъ въ ваше православие“¹⁾, що в тих словах треба бачити натяк на митрополїта Йону і московське правительство²⁾. Йона в листї своїм до Олександра Володимировича так говорить про царгородського імператора та царгородського патріярха: „И самъ, сыну, вѣси, что жъ тѣхъ ради великихъ церковныхъ неустроеній, и до сего времени, въ святѣйшей рустѣй митрополїи не было митрополита: не къ кому было посылати (царь не таковъ, а ни патріярхъ не таковъ, и помудретвующе, къ Латынамъ приближающесе, а не тако, якоже православному нашему христіанствъ уизначала предано“³⁾. І ми бачимо, що той Йона держить через вісім літ у своїх руках київську митрополїю. З усякою правдоподібністю можна приймати, що Йона не дістав потвердження від патріярха царгородського ще і на тій підставі, що колиб він мав те потвердження, то він би згадав про нього в своїх листах до єпископів литовських, а не покликував би ся на те, що патріярх благословив його на наступника Ісидора, того, як виказує Голубинський, рішучо не можна прийняти.

Так само виходить по моїй думці зі слів грамоти папи Пія II для Григорія, з 3 жовтня 1458 р. з Риму: „*Jonas de asciscenia monachus s. Basili Magni, schismaticus, ad dignitates et honores ecclesiasticos ambitiose aspirans, spiritu rebellionis assumptus, se pro archiepiscopo Ruthenensi ausu sacrilego regere et nominare, ac venerabili fratre nostro Isidoro,*

1) Поповъ А. „Историко-литературный обзоръ,“ ст. 333.

2) А. А. Шпаковъ. „Государство и церковь въ ихъ взаимныхъ отношенїяхъ въ московскомъ государствѣ отъ флорентійской унїи до учрежденїя патріяршества.“ „Университетскїя Извѣстїя“. Київ 1904, № 5, ст. 235.

3) Русская историческая бібліотека, т. VI, № 66, ст. 559.

episcopo Sabinensi et ex dispensatione apostolica archiepiscopo Ruthenensi a sede sua Ruthenensi ejecto, in archiepiscopatum praedictum non vacantem, temeritate propria, se de facto intrudere, et archiepiscopatum praedictum Ruthenicum, in animae suae periculum ac sedis apostolicae vilipendium, in debite detinere praesumpserat". 1) Слова ці, що приписують втрату Римом Київської митрополії тільки особистій діяльності Йони (особливо важне по моїй думці се „temeritate propria“), згадали б про участь в отсій справі патріярха царгородського, коли б вона дійсно була.

Далі, ми бачимо другий факт ослаблення значіння царгородського патріярхату: по Йоні сїдає на митрополічїм київськїм столї римський ставленик Григорій, що аж при кінці свого житя одержав благословеніє від царгородського патріярха Діонісія. Митрополїт Григорій, четвертий наш митрополїт, що не був поставлений в Царгородї. Третій факт ослаблення значіння царгородського патріярхату звязаний зі слїдующею справою: три роки по смерти Григорія поставили патріярх Рафаїл та його собор, 18 серпня 1476 р., черця Спиридона Сатану митрополїтом Київа і всеї Русї, у Царгородї. 2). Що ми маємо тут до діла з свідомим вмішанем патріярхата в діла руської церкви, виходить з того, що, по словам другої Софійської, Спиридон кинув Литву простим черцем 3). Сам він каже, що аж в Царгородї одержав чини діякона і священника 4). Чи його зпершу признали на Литві, чи ні—не знати; кінець кінцем ми маємо звістку, що в липні 1481 р. вислав патріярх Максим двох високих ерархів царгородської церкви на Русь, з благословенним листом для митрополїта Симеона 5). Тимчасом ми знаємо, що в часї між 1 вересня 1481 р. і 31 серпня 1482 р. митрополїт Спиридон був на Литві, де король держав його у в'язниці: він і прислав звідти на Москву просячи помочи 6).

Отже патріярхат, по пробї відновити давні обставини,

1) Полное собраніе русских лѣтописей, т. VI, ст. 319.

2) Макарій. Исторія русской церкви, т. IX, ст. 66, прим. 43, дату подає „Типографская лѣтопись“, ст. 286.

3) Полное собраніе русских лѣтописей, т. VI, ст. 233.

4) Макарій. Исторія русской церкви, т. IX, ст. 66 прим. 43.

5) Русская историческая бібліотека, т. IV, ст. 1037.

6) Полное собраніе русских лѣтописей, т. VI, ст. 233.

стріла повна невдача. Наступник Симеона—Йона не йде сам в Царгород, шле тільки посла по благословеніє патріярше, а грамота руських князів, висилана з тим послом, не подає навіть причин, за для котрих Йона не може особисто явитись у Царгороді ¹⁾. По смерті Йони зібрали ся єпископи: Васіян володимирський, Лука полоцький, Васіян турівський, Йона лудький і поставили митрополітом Макарія, архимандрита святотроїцького монастира у Вильні. Аж по висвяченю вислали в Царгород по благословеніє патріярше послів, і то не вищого церковного достойника, як за Йони, але одного діякона і одного простого черця. Макарій, перше віж одержав патріярше благословеніє, береть ся сповнювати функції митрополічі: того самого року 1495, в котрім його поставили митрополітом, висвятив архимандрита Кирила на єпископа лудького. В осени 1496 р. вернули послы з Царгороду, з келейним старцем патріярха Ніфонта, послом патріяршим. Посол заявив єпископам: „Не ставляйте на будучність митрополіта, поки не візьмете благословенія від нас, з виїмком крайньої потреби“. Єпископи покликували ся на прецедент з Григорієм Цамблаком 1415 року і при тім висловляли погляд, що головними діячами при події 1415 р. були єпископи. ²⁾ Далі вони покликали ся на правила св. апостолів і св. отців, що „два або три єпископи можуть без усяких перепон поставити єпископа“. Далі покликувались на се, що вони муєли так зробити: „но за нужью сотворихомъ се“. На се після слів літописця сказав посол патріярший: „Ви добре зробили, бо в конечнім случаю можна і закон змінити“. Посол може дослівно такої заяви не зложив, але у всякому разі слова літописця цінні, як вислів погляду, що патріярший посол повинен був вдоволити ся сими аргументами, поданими єпископами ³⁾.

Отсей четвертий факт ослаблення значія патріярхату в ділах київської митрополії зостав ся без наслідків—єпископ Смоленський Йосиф Болгаринович, іменованій митро-

¹⁾ Виленскій Археографическій Сборникъ, т. 1, № 2.

²⁾ „при великомъ князѣ Витовтѣ“ значить: за часів великого князя Витовта; так виходить з порівняня сього вислову з двома другими під р. 1481 і 1492.

³⁾ Супрасльская рукопись, изданная Оболенскимъ, ст. 142, 143.

політом 30 мая 1498 р., чекає цілісїнькі два рокі, поки його 1500 р. 10 мая не висвятили в присутности патріяршого посла, хоч тут могло мати вплив те, що він не брав уділу у висвяченю Макарія 1495 р. так, що можна приймати, що він був невдоволений становищем наших єрархів в отсїй справі ¹⁾. Але крім тих даних маємо ще дуже інтересні слова Сакрана, в котрих бачу глухі натяки на колізії між нашою церквою і патріярхатом, нам близче незвісні. „Quid igitur dicemus de Ruthenis, qui nunquam ecclesie fuerant obediētes et sicut grecanos ritus in multis non observant ratione cuius pro eorum hereticis [habiti sunt? ²⁾. Nam cum a Grecis veris dissideant ab eis que vitentur et excommunicentur hoc excepto quod ad patratiōem alicuius scelerum et impietatis unirentur et conporarentur et precipue ad impugnandem ecclesiam quo ergo ab eis sacramenta suscepturi sunt“ ³⁾.

Які причини могли викликати сей занепад значіння царгородського патріярхату в справах руської церкви? Чи в першій лїнії не викликав їх приклад Москви, що поставленем в митрополїти Ієни і Теодосїя без згоди патріярха царгородського добилась фактичної автокефалїї?.. ⁴⁾. Чи з другого боку не вплинули на се невідрадні відносини у самому патріярхатї? У всякому разї отсї колізії мусїли ослаблювати звязь поміж патріярхатом і руською церквою і отсим самим улаштувати змаганя до унії з Римом.

IV.

Тепер займу ся третім питаєм: яке було становище репрезентантів латинської церкви в руських землях корони Польської та великого князівства Литовського в справі унії? Тї звістки, які я маю під руками, говорять тїльки про становище виленського єпископа та ордена Вернардїнів — про инших латинських єрархів вдалось менї довідати тїльки те, що в 1490 роках вела ся дискусїя в справі поновлення хре-

¹⁾ Ibid., ст. 143 і 147.

²⁾ Elucidarius errorum ritus Ruthenici, folio XX.

³⁾ Ibidem, folio XX a tergo.

⁴⁾ А. А. Шпаковъ, — „Государство и церковь въ ихъ взаимныхъ отношенїяхъ“, 1. с. № 5, ст. 225.

щевія Русинів не тільки у Вильні, але і в Кракові¹⁾, та що бреве папи Олександра VI „Fide dignorum relatione“ поручало архієпископови гнєзньненському, щоб він припоручив архієпископови львівському і єпископам виленському та жмудському, аби вони приймали Русинів на лоно католицької церкви без нового хрещенія²⁾.

Яке було становище єпископа виленського супроти унії? Отже насамперед для нього міродайним мусіло бути те становище, яке заняв його попередник на виленській єпископії супротив фльорентийської унії. Як ми вже бачили, єпископ сей ставив ся крайно ворожо супроти Ісидора: не дозволив йому відправляти службу божу в виленській катедрі, 1442 р. звернув ся до собору в Базелі, бажаючи пояснень в справі Ісидора, та повновласти, щоб виступити проти нього, а 1451 р. Ісидор його обжалував в курії, що се він був головним діячем в справі арештованя Ісидора та забраня йому його митрополічої дієцезії — і дійсно, на настольній грамоті кор. Казимира Йоні бачимо й його між панами — радою в князівства. Правда, в своїому листі до папи з 15 червня 1451 р. заявляє Збігнев Олесніцкый: „Нехай Ваша Святість не сумнівають ся в тому, що єпископ Матвій, коли Ваша Святість зволять що йому поручити в справах, що мають метою збільшене значіння і сили кардинала Ісидора, виступить, яко невисипущий та пильний діяч, і давно би на ділі се показав, колиб дійсно дістав від Вашої Святости яке припоручене“⁴⁾. В своїм листі до Ісидора просить його, щоб коли він схоче чинити заходи, щоб назад одержати свою дієцезію, аби з довірем звернув ся до Збігнева або до Матвія, бо усякий труд та вмішуване в отсю справу не буде прикрим ні тяжким ані для Збігнева, ані для Матвія³⁾. Але се мабуть писане тільки на те, щоб визволити Матвія від поїздки до Риму. Ніяких звісток про діяльність Матвія на користь унії не маємо.

Я вважав потрібним заняти ся тут становищем Матвія тому, що в дев'ядесятих роках XV ст. воно знову при-

1) Monumenta Poloniae historica, V, Львів, 1888, ст. 264.

2) Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 265.

3) Monumenta medii aevi. Т. II, 2, № CXIII, ст. 122.

4) Рукопись в бібліотеці Осолівських, № 601. Карта 36.

йшло під дискусію. В хроніці Яна з Коморова читаємо: „Инші, а саме прелати кілька літ держали ся противної гадки (як вікарій польської провінції Бернардинської): вони казали, хоч говорили неправду, — що в отсій справі мають бреве апостольське, що наказує таке робити (приймати Русинів до католицької церкви без вторичного хрещенія.) Тому то оден єпископ виленський перешкодив одному Грекови, що був в єдності з Римом, котрого допустили в Кракові до урочистої служби божої — отсей єпископ бояв ся, щоби він не мусів піти до курії римської, і щоби папа не відкинув його за кривду, яку він зробив тому Грекови; він писав до папи лист, в котрім він себе упевняв — вони казали, що папа повинен був похвалити отсей лист“¹⁾. Становище Матвія мало отже бути санкціоноване папським бревем, що наказувало поновляти хрещенне. Чи вийшло спеціальне папське бреве в тій справі? Я гадаю, що ні. Бо колиб було воно, то папа Олександр II, видаючи 1501 р. бреве „*Altitudo divini consilii*“, мусів би згадати в нім бреве, котре супротивляло ся рішеню бреве „*Altitudo divini consilii*“. Далі і Сакран, займаючись в четвертій главі третього трактату грецьким хрещенем, згадав би про таке бреве, котре булоб дуже на руку його виводам. Тому я висловляю погляд, що для згаданої тези не видав папа осібного бреве, а тільки коли небудь при нагоді притякнув гадці перехрещування, так приміром, як в бревем папи Миколая V до єпископа виленського, 26 мая 1452 р. з Риму: „*Accipimus si quidem, quod in Russie partibus et aliis illis vicinis terris et locis, in quibus cultus christiani nominis dono altissimi in dies ampliatur ac scismatici ac infideles sacro baptisate renascuntur ad fidem*“²⁾.

Крім становища Матвія, як ми бачили — неприхильного для унії, на становище єпископа виленського Войтїха Табора мусів впливати і момент, підчеркнений проф. Левіцким: дієцезія виленська обіймала також краї, в яких були Русини, що платили десятини та шесті часті своїх доходів — отже організація церкви унійської в межах виленської дієцезії вела виленського єпископа до втрати певних доходів³⁾. Далі ми маємо те, що подає Елюцідарій Са-

1) Monumenta Poloniae historica. T. 5, ст. 234.

2) Monumenta medii aevi. T. XIV, № 50, ст. 61.

3) A. Levicki. Unia florencka w Polsce. Rozpr. w. fil. t. XXXVIII, ст.

крана, писаний з припорученя Войтїха і виданий тому, що він дістав його апробату: „si que censueris equum atque opprobratum fore duxeris legenda in palam proferet exhibe“, каже Сакран, звертаючись до Войтїха Табора ¹⁾. Отже ми можемо приймати, що останні виводи Сакрана були ідентичні з поглядами Войтїха. „Коли спитатись — каже Сакран:“ чи можуть мати члени руської церкви юрисдикцію, то відповідь може бути тільки негативна: патріярх грецький сидить у Римі під послухом папи, а як говорять, один Жид одержав за гроші від султана турецького позволене вибирати єпископів на столицю патріяршу та на інші столиці церковні, що остались іще. А чи може кому дістати ся від зловірного Жида або від магометанського султана турецького право держати власть єпископству“? ²⁾. Коли ж вони не мають тайни священства, то з того виходить, що не можуть сповнювати тайн — і наслідком того навіть папа не може апробувати руського обряду. Апробація папи не може зробити тайною того, що з початку тайною не було. Папа має повний авторитет рішати в сакраменталїях, а не в тайнах, що сам Бог установив ³⁾. Позволене та згода на те, щоб Русини, вертаючись до єдності віри, задержували свій старий обряд при завідуваню тайнами без нового висвячення, звязане не тільки з частичною втратою пошани церкви, але викликає небезпеку для душ ⁴⁾. Що до перехрещування, каже далі Сакран, „то певнійше, безпечнійше, спасеннійше для чоловіка грецького обряду, що вертаєть ся до єдності церковної, відложити на бік нерозумну претенсію та прийняти хрещене від церкви, віж за згодою, або дозволом або індультом церковним зоставати ся при своїм обряді хрещеня або інших тайн. А се, що говорить ся про Греків, тим більше треба прикласти до Русинів, бо і не мають правосильних чиновників та в не одним прогрішують ся в сути хрещеня ⁵⁾. Що до тайни

234; автор говорить і про юрисдикції єпископів виленських над Русинами, але про неї акт папи Олександра VI (у Тайнера Vet. Mon. Pol. II, № CCCXVII, ст. 293) не говорить ні слова.

1) Elucidarius errorum ritus Ruthenici, fol. II, a t.

2) Elucidarius errorum ritus Ruthenici, folio XX a t.

3) Ibid., folio XXI.

4) Ibid., folio XXI a t.

5) Elucidarius errorum ritus Ruthenici, fol. XXVII a t.

евхаристії, то тому що Христос відбував її на хлібі солодкім, Греки прогрішують ся проти гармонії тайн та права, коли відбувають її на квасному хлібі, і про те ніхто сумніватись не може ¹⁾. Що до мішаня содружеств, то хоч содружество заключене та виповнене між вірним і невірним, має в собі тайну віри, то содружество з православною небезпечно, з огляду на те, що таке содружество розбиває основу всього того добра, яке мають в собі тайни, з огляду на потомство і всі блага, що пливають з такого содружества—несовершенні ²⁾.

Цінні дані про становище Войтіха в справі унії подає далі недатований лист митрополіта Йосифа Болгариновича, звісний досі під назвою грамоти Мисаїла. „Подобаеть бо премудростію любовною, кротостію растворяти яко не требовати оружія яросты отнюдь къ исправленію таковня паствы, многыхъ бо въ нашихъ странахъ видимъ одь часты западныя церкви (sic) обычай той содержащихъ, отъ нарощающихся пастырей яростію мяще снабдевати стадо, болши погубляють той, и предавшему суды отдають достойныя, вяжуще и мучаще, а иныхъ сылю влекуще изъ благочестія во благочестіе, и союзъ мира любве, завистнымъ гнѣвомъ розтеръзающе“ ³⁾. Звістку сю прикидаю до Войтіха з огляду на слова „отъ нарыцающихъ ся пастырей“, що належати можуть тільки хіба до єпископів. Друга згадка: „Мы же симъ последующе, тако и вѣруемъ, тако исповедуемъ единому крещению быти во оставление грѣховъ а не двема, якоже нецыи творять въ нашихъ странахъ зде сущии некихъ и силою влекуще отъ нашея церкви и паки второе крещение на ня воскладающе и глаголюще, яко тако намъ повеливаеть всенаисвятѣишыи отецъ папа творити: разсмотри разсуди сие о всенаисвятѣишыи отче премудри, аще есть се-му тако лепо быти: и сия тако угодно творити“ ⁴⁾. Я се прикладаю до Войтіха на основі отсих фактів: щось подібне могли чинити тільки вищі латинські церковні єрархи, котрі мали відповідну силу, щоб своє рішене ввести в діло. Далі, з оповідання Яна з Коморова довідуємо ся, що в Вильні

1) Elucidarius errorum ritus Ruthenici, fol. XXIX.

2) Ibid., folio XXXI.

3) Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 209.

4) Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 215.

і в Кракові в присутності єпископів та багатьох докторів богословія відбули ся дискусії між вікарієм польської провінції Бернардинської Яном і світськими прелатами і докторами: „secularibus prelati et doctoribus dicentibus, quod Greci in suscipiendo ritum nostrum debeant rebaptisari, et sic per consequens ecclesias nostras tempore divinorum visitare“. Ян виказував, що перехрещуване непотрібне: „Sed nihilominus aliqui scilicet prelati per aliquos annos contrarium tenuerunt, dicentes se habere (licet false), super hoc breve apostolicum, quod talia prohibet fieri“¹⁾. А далше оповідане про справу Матвія єпископа виленського з Ісидором вказує на те, що ті прелати, що так обставали при своїм, були як раз виленськими прелатами. Прелати стсі не булиб так дуже стояли при своїм, колиб за ними не обставав єпископ. В кінці додаю, що Сакран в останніх своїх виводах з великою правдоподібністю ідентичний з поглядами Войтіха, як ми бачили, схиляєть ся на сторону перехрещуваня.

Отже, як ми бачили, головний репрезентант латинської церковної єрархії в вел. кв. Литовськїм був унії рішучо неприхильний, але чи він займав ся серйозно її основами? Піднесу, що 26 цвітня 1501 р. маємо лист папи до Войтіха, з котрим папа пересилає Войтіхови один примірник грамоти фльорентийського собору — отже видно по думці папи до сього часу в архіві виленської катедри отсеї грамоти не було — отже Войтіх до того часу серйозно правними основами унії не займав ся²⁾. Так само ми бачимо, що вже 1501 р., спонуканий заявою Русинів у Вильні в присутности великого князя, що їх обряди та тайни є правдиві та правні, поручає він Сакранови пошукати в письмах, признаних канонічними, та в висловах теологів, що треба правно думати про надужите руського обряду та про руські блуди³⁾.

V.

Окремої уваги потрібує становище ордену Бернардинів в справі унії.

Запросини Капістрана на Русь не мали безпосередніх

1) Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 263, 264.

2) A. Theiner. Vetera monumenta Poloniae, т. II, № CCC, ст. 281.

3) I. Sacranus. Elucidarius errorum ritus Ruthenici, fol. I.

наслідків; він з'явився у Польщі 28 серпня 1453 р. і зостався там до 15 мая 1454 р., але на Русь не пішов ¹⁾. Перший бернардинський монастир бачимо на руських землях аж 1460 р., фундований Яном Одровонжем, старостою львівським (принятий для ордену вікарієм Гаврилом з Верони) ²⁾. По р. 1465 Ярослав з Пшеворська, маршалок коронний, дав місце під монастир у Пшеворську і в значній частині його відбудував (приняв його для ордену генеральний вікарій Марко з Больонії) ³⁾. 1468 р. звернувся король Казимир до папи та просив його, щоб йому дозволив папа засновати два монастирі бернардинські в короні польській, два у вел. князівстві Литовським, два в краях руських. По словам петиції, Бернардинів греба в Польщі, Литві і на Руси, щоб „heretici et scismatici ac alii infideles predicti, qui partes illas incolunt, ab eorum erroribus revocarentur, ac illis a se abdicatis, ad ecclesiae unitatem, et ad domini nostri Iesu Christi veri dei cognitionem converterentur“. Папа листом своїм з 23 липня 1468 р. поручив аббатові з Моґіли, щоб він за згодою генерального вікарія провінції дав іменем папи королеви позволене заложити отсі монастирі. Монахів має умістити вікарій польської провінції ⁴⁾. 1468 р. заложив король монастир у Вильні, він його й відбудував (приняв монастир виленьський Маріян з Єзьорка, вікарій польської провінції) ⁵⁾. 1468 р. повстав бернардинський монастир у Ковні, дав на нього місце воевода троцький (приняв для ордену вікарій польської провінції Маріян з Єзьорка) ⁶⁾. По р. 1472 Ян Одровонж дав місце на монастир у Самборі і майже в цілости його збудував (приняв його для Бернардинів Михайло Баль, вікарій польської провінції) ⁷⁾. 1477 р. біскуп краківський Ян Ржешовський дав місце і майже в цілости відбудував монастир на Поділю, в незвісній нам близьке місцевости (приняв його для ордену вікарій поль-

1) I. Dlugossii. Historiae polonicae libri XII, том V, ст. 148.

2) Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 189.

3) Ibidem, ст. 192.

4) A. Theiner. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. II, № CXCI, ст. 159.

5) Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 200.

6) Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 202.

7) Ibidem, ст. 214.

ської провінції Хризостом з Понеча) ¹⁾. 1479 р. вікарій польської провінції Маріян з Єзьорка прийняв для ордену монастир у Тикоціні, збудував його з дерева та обдарував речами потрібними до богослуження Мартин Гаштовт, воевода троцький ²⁾. 1498 р. купив вел. князь Литовський Олександр місце під монастир полоцький (прийняв його для Бернардинів Володислав з Гельньова, вікарій провінції польської). Бернардини користувались там привілеями, виданими для Палестини і Боснії. На їх підставі вони видавали дозволення при різних содружеських перешкодах, увільнювали від кар церковних, давали в певних випадках розводи, карали іменем великого князя та короля непослушних, бо король видав грамоту до намісників своїх і до міст, щоб під страхом кари помагали братам. В отсій королівській грамоті було крім сього багато інструкцій в справах звязи содружеської та судів содружеських, бо Русини найбільше що до сих останніх противили ся братам. Сю грамоту потвердили відтак інші королі. Там повернуло ся багато Русинів та поганських Литовців ³⁾.

Казимир був дуже прихильний Бернардинам — згадана грамота папська переказує слова його, що людність тих місцевостей, де були монастирі Бернардинів, надзвичайно прихильна для них, задля великих користей для спасенія їх душ від вірцевого життя Бернардинів, та проповіді слова Божого ⁴⁾. Ян з Коморова каже про нього, що він позволив закладати Бернардинам монастирі в усій своїй державі, де тільки Бернардини мали до сього спромогу ⁵⁾. Сильно помагав Бернардинам Мартин Гаштовт, воевода троцький. Не міг майже обійти ся без них, а коли став воеводою у Києві, мав неустанно коло себе виленьських Бернардинів, покривав їхні потреби, коли вертали ся домів, відсилав їх зі щедрими дарами. В Києві прихилили Бернардини чимало шляхти і поспільства до сього, що вони признали верхність папи

¹⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 219.

²⁾ Ibidem, ст. 224.

³⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 282.

⁴⁾ A. Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. II, № CXCI, ст. 159.

⁵⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 224.

На яких правних підставах опирала ся та діяльність Бервардинів? 1481 року пішов Маріян з Єзьорка, вікарій польської провінції, в Рим і одержав бреве папи Сикста IV. На підставі отсього бреве члени польської провінції бернардинської могли вживати в краях схизматиків і поган привилеїв, виданих для Палестини і Боснії. 1487 р. два бернардини оо. Іван і Станислав одержали в виді булі Інокентія VIII під оловяною печатю транссумпт бреве папи Сикста IV з 1481 р.¹⁾ Привилеїв, виданий для Боснії, се акт папи Урбана V, виданий в Римі 28 січня 1369 р. Ним папа надав для Францісканів, що працювали в Боснії, привилеї, надані Францісканам, що працювали в краях Сараценів, актом папи Івана XXII, виданим у Піктаві 23 липня 1307 р. Акт папи Івана XXII опираєть ся в своїй основі на акті Олександра IV, виданим у Вітербо 19 цвітня 1258 р.²⁾ Зміст згаданих актів ось такий: Ті з поміж Францісканів, що мають чин священничий, там, де нема стільки, скільки треба католицьких єпископів, можуть людям, що перейшли на католицизм, уділювати тайни миропомазаня та давати їм степені асколітів. Можуть давати розрішене для тих, що попали в екскомуніку, що в екскомуніції одержали степені духовні та відбували треби церковні, а вертають ся до католицизма, давати звільнення для всіх тих, що допустили ся до неформальностей при надаваню або прийманю духовних степенів. Можуть давати позволене зоставатись в содружествах тим, що ввійшли в содружества потім, як одержали степені духовні, або що в їх ввійшли в степенях споріднення та випадках недозволених правом церковним. Можуть давати позволене на те, щоб ті, що перейшли на католицизм, оставались на будучність у зносинах зі своїм окруженем, та щоб такі священники, що публично прийняли католицизм, покористували ся привілеями осіб духовних. Можуть слухати сповіди всіх вірних, накладати на них публичні покути, та здіймати клятву, коли ті, що допустили ся кривд та шкід, дадуть сатисфакцію тим, що потерпіли від них. Можуть видавати розрішене від неформальностей в тих випадках, в яких розрішають

¹⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 230 і 249—250.

²⁾ Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum, т. I, ст. 285—286; т. V, ст. 35—37; т. VI, ст. 427.

папські легати, від неформальностей тамошніх духовних осіб, що до їх походження. Можуть розрішати тих, що покинули католицизм, устав монаший та стан духовний, а хочать вернути ся та так, як треба, відпокутувати. Можуть давати розрішене убійникам духовних осіб. Можуть засновувати церкви, можуть церкви зневажені чинити можливими до богослужень; для ново основаних церков іменувати здатних парохів ¹⁾; тим, що недавно перейшли на католицизм з поганьства або схизми, можуть давати дозволене, щоб задержали свої жінки, що з ними подружили ся в степенях споріднення ²⁾, не заказаних правом канонічним. Вони мають право вести слідство в справах супружеських та карами церковними змушувати тих, що не живуть в згоді, щоб вернули до мира і згоди, а тих, що живуть беззаконно, щоб так вчинили, що треба. В тих місцевостях, де вони будуть сидіти постійно в тих місцевостях, де вони осядуть ся, можуть відправляти службу божу й інші богослуження, благословити кладовища, давати індульгенції та перемінювати обітницї. Можуть одержувати висвячене на духовні степені та інші тайни від католицьких патріархів, архієпископів та єпископів, а там, де нема католицьких єпископів, можуть ті з поміж них, що мають чин священничий, благословити ті одежі, яких вживає священник при богослуженнях, та накрити на престолі. Їм і тим, що будуть у них брати публичну покуту за гріхи ³⁾ та одержувати прощене гріхів, ⁴⁾ дає папа отсим актом ті самі індульгенції, які мали ті, що йшли до землі Святої; всім тим, що сповнючи публичну покуту за гріхи і одержуючи прощене гріхів, відвідають церкви та монастирі, щоб зложити милостиню для братів, дарує папа сто день з публичної покути, наложеної на них. Можуть одержувати або змінювати дома та місця під них, або проданем, дарованем, заміною, переносити на инший ужиток. Папа застерігає при тім, що брати можуть покористуватись тими привилеями, які входять в обсяг юрисдикції єпископів, тільки там, де нема єпископів католицьких ⁵⁾.

¹⁾ Du Cange. Glossarium, т. VII, ст. 61 (1).

²⁾ Ibidem, т. IV, ст. 92 (2).

³⁾ Du Cange. Glossarium, т. VI, ст. 383 (2).

⁴⁾ Ibidem, т. VI, ст. 498 (1).

⁵⁾ Bullarium Franciscanum Romanorum pontificum, т. V, ст. 35—37.

Друге брєве, видане Сикстом IV 1481 р., котре одержав вікарій польської провінції Маріян з Єзьорка, було, по словам Яна з Коморова, транссумptom під папською печатю, зробленим з „*concilium Florentinum de suscipiendis prefatis (схизматиків і поганів) et baptismo Grecorum*“. Як я вище згадав, під отими словами треба розуміти, що в руках Бернардинів польської провінції був транссумпт з булі Євгенія IV з 22 падолиста 1439 р., — булі, виданої на публичній сесії флорентийського собору ¹⁾. Та буля мала в собі дефініцію тайни хрещення, яка потім послужила папі Олександрови VI до того, що він рішив, що хрещені у третій особі не потребують хрестити ся вдруге, коли хочать перейти на католицизм.

Які цілі мали Бернардини в своїй діяльності? Обидва листи, в котрих вперше говорить ся про покликанє їх на Русь, говорять не про навертанє на унію, а навертанє на католицизм: „Русини з земель польської корони обіцяють покинути давну секту та грецький обряд“ каже лист Збігнева ²⁾. „Є багато таких, що спонукані самою тільки славою твого імени, обіцяють виректись давного розділу і обряду“ каже король у своїому листі ³⁾. Про пізнійшу діяльність Бернардинів маємо дві звістки. Бернардини виленські у Києві „*multis nobiles et plebeos ad obedienciam Romani pontificis... reducebant*“ ⁴⁾. Отже православні попереходили на унію, а не на римський католицизм. Друга звістка як раз протилежна: „*secularibus prelatibus et doctoribus dicentibus quod Greci in suscipiendo ritum nostrum debent rebaptisari et sic per consequens ecclesias tempore divinorum visitare, nostris autem, precipue prefato patre Johanne, vicario provincie, contrarium dicentibus, quod non tenentur rebaptisari, sed tantum caput unum ecclesie recognoscere scilicet papam et obedienciam ei repromittere et sic circa ecclesias nostras sine aliqua rebaptisatione ad quam non obligantur, sacramenta omnia percipere et debent pro veris catholicis haberi*“. ⁵⁾ Отже тут маємо до ді-

1) Видрукуване у I. D. Mansi. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Venetiis, 1798, ст. 1047—1062.

2) *Monumenta medii aevi*, т. II, 2, № CVI, ст. 125.

3) L. Wadding. *Annales Minorum*, т. XII, ст. 98, 99.

4) *Monumenta poloniae historica*, т. V, ст. 224.

5) *Monumenta Poloniae historica*, т. V, ст. 263, 264.

ла з навертанем на латинський обряд. Хроніка Яна з Коморова дає нам звістки про трох визначніших діячів з поміж Бернардинів на Русі. Ян з Дуклі ставав в пригоді своїми чудами по смерті не тільки католикам, але і багатьом Русинам православним пособляв в хоробах, недугах, в неволі та вгратах ¹⁾. В вікарію польської провінції, патрі Михайлі Балю бачили Литовці та Русини апостола Божого ²⁾. Патер Лев з Ланцута працював п'ятнадцять літ у Полоцьку ³⁾. Інтересні звістки маємо ще про відносини між орденом та світськими єрархами латинськими в справі руській. По думці Яна Коморовського вони не мали права приймати православних в лоно католицької церкзи — вони одержали те право тільки на основі бреве Олександра VI з 1501 р. ⁴⁾.

VI.

Тепер перейду до останньої з поміж тих груп фактів, що мусли лягти в основу переговорів про унію: відносинами між київською митрополією і великокняжим правительством. Сакран вчисляє, яко сорокову з поміж хиб руських те, що Русини кажуть, що їх світські володарі можуть без кари великої екскомуніки карати фізично та скидати їх патріархів, єпископів та священників (початок отсеї практики виводить ся від десятого розриву між Греками і церквою католицькою ⁵⁾). Отже придивимо ся до тих фактів, які маємо про участь литовського правительства в справах київської митрополії.

Найважнійшою з усіх справ, що доторкали ся відносин між правительством великого князівства і київською митрополією, була справа обсадження стола митрополічного. Король Казимир заявляє в своїй настольній грамоті Йоні на Київ

1) Ibid., ст. 248.

2) Ibid. ст. 259.

3) Ibid. ст. 282.

4) Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 264, 265.

5) Elucidarius errorum ritus Ruthenici, folio VI. Як виходить з дотичного місця, автор має на думці події за Михайла Керулярія, *ibid.*, folio XV. Автор під словами „*secularibus dominis eorum presidium*“ розуміє питомих, руських князів, се виходить зі слів реестру змісту, де наведене мною місце автор наводить словами: *Ruthenorum principum potestas in sacerdotes. Ibid.*, folio, карта реестру.

ось як: „гадавшє и добрѣ смотрившє съ нашимъ братомъ великимъ княземъ Васильемъ Васильевичемъ, и съ нашими князми и паны, съ нашею Радою, полюбили есмо себѣ отцемъ митрополитомъ Іону, епископа первобывшаго муромьскаго и рязанскаго, и дали есмо ему столець митрополичь кievьскый и всея Руси“¹⁾. Наданє митрополїї кievьскої відбуло ся актом з 31 сїчня 1451 р., яко актом волї короля; пани, рада вел. князївства виступають при тїм яко дорадчий орган. І в очах митрополїта Йони він завдячує кievьську митрополїю волї короля: „что еси великый господарь своего ради спасенїя, въ единачествѣ учинилъ Божью церковь, свою богомолю кievьскую митрополїю, по старынѣ, и тутъ ми еси кievьскый столъ, своему богомолцу далъ“²⁾ і епархїї галицької митрополїї сподївав ся Йона дістати так само: „еще еси, великый господарь, великый король, твоего ради спасенїя, хотѣлъ жаловати, хотѣлъ еси всю извѣчную старыну церковную исполнити и церковь Божию, свою богомолю, свершенно въ единачествѣ учинити хотѣлъ еси, въ другомъ своемъ богомолїи и господарствѣ, галицькой митрополїи, Божїи церкви и дома церковныи къ той своей богомолїи кievьской церкви, къ Святѣй Софїи и кievьскому столу отдать по старынѣ, и велѣлъ еси намъ себя одослати тудо, въ томъ своемъ господарствѣ: и ты бы великый господарь пожаловалъ, то бы еси свое великое жалованїе, своего ради спасенїя исполнилъ, а церковь бы еси учинилъ въ священномъ единачествѣ и въ совокупленїи по старынѣ“³⁾.

Другу звістку про участь литовського правительства при заміщеню кievьскої митрополїї маємо з кінця 1480 років. Се ті звістки, що їх маємо в петицїї руських князїв до патріярха царгородського, щоб він дав благословенїє нареченному митрополїтови Йовї. „Нам же непрестанно прилѣжным моленїемъ господаря нашего упросившим, да повелит его держава избрати годнаго настоятеля престола Кievьскому и всея Руси; его же величеству, нами умолену, тако повелѣвшу. И тако възысканїю многу бывшу въ всїихъ странах державы господаря нашего, и по многих времен-

1) Русская историческая библиотєка, т. VI, № 67, ст. 564, 565.

2) Ibid., № 68, ст. 569.

3) Русская историческая библиотєка, т. VI, № 65, ст. 569, 570

ныхъ двѣхъ обрѣтохомъ. . . . господина Іону, архієпископа Полоцкога. Овому же вышереченному архієпископу велико не хотящу и недостойна себе глаголющу, но повелѣніемъ господаря нашего и моленіемъ и прошеніемъ нашим, напередъ всего духовенства и посполства, едва умоленъ, волю приложи къ тому. Нынѣ же предреченный господинъ нашъ Іона архієпископъ, призволеніемъ господаря нашего короля его державства из листы его державы величества, послалъ къ святителству твоему, яко къ отцу отцемъ и подателю повсюду благословенія, посла своего мужа выбранаго, честнаго господина Іосифа, архимандрита и настоятеля монастыря Свѣтѣя Троица, иже въ Слуцку, благословенія тробуючи отъ святителства твоего, яко да вразумѣетъ святителство твое въ листехъ господаря нашего и въ речохъ посла онога¹⁾. Отже король дае поручене вибрати митрополіта, наказуе Іоні згодити ся на вибір і шле свою грамоту до царгородскаго патріярха з митрополічимъ посломъ. Такъ представляе цілу річ грамота. Але чомуж в такому разі отся сама грамота руськихъ князівъ каже патріярхови в першій лінії поінформувати ся з королівської грамоти, а в другій доперва з того, що скаже посол? Се велике значіне королівської грамоти в очахъ руськихъ князівъ і слова, що Іона згодив ся на свій вибір митрополітомъ під впливомъ наказу короля, наводять на думку, чи і при сѣмъ заміщеню не функціонували руські князі та згадувані ними духовенство і поспільство тільки, яко другорядний факторъ — такъ, якъ рада вел. князівства 1451 р.?

Дальша наша звістка—се звістка київського літописця під р. 1496. Пришов посол патріярший з Царгорода з послами митрополічими в Царгород, „и принесоша листы благословены подѣ великими печатями оловяными великому князю и великой княгини и митрополитоу и епископамъ и княземъ и бояромъ и всѣмъ православнымъ христианомъ“²⁾. Патріярший лист з благословеніемъ був адресований в першій лінії до вел. князя Олександра — отже великий князь послав разом з послами митрополічими і свою грамоту. Чи при тімъ заміщеню київської митрополії по Іоні вел. князь

1) В. Перетц. Челобитная о благословеніи на митрополию арх. Ионы, 1904; не точно—Виленскій археографическій Сборникъ, т. I, № 2, ст. 2 і 3.

2) Супрасльская рукопись, ст. 142.

займав таке становище, як його батько 1451 р., чи може, як його батько при заміщеню митрополічного престолу по смерті Симеона, допустив до ширшої участі князів, духовенство і поспільство. Мабуть великий князь держав ся тоді практики з 1451 р., бо вже два роки по тім читаємо в документі з 5. П. 1498 р.: „тому, кому а ны Богъ [дасть, дамо митрополью Кіевскую и всея Руси, и инымъ митрополитомъ Кіевскимъ и всея Руси, по немъ будучимъ“¹⁾. А в київській літописи читаємо: „Въ лѣто 1498 місяця маія 30 день индикта І великіи князь Александръ Литовскій даде митрополю Кіевскую и всея Руси Йосифу епископу Смоленскому съ епископью Смоленскою“²⁾.

Отже, як бачимо, правительство великого князівства мало дуже великий вплив при заміщеню київської митрополії. Друге поле, на котрому литовське правительство мало мати вплив на справи київської митрополії, се відносини між київським митрополітом і іншими єпископами. 5 липня 1511 р. береть ся король Жигимонт розсуджувати справу між владикою полоцьким і київським митрополітом. Владика полоцький явив ся особисто перед королем і жалував ся на се, що митрополіт в своїх листах не титулує його архієпископом, а тільки єпископом. На се заявив митрополіт, що його попередники титулували владик полоцьких архієпископами, але з доброї волі, а не зі стародавнього обичаю. Король з панами радою вислухав свідків владики полоцького і наказав митрополітови вживати в своїх листах до полоцьких єпископів титулу архієпископа³⁾. В тім випадку литовське правительство мішаєть ся в церковні діла, — в чисто канонічну справу спонукала таки до сього жаданем члена руської церкви.

Як сильно воля литовського правительства могла заважити на ділах нашої церкви — по моїй думці наглядно ілюструють слова діяній виленського собору з 1509 р. „Аже ли отъ господаря или отъ которыхъ вельможъ и властелей у сихъ предъреченыхъ дѣлехъ, нами соборнѣ положеныхъ и записаныхъ, хотя в единой изъ нихъ, до митрополита или

1) Акты въ исторіи Западной Россіи, т. I, № 152.

2) Супрасльская рукопись, ст. 146.

3) Акты Западной Россіи, т. II, № 67, ст. 29, 85.

єпископа присиланіє будеть — сію заповѣдь, по правиламъ святымъ нами утврѣженую, хотя зрушити и ихъ волю вчинити, намъ ни единому не то не дръзнути никакоже. Всѣмъ намъ зъехати ся до митрополіта, безъ всякого вымовенья и замѣшканья кожъный подъ своимъ накладомъ и шкодою, и о томъ господарю чоломъ бити и непоколебимо стояти, абы, Богомъ и святыми Его апостолы и преподобными отци правили святыми положеный и утврѣженный, законъ наше православное вѣры христіанское не былъ порушонъ“¹⁾. Отже колибъ великий князь хотѣв змінити котре з рішень собору — собор не знає иншого способу, як виступити з колективним прошенем владик перед тим самим великим князем! А справою мішаня свѣтських людей в справі церковні собор займаєть ся тільки наскілько се дотикає віддаиманя церков від священників князями або боярами в їх маєтках та забирая свѣтськими людьми церковного майна, а зовсім не доторкаєть ся судів в справах між митрополітом і єпископами, котрі держав великий князь.

Оттак перейшов я отсі чотири групи фактів, що сутею своєю мусіли відбити ся на пізнійших змаганях до унії руської церкви з Римом. Ми бачимо, що як з одного боку по давнійших змаганях до унії zostались лиш деякі правні норми, здатні до утиску в дальших змаганях, як церков латинська, в особі свого головного представника в в. кн. Литовським, була неприхильно настроєна супроти унії, — та з другого боку, зменшеня звязей з патріярхатом, великі впливи литовського правительства та розділ митрополії, мусіли впливати корисно на змаганя до унії. Тепер я займу ся самими оттими змаганями.

VII.

Особа митрополіта Йосифа відіграла в історії змагань до унії руської церкви з Римом при кінці XV і на початку XVI столітя вельми важну ролю. Звістки наші проних маємо аж доперва в часу, коли він став митрополітом. Смерть сього митрополіта викликає зараз перерву в переговорах в Римі і дальшу долю змагань до унії можемо слідити тіль-

¹⁾ Русская Историческая библиотека, т. IV, ст. 16, 17.

ки фрагментарично. Тому то я позволю собі ширше заняти ся його біографією.

В листах своїх до єпископа виленського і до великого князя литовського говорить папа Олександр VI про митрополіта Йосифа завжди під двома іменами: Іван-Йосифа ¹⁾. З того можна по моїй думці здогадувати ся, що митрополіт перше, ніж прийняв монаше ім'я Йосифа, носив яко світський чоловік ім'я Івана. Про світське прозвище його довідуємо ся з двох документів: документу виданого митрополітом Йосифом II Солтаном в грудні 1511 р. у Вильні ²⁾ та з виданого митрополітом Йосифом III 4 січня 1528 р. у Слуцьку ³⁾. Перший подає форму: Болгоринович, другий форму: Болгаринович — я з огляду на се, що перший документ дістав ся в наші руки не в оригіналі, а в відписи, та що форму ту подають зі знання свідків чужих митрополітови, приймаю форму, подану другим документом, що писаний для жінки брата митрополіта і дістав ся у наші руки в оригіналі. Згаданий акт титулує жінку брата митрополічого терміном „пані“ і говорить, що митрополіт зробив запис на монастир „изъ отчизного села ихъ“ — отже митрополіт походив з вищих верств суспільности. Ми маємо дійсно в помяннику Київопечерського монастира, написанім в рр. 1483—1526, „рід Болгариновичів“ ⁴⁾, але між іменами, що там згадані, я дарма шукав імени митрополіта Йосифа.

Про родинні звязи митрополіта дізнаємо ся тільки зі слів грамоти Йосифа з Вильни 20 серпня 1500 р. В ній зове він Івана Сопігу своїм сином, братом і свояком ⁵⁾, а коли термін син викинуто з огляду на те, що Йосиф, руський митрополіт, міг так назвати світського чоловіка, то застають ся ще терміни: брат і свояк (consanguineus). По лїнії мужеській споріднене не можливе, бо прозвища родові не однакові, а й ті звістки, що маємо про споріднене Івана Сопіги по жіночій лїнії, не дають ніякого факту споріднення

1) Theiner. Vetera monumenta Poloniae, т. II, № CCC, ст. 280 і 281, СССІІ, ст. 283.

2) Виленскій Археографическій Сборникъ, т. VI, № IV, ст. 8 і 9.

3) Акты Южной и Западной Россіи, т. I, № 87, ст. 73.

4) Чтенія в Обществѣ Нестора Лѣтописца, т. VI, дод. ст. 13.

5) Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. II, № CCXVI, ст. 268.

Сопігів з Болгариновичами. Далі знаємо, що Йосиф, будучи вже єпископом смоленським, в своїм процесі з князями Горськими взяв собі судьями смоленського окольного князя Олехна Глазинича та смоленського скарбника князя Константина Крошинського ¹⁾. Князь Олехно Глазинич був жонатий за сестрою Івана Сопіги, а князь Константин Крошинський видав дочку за Януша Богдановича Сопігу ²⁾.

Де лежало те отчинне село, котре було власністю Йосифа та його брата Романа? З того факту, що Йосиф записав случькому монастиреви дань збіжем, яку тяжко булоб приставити при більшим віддаленю, та з того факту, що митрополіт Йосиф III рішає в справі отсеї дані за свого пробування у Слуцьку — я вивожу, що воно було десь таки не далеко Слуцька.

Документальні наші звістки застають Йосифа в святотроїцькому монастирі в Слуцьку. Де перебував він до того часу? Чи в мирі, чи вже в монастирі здобув він свою освіту (а крім докладного знання св. Письма ³⁾ знав він мову грецьку, бо, як покажуть ся далі, він ходив у Царгород послом у важній справі церковній) — сього рішити не можна. Звістки наші про його побут у святотроїцькому монастирі, се звістки, подавані трома оригінальними грамотами і одною копією з рукописей XVI ст. Перша з них, се запись Василя і Григорія Зеньковичів. Вона не має дати, але з її змісту поданого Макарієм ⁴⁾, можна вивести, що вона видана як раз тоді, коли Йосиф став ігуменом монастиря св. Трійці. Друга грамота—се судний акт княгині Анни Михайлової Олельковичевої та її сина Семена Михайловича Олельковича ⁵⁾. Видавець, не подаючи ніяких аргументів, дає її роками 1493 або 1494, але сього датовання не можна прийняти з огляду на те, що Йосиф ще за життя короля

¹⁾ Акты Западной Россіи, т. I, № 145, ст. 169.

²⁾ Sapichowie, Спб., 1890, ст. 24, 34.

³⁾ На докладне знанє св. Письма вказує маса цитатів в т. зв. „грамоті Мисаїла“ та слова папського бреве з 26 цвітня 1501 р: „Ioannes Ioseph, quem litterarum et precipue sacrarum scientia, gravitate et prudentia preditam accepimus“. Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. II, № CCC, ст. 286.

⁴⁾ Макарій. Исторія русской церкви, т. IX, ст. 76, прим. 55.

⁵⁾ Акты Южной и Западной Россіи, т. I, № 232, ст. 296, 297.

Казимира став єпископом смоленським ¹⁾. Та коли він йде до Царгороду, має вже титул архимандрита, а в судній грамоті кн. Анни він звав ся тільки ігуменом. Згаданий акт судний княгині Анни треба класти отже перед третьою грамотою, яку маємо до нашого питання. Се копія в рукописи з XVI в., з посланія руських князів до царгородського патріярха ²⁾. Воно дати не має — то, на чим би можна оперти його датовно, в самій грамоті собі противить ся: на однім місці вона говорить, що митрополіт Симеон († 1488 р.) помер „предъ симъ въ м а л о мимошедшее время“, на другім каже, що „престоль митрополіи Кіевскія не м а л о вдовствуя бѣ“, так що мусимо вдоволити ся тим, що яко *terminus non ante quem* приймемо дату смерти митрополіта Симеона, рік 1488, а яко *terminus non post quem* дату 7 червня 1492 р., коли то, як каже київська літопись, король Казимир помер за митрополіта Йони Глезна ³⁾. Остання наша звістка про побут Йосифа в Слуцьку, се те, що подає нам знов оригінальна грамота, а може автограф Йосифа, інвентарний реєстр майна слуцького монастира ⁴⁾. Писаний він, скільки можна виводити з опису господарства, в зимі; писаний по тім, як Йосиф вернув з Царгороду, бо згадує річ, куплену в Царгороді, а перед днем 10 цвітня 1492 р., бо тоді, як бачимо з документу, виданого того дня, Святотроїцький монастир не мав жадного настоятеля ⁵⁾.

Я тому заняв ся так докладно датами отсих грамот, бо Макарій переочив звістку, що 10 цвітня 1492 р. не було настоятеля в Святотроїцьким монастирі, та звістку, що Йосиф був владикою смоленським ще за житя кор. Казимира, і наслідком того вкладав три перші грамоти між день 31 мая 1492 р., коли Макарій виступав яко архимандрит свято-троїцького монастира у Слуцьку, і день 25 червня 1492 р.,

1) Акты Западной Россіи т. I, № 144, ст. 166.

2) Виленскій Археографическій Сборникъ, т. I, № 1.

3) Супрасльская рукопись изданная Оболенскимъ, ст. 140; я висуваю форми Глезн з огляду на те, що форма третього падежа ужита київською літописею є добра так для форми „Глезне“, як і „Глезн“, а одинокий близький часом документ з грудня 1511 р. має двічі форму Глезнь. В. А. С., т. VI, № IV, ст. 8 і 10.

4) Акты Западной Россіи, т. I, № 115.

5) Акты Западной Россіи, т. I, № 98.

коли то, як приймає Макарій, король Казимир помер у Гордні ¹⁾. Та на ділі помер Казимир вже 7 червня 1492 р., всього тільки 7 день застає ся (навіть коли не брати в рахунок зовсім певної звістки, що Йосиф вже за життя його був єпископом смоленським), на видане записи Зеньковичів, на видане судної грамоти кн. Анни, на підвишене Йосифа в архимандрита та на написане і вислане посланія руських князів.

Коли дістав Йосиф ігуменство в Святотроїцьким монастирі? На довший побут Йосифа в сїм монастирі вказує те, що він подає в інвентарі майна сього монастира, вибираючи ся зі Слуцьку в Смоленськ. Доходи, котрі мав монастир, плили з двох жерел, з господарки на двох фільварках та даней грошових, але останні кладе Йосиф по доходах з фільварків. Він застав у монастирі 7 кіп грошей, а заставляв по собі шістьдесят кіп широких грошей; купив землі за шість кіп, справив 5 риз з усіми додатками, ріжну утвар церковну, 11 образів та 20 книг та їздив в Царгород. Я гадаю, що треба було що найменше десять літ, щоб з чотирма кіньми робочими та сімома волами, що з них по сїм інвентарю складалась вся робоча сила одного фільварка, доробити ся таких сум.

До дуже інтересного виводу веде далі ось яке міркуване: з отсього інвентаря довідуємо ся, що Йосиф дістав слуцький монастир від Анни. Далі з судної грамоти Анни ми бачимо, що Макарій, що держав слуцький монастир перед Йосифом, хоча далі монастирем не завідував, пробував у Слуцьку, і Йосиф титулує його бувшим архимандритом печерським. Бачимо далі, що 10 цвітня 1492 р. настоятельство монастира св. Тройці неодсаджене, 31 мая 1492 р. Макарій знов архимандритом слуцького святотроїцького монастира і одержує для себе в неодмежену властність „селцо Дробишевское“ від княгині Анни Михайлової та князя Семена Михайловича. А як раз ми знаємо з оповіданя Меховіта, що король Казимир почав хорувати по великодні і слабість ся тревала доволі довго ²⁾, знаємо, що 7 червня 1492 р. короля не стало і хто знає, чи се надане для Мака-

¹⁾ Макарій. Історія русскої церкви, т. IX, ст. 76, прим 55.

²⁾ М. Miechovii. Chronika polonogum bez daty i місця, де вийшла, ст. 326.

рія не стоїть в причиновій звязі зі звістками про близьку смерть короля. В такому разі насуваєть ся думка, чи не був Макарій заплутаний в подію, що обходила рівночасно княгиню Анну Михайлову та Семена Михайловича і короля Казимира—в конспірацію 1481 р.? Що він вязав свою долю з долею князя Михайла Олельковича, доказом сього по мойй думці служить факт, що він кинув печерську архимандрію ¹⁾ і переніс ся в Слуцьк ще заздалегідь перед смертю Семена Олельковича. Колиб сей мій здогад був оправданий, то ми моглиб прийняти, що Макарій мусів покинути настоятельство святотроїцького монастира 1481 р. і ми мали б з деякою певністю означений час, коли Йосиф міг від Анни Михайлової дістати настоятельство в монастирі св. Тройці.

І так будучий діяч в користь унії розпочинав свою кареру в монастирі, що потім став одним із огнищ опору супротив унії та держав ся православія аж по XIX вік ²⁾. Монастир святотроїцький був тоді ще дуже молодою фундацією. Першу звістку про неї маємо аж з 1455 р., а може і пізвйшого часу, у всякому разі перед 1481 р. ³⁾. Монастир, як я казав вже, мав два фільварки, та деякі приходи з грошових та медових даней. Кілько людей було в монастирі—годі виміркувати. Йосиф за свого ігуменства та архимандритства побільшив сильно число книг, що були в монастирі і церкві; він застав з книг богослужебних два Тетрвангелія, Апостол тетр, а другий апракос, один Псалтир, толкове Євангеліє, дві Тріоді, дванадцять місячних Міней, один Устав; з книг батьків та вчителів Церкви: писаня Іоана Ліствичника та Симеона Нового Богослова, зі збірників—Патерик печерський. Йосиф справив з книг богослужебних: два Требники, три Служебники, Часослов, Псалтирю, Апокаліпсу, один Устав, з книг канонічного змісту: Кормчу та Някова, з писань батьків та вчителів Церкви: Єфрема Сирина, авву Доротей, Теодора Студита, Григорія Синаїта, зі збірників: Ізмарагд, Соборник річний, Соборник з житія-

¹⁾ Помяник Київо-Печерського монастира згадує Макарія між Николюю і Іоанном. „Чтенія въ обществѣ Нестора лѣтописца“. Кн. VI. Приложение.

²⁾ Шематизмъ провинціи св. Спасителя Ч. С. В. В. Львів 1867, ст. 129, 130.

³⁾ Акты Западной Россіи, т. 1, № 56.

ми святих, Соборник постний, два прологи. Він також подбав про прикрашене церкви образами: великим образом св. Тройці на золоті, образом Пречистої, образом Нерукотворним, Успенієм Богородиці, Преображенієм, образом св. Миколи, образом св. Миколи окованим, образом св. Михайла, патрона небіжчика Михайла Олельковича. ¹⁾

Йосиф був настоятелем монастира в Слуцьку, в поєлостях найвизначнійшого роду з поміж усіх княжих родів XV в., роду Олельковичів. В 1499 р., як бачимо з судної грамоти великого князя Олександра, комплексе маєностей, що були в руках князя Семена Михайловича, складав ся: з міста Слуцька, з дворами, що належали до Слуцька Івана, Погосту, Ольговичів і з усіми волостями слуцького повіту, з Копила з усіми дворами, що належали до Копила: Байловець, Сироватчичів, Стариці, Шимковичів, Скенєва, Кольки, Старого Села і всіх волостей Копильських ²⁾. В часах, в котрих Йосиф був у Слуцьку, ми чуємо про сокольників княжих, про небіжчика Михайла Олельковича говорить ся як про „господаря князя его милость“, саму Анну титулує Йосиф словами „государиня моя княгиня“, а на грамотах своїх вживає княгиня Анна княжеської печати, має свого власного духовника, священника церкви св. Спаса у Слуцьку. Становище настоятеля убогого монастира супроти репрезентантів найвизначнійшого роду з усіх княжих родів у вел. князівстві не могло бути самостійним — ми бачимо, що, покидаючи Слуцьк, він вже, яко наречений єпископ смоленський, складає рахунки слуцького монастира не своїому наслідникови, а Анні Михайловій. Чи не впливи Олельковичів причинили ся до того, що він став послом митрополіта Йони Глезна до царгородського патріярха? А може причинило ся тут положене настоятеля слуцького монастира поміж нашою монашою єрархією? 1509 р., як бачимо з діяній виленського собору, настоятель слуцького святотроїцького монастира займає пяте місце поміж настоятелями руських монастирів. ³⁾

(Далі буде).

¹⁾ Акты Западной России, т. I, № 232.

²⁾ Акты Западной России, т. I, № 163.

³⁾ Русская историческая библиотека, т. IV, ст. 7.

Опис маєтків, як джерело по економіці Південно-західного краю.

Студія А. Ярошевича.

Російська економічна наука занадто мало знає про те, що робить ся в Південно-західному краї. Тим часом інтенсивне життє економічне цього краю, що має більше 10-ти мільонів людности, 142 цукроварні, 8 рафінадних заводів, до 270 гуралень і силу раціонально поставлених сільсько-господарських підприємств, заслуговує самої серйозної уваги.

Джерела по економіці Південно-західного краю мають дуже вбогий вигляд: вони мізерні й уривкові. Офіціальна статистика, як відомо, не в досить доброму стані. Тільки з того часу, коли заведено „упрощенное“ земство, з'явилося щось подібне до земської статистики, і вона зробила несмілі кроки до вияснення економічної дійсности краю. Київська „Управа по дѣламъ земскаго хозяйства“ ще р. 1906 зібрала відомости від дописувачів про стан селянського господарства (переважно — хліборобства) Київщини і упорядкувала теперішню статистику. Разом з тим вона зібрала матеріяли про селянське надільне землеволодінне (опубліковано) і про приватне землеволодінне. Подільська Управа з допомогою Волосних правлінь зробила дослід всяких з'яв економічного життя (число людности і осель, поділ землі між селянами, селянське хліборобство, аренда, хазяйство духовенства і т. и.). Вона опублікувала цікаві матеріяли, що до народньої освіти.

Самодіяльність громадянства з цього боку занадто вбога: периста інтелігенція Південно-західного краю взагалі не жила

інтенсивним життям і найменше цікавилась економічним процесом, що розвертав ся перед її очима. І от наслідок: без прибільшення можна сказати, що багато місцевостей Сибірі краще відомі в науці, ніж сладова економіка густо заселеної країни Росії.

Такий стан джерел ставить умовою значно понизити вимогу до їх. Хто вже звик до багатотомних земських розвідок, що десятки років провадилися і коштували сотні тисяч рублів, той, може бути, з призирством відштовхне ті мізерні кришки відомостей, що маємо про Південно-західний край. Проте, коли життя уперто питає і ставить перед нас свої важкі проблеми, то повинно зібрати опці хоча й мізерні кришки, сподіваючись, що й з їх можна буде скористувати при освітленні цих проблем, що вони стануть в пригоді реформаторови на цілком ще невідомім ґрунті Південно-західного краю. Не треба бентежитись, що, наче історикови, доведеть ся зібрати ці кришки по самих розмаїтих джерелах, — викопувати їх з під куп інформаційного тяжу всяких офіціальних видань чи спеціального матеріялу видань духовенства ¹⁾, шукати їх по центральних статистичних органах уряду (Центр. Статистическій Комитетъ, Департаментъ земледѣлія, Отдѣлъ сельскохоз. економіи и статистики і т. д.), в статях старих часописів і журналів. Доводить ся миритись з тим, що малюнок місцевого життя можна відмалювати дякуючи якимсь уривкам, а не вірному матеріялу, що одержано з спеціальних дослідів ²⁾.

Уважаючи на таке нерадісне з'явище, дослідник повинен бути окрилений, коли до його рук попаде джерело, яке

¹⁾ В „Трудахъ Подольскаго Епархіально-Историко-Статист. Комитета“ (вип. IX, Кам.-Под., 1902 р.) знаходимо цікаві дані про економічне життя кожного села епархії, з чого можна собі уявити про переселення селян з Подільської губ., про окремі („отхожіє“) й кустарні ремесла і т. и. Такі само відомости розкидано в описови Волинської епархії Теодоровича.

²⁾ „Списокъ населенныхъ мѣстъ Кіевской губ.“ (1900), наприклад, подає відомости про окремі („отхожіє“) промисли селянства по кожному селу окремо. В інформаційнім виданні В. К. Гульдмана: „Помѣстное землевладѣніе Подольской губ., або „Справочная книга по Волинской губ.“ (1907 р.) знаходимо матеріал, що хоч трохи передає таке цікаве з'явище місцевої економіки, як капіталістична аренда землі.

не треба читати, так сказати, між рядками для самих мізерних здобутків, яке яскраво освітлює цілу сферу життя краю. Я маю на увазі опис маєтків, монографічні розвідки окремих господарських організмів, — великих господарств. Ці розвідки торкають ся природних і економічних умов маєтків, малюють організацію господарства, збудовану в оточенні даних умов, з боку витрачених коштів, організації робочої сили і, взагалі, робочого питання, з боку розкладу культур, „свівообороту“, способів оброблення землі і т. и., а також беруть на увагу здобутки організації господарств, — врожаї, прибутки.

Література сього типу настільки велика (за період з кінця XVIII століття), що став потрібним цілий показчик до неї, складений д. П. Богдановим (С.-Пб., р. 1904, ст. 116). По Південно-західному ж краю, коли не лічити дрібних описів, що розкидано по різних спеціальних виданнях, можна зазначити не менше 16-ти досить широких монографій, виданих окремими книжками або брошюрами.

Повстанне сього джерела стосується до початку 90-х років минулого століття. До того часу багато приватних господарств Південно-західного краю кинули хижі способи хліборобства, поставили культуру бураків, по несмілих шуканнях, на раціональні підвалини і виробили міцну загальну організацію господарства. Зібраний ними агрономічний досвід потребував систематичного оброблення. З ініціативи 1-го крайового Київського сільсько-хочайського з'їзду, Київське Товариство с. х. склало спеціальну комісію для виробу програми опису маєтків і виконання описів інтенсивніших і тому найцікавіших володарських господарств Південно-західного краю. По досить інтенсивній праці комісія спромогла видати тільки оден випуск своїх „Трудов“ (Київ, 1893 р.) з описом всього трох видатних господарств: смілянського гр. Вобринських (в Черкаській і Чигиринській повітах Київщини), дерєбчинського бар. Маса (в Ямпольській повіті на Подолії) і калинівського п. Валькова (Винницький пов. на Подолії). Потім працю комісії припинено. Але важним було вже те, що праця розпочалася, що було вироблено широку програму для опису маєтків і складено зразки таких описів. Далі складати описи маєтків примусила комерційна самодіяльність значних хазяїв краю, що повстала по виставах—нижегородській промисловій

(р. 1896), київській сільсько-господарській (1897) і паризькій всесвітній (1901). Таке походження мали такі описи маєтків: Мошногогородищенського і Шпиківського п.п. Балашових (Черкаський повіт Київщини, Брацлавський і Ямпольський повіти Подоллі), Теплицько-Ситковецького гр. Потоцького (Липовецький повіт Київщини і Гайсинський Подоллі), Будки—Гришевецького п. Русанівського (Ямпольський і Вінницький п. п. Подоллі), Прилудького господарства орендаря Блажівського (Бердичевського п. Київщини), Червінського, Корвинецького, Андрушівського, Мартинівського і Голоківського п.п. Терещенко (Житомирського пов. Волинської губ. і Бердичевського, Сквирського, Канівського, Чигиринського Київщини), Мощенського п. Ханенко (Гайсинський п. Подоллі). Разом з тим, за час по виставах з'явилися описи—Чернятинського маєтку пані Львової (Литинський п. Подоллі) і маєтків генерала Устинова (Могилевський п. Подоллі¹).

Звертаючись до характеристики даного джерела і висвітлення його наукового значіння, повинно перш над усе зазначити, що описані в нім порядки господарства належать до значного земельного пляцу — більше 200 тисяч десятин загального обширу маєтків і в тім числі до 80016 дес. пахатної землі. Друге число, звичайно, більше характеризує значіння джерела, бо воно має на меті, головним чином, змалювання організації хліборобства, хоч деколи подає й опис всяких прибутків маєтків — лісного господарства, промислових підприємств і т. и. Розмаїтий опис господарств, який знаходимо в джерелі, що роздивляємось, в той же час гарно доповнює друге джерело володарського господарства Південно-західного краю — „Краткія справочнія свѣдѣнія о нѣкоторыхъ русскихъ хазяйствахъ“ (Вид. Д-ту хліборобства, вип. II). Останні стосують ся до ще значнійшого простору

¹) Недавно з'явилось „Описаніє ім'яній Подольской губерні“, вип. I, Вінниця, 1908 р., складене секретарем Подільського Товариства хліборобства Ф. Л. Любанським. Тут описано 8 маєтків, а саме: фільварок Загребельний, що арендує його Корделівська цукроварня маєток Голяки — гр. А. Ф. Гейдена, маєтки Сутиски і Тивров — гр. Д. Ф. Гейдена, Шершні—графіні О. Ф. Гейден, Жуківці—Гаштольд-Букраби (всі зазначені маєтки—в Вінницькім повіті), Плоске—В. І. Ляшкевича і Лучинець В. Н. Ренгарта і инш. (в Могилевськім повіті). В цьому описі знаходимо найсвіжіший матеріал 1906 і 1907 р.р.

164 маєтків цього краю з 473793 десят. ораної землі. Сухі „краткія справочнія свѣдѣнія“, в з'язку з докладними описами маєтків, оживають в наших очах і стають широким малюнком господарської організації великих маєтків; докладні описи дають нам змогу зрозуміти ці „краткія справочнія свѣдѣнія“ і виявляють мотиви заведеної організації хазяйств. Таким чином, обидва джерела виявляють нам значний уривок економічної дійсности Південно-західного краю.

Визначаючи значіння джерела, що роздивляємось, істотною, виявляєть ся та річ, що зазначені маєтки лежать в цукроварній окрузі Південно-західного краю і їх розкидано по різних місцях цієї округи. Така розкиданість зазначених маєтків дозволяє, звичайно, визначити вплив своєрідних умов теї чи іншої місцевости на організацію господарства.

Всі зазначені маєтки можна назвати буряковими: вони чи нерозривно з'язані з цукроварнями, належучи з ними до того само володаря, чи постачають буряки на чужі заводи. Посіви буряків в них беруть від 3,3% (Будки—Гришовецький маєток) до 24% (Андрушівський) ораної землі; в більшій частині маєтків (в десятох з 15-ти) посіви ці беруть 10—20%. Проте скільки б відсотків не брали посіви буряків, вони у всякому разі панують по всій організації господарства, як найпотребніша рослина у всяких випадках; вони ставлять умовою велику трату праці і коштів в господарстві, панують у „свообороті“, так що описи маєтків виявляють нам житте самих складових господарських організмів Південно-західного краю, вводять нас у ту господарську лабораторію, де росте найбільше число буряків Росії і де з найбільшою цікавістю повинен спинитись погляд агронома і економіста.

Такі високо-інтенсивні господарства є власністю значних маєтків, що здебільшого з'язані з цукроварнями і що здавна володіли капіталами для провадження інтенсивного хліборобства. Описані маєтки визначають ся великими розмірами: десять з них мають більше 10000 десятин і оден — до 45000 десятин. Коли зауважити, що значні маєтки — цілком звичайні в буряковім районі і що, наприклад, на Подолії 397 маєтків (більше 1000 десятин кожний) мають 818 тисяч десятин ¹⁾ чи 56% обширу приватного землеволодіння в гу-

¹⁾ Статистика землеволодіння р. 1905.

берні, то повинно признати, що в описах маєтків ми маємо джерело, яке освітлює господарські порядки на значнім обширі приватного землеволодіння бурякового району. Не зважаючи на те, що описані маєтки стосують ся до так званих лятифундій, проте намальовану в тих описах картину без великого примушення можна пристосувати і до менш значних господарств, які збудовані на буряках, і які, що до своєї організації, сліdkують за лятифундіями, де вперше розквітчилась бурякова культура і вперше визначились найкращі доцільні способи її.

З попереднього знати, що описи маєтків складено в різний час з початку 90-х років минулого століття і, таким чином, вони визначають господарські порядки і досвід, що стосують ся до різних моментів. Частина описів малює стан господарства за 80-ті роки, більша частина їх — з кінця 80-х і до середини 90-х років і менша частина описів — за останні роки минулого століття і за перші роки теперішнього. Рахуючись з таким станом джерела, не можна не дізнати перешкод, рівняючи його матеріяли між собою. Проте економічна дійсність, не зважаючи на всі тимчасові хитання її, загалом в протязі зазначеного періоду зберігала свої істотні риси, бо весь час підлягала впливу одного ґрунтового фактора її, бурякової культури, рано зазначила форми інтенсифікації і завше вела по сьому шляху володарське господарство. Описи маєтків здебільшого малюють господарства рівняючи недавно перебудованими на кращі раціональні підвалини і зазначають наслідки сеї перебудови за які небудь 5-10 років, свіжий досвід реформованих господарських порядків. Як ні багато в описах маєтків свіжих, сучасних рис, житте, звичайно, проводить свої нові лінії, і таке джерело, як описи маєтків, стає все більше історичним документом, ніж вірним малюнком сучасної дійсности, нових турбот і приспособи володарського господарства. Через зазначені риси стає важнішою наша уява про історичний розвиток господарства в Південно-західному краю за останні десятиріччя, виявляєть ся доля володарського господарства за різні моменти, тимчасові конюктури, що воно пережило, і всякі приспособи його.

Способи складання описів збільшують зазначену різницю між ними, утрудняють порівняння їх одно з одним.

Не вважаючи на те, що за підвалину описів покладено одну і ту само програму, одну і ту само задачу, що повстають з основи предмету, проте практично з'явилися значні відмінні. Маємо великі томи описів, як от описи мощногородищенського маєтку (один текст бере 574 сторінки), або теплицько-ситковецького; з другого боку маємо описи, де матеріял стиснено на декільки десятках сторінок (мощенський, чернятинський). Звичайно, докладні описи малюють життя маєтку зо всіх боків і більше конкретно, докладно аналізують кожну рисочку господарської організації, мотивують її, — коротко кажучи, дають ширший малюнок господарства, ніж стислі описи. Далі, не малу ролю тут мають інтереси автора. Дехто висовує опис одного боку господарства на шкоду иншим. Але, головне, що збавляє вагу описів і утрудняє порівняння їх, — се відмінні їх, що повстають через неоднакове і навіть недостатне провадження рахунків маєтків. На жаль, складання рахунків не має скільки небудь одноманітної організації. Основи сільсько-господарських справоздань не завше в згоді між собою і визначають ся своєю умовністю, через що часто годі робити висновки істотні з чисел, що порівнюємо. Не дурно уряд, маючи на увазі реформу ґрунтового податку, оповістив про конкурсна складання підручника, як вести сільсько-господарські рахунки.

Кажучи про провадження рахунків маєтків, повинно зазначити ще одну рису його, що ввійшла і до описів — се запал до поділу прибутків і видатків по окремим культурам. Звичайно, не можна відкидати ваги цієї справи для вияснення порівнянної користи культур, проте не повинно забувати про умовність цілої низки чисел в складених для цього таблицях. До таких умовних чисел належать числа коштів оброблення ґрунту на дану рослину, угноїння, загальних чи посередніх видатків. Головне, що сільсько-господарська практика зовсім нехтує ці таблиці, коли вибірає культури, бо й без таких складових рахунків упоруєть ся з сею задачею завдяки грубійшому досвіду, підлягає дужим звичаям або навпосмацки бреде, коли вибірають найбільше відповідну в даний час культуру.

Не багато дають такі таблиці і для характеристики організації господарств, бо в їх подано загальні цифри тих чи

инших видатків, що складають ся з декількох частей (худоба, догляд, робітники).

Проти сеї виразно зазначеної риси сільсько-господарської бухгалтерії можна повставати не тільки з практичного боку, але й з методологічного. Річ у тому, що сільсько-господарське підприємство виявляє собою цілий організм, який нема змоги і потреби ділити на атоми, аби визначити його прибутки, і допустити при сьому низку всяких умовностей. Всі процеси в сім підприємстві постільки впливають оден на одного, що з великою натяжкою можна казати про прибутність одного і втратність другого процесу. Тому робити який небудь висновок — неможливо, напр., з того, що жито дає втрату: кожна культура, крім свого спеціального призначіння — приносить можливо більший прибуток, — буває в звязку з метою всього господарського організму, чи то буде харчування робітників чи худоби, потреби сівобороту, чи нарешті осібности ґрунту і топографії місцевости, що з'явує сю культуру з прибутковістю всього господарства ¹⁾.

Зазначена тенденція сільсько-господарської бухгалтерії, певно, вияснюеть ся звичаями торгової і фабричної бухгалтерії, що зазначає числами простійші процеси.

Захоплюючись зазначеною бухгалтерською задачею, описи здебільшого подають дуже уривковий і неповний матеріал в питанні про прибутки господарства. Тим труднійше порівняти прибутковість господарств, що є висновком на підставі такого матеріалу.

Взагалі, описи не дають широкого бухгалтерського малюнку життя маєтку і, здаєть ся, вважають сю задачу за другорядну. На мою думку тут захоуєть ся не прибутковість маєтку, а недобра постава сільсько-господарських рахунків. Проте се не дає рації повставати проти правдивости поданих в описах даних і, найменше, загалом перечити сим даним. Описи беруть свій матеріал безпосередно з економічних відчитів чи з живої практики господарств. Може бути, бажанне виставних експонентів захвалити товар і від-

¹⁾ З сього приводу цікаві гадки проф. А. Скворцова в „Основах економіки земледілля“, — ч. II, вип. 2, ст. 310—311.

билося на деяких описах, наприклад, на опису Мошного-родищенського маєтку, що відзначаєть ся великою говорливістю автора; може бути, що де що і викликає сумнів, але се скорійше вагання через неповність матеріалу, ніж сумнів в правдивости. Загальний малюнок, зроблений описами, джерело, що студіюємо, в цілому мають, на наш погляд, правдиві риси, загальний тон не викликає відпору. Навпаки, е рація думати, що сувору дійсність не підмальовано навіть тоді, коли се булоб природним від значного господаря, — наприклад, що до стану робітників. Головне, всі дефекти джерела тут — се ріжний час збирання матеріалу, неповність його, мале освітленне прибутковости господарства, — і нема потреби виявляти занадту неймовірність, що до всього джерела.

Кращим доказом правдивости даних, що подають описи, е, з одного боку, те, що вони сливе однакові по ріжних маєтках, і, з другого, їх згідність з даними інших джерел (наприклад офіціяльних).

Гуртуючи в одно подані думки, що до значіння описів маєтків, яко джерела по економіці Південно-західного краю, ми повинні признати, що сі описи подають великий конкретний матеріал про деякі місця бурякового району Південно-західного краю, що до природних і економічних умов, характеризують стан володарського господарства, збудованого на буряковій культурі, його агрономічну й економічну організацію, подають нам широкий малюнок фільваркового господарства, де ми бачимо не тільки фільварок з його бурхливим життем, але почасті й південно-західного селянина значною долею його істнування, поскільки він має заробіток на фільварку. Нехай матеріал сей визначаєть ся різноманітністю і рябизною, проте він єдиний оповідає про те, що робить ся в деревні Південно-західного краю і сусідніх їй володарських полях; пильною й принадною уявляєть ся задача зібрати в одно всі розрізнені риси місцевого життя, що містять ся в описах, і утворити з них цілий малюнок. Потреба в сьому, по великім малюнку, що подав його славетний Янсон в своїх „Изслѣдованіяхъ хлѣбной торговли Россіи“ (головним чином в 3 томах, — „Одесскій районъ“, „Пинскъ и его районъ“ і „Районъ волынскихъ рѣкъ“), які стосують

ся до кінця 60-х років ¹⁾ — лишаєть ся цілком незаспокоєною.

Матеріал, що містить ся в описах маєтків, досі ще не студійовано, і, взагалі, він мало відомий в літературі. З його користував ся колишній студент Київської Політехники А. В. Тесленко в своїй праці про бурякову культуру (надруковано в „Хазяїні“ за 1902 рік), знайомство з ним знати в „Основах економіки земледілля“ проф. А. П. Скворцова, в „Справочной книгѣ русскаго сельскаго хозяина“.

Не маючи змоги виконати поставлену задачу, я попильну тут зазначити хоч деякі риси такого малюнку, щоб разом з тим ілюструвати подану оцінку джерела. Для сеї мети я скористуюсь з найсвіжішого опису могилев-подільських маєтків генерала Устинова, складеного К. А. Юцевичем і виданого року 1906-го. Опис сеї містить в собі всі заслуги й хиби сього роду літератури. Він малює господарство за 1900—1904 р.р. себ-то зазначає зовсім недавню господарську конюктуру, і в сїм він бере гору над іншими описами, що більш-менш припали історичним пилом. За те опис сеї поступає іншим, що до освітлення робітничого питання. Сливе всі описи на питанні робітниче звертають досить уваги, подають числовий матеріал про видатки маєтку на робітничі руки по категоріях праці і загальний малюнок умов господарства, що до постачання робочої сили.

З даних описів маєтків стає можливим зазначити розв'язанне цікавого питання про заробітки селянського люду в володарським господарстві. Опис, що ми розглядаємо, з сього боку подає мало : всього дві таблиці про ціну робочого дня по денних і годових робітників.

Зазначений маєток знаходить ся в Подністрові, в Могільовським повіті на Поділлі. Він займає 10566 десятин і лежить на 70 верст вдовж новоселицької вітки Південно-західної залізниці. Дякуючи такій розкиданности, воно поділено на 4 великих комплекси — „ключи“ (як перейнято ка-

---

¹⁾ Для Київщини маємо відоме трохтомове „Описаніє“, що видав Фундуклей і редагував відомий статист Журавський. Се „Описаніє“ стосуєть ся до кінця 40-х років минулого століття і подає силу матеріалів як для природно-історичної характеристика губернії, так і для характеристики економічних відносин в ту пору.

зати ще з пори польської), з осередком в Вендичанах. Маєток лежить в горуватій місцевості дністрянського басейну, з рівноманітним ґрунтом, глинисто-черноземним, бідним на перегній, якій потребує особливої уваги, що до механічного оброблення. Кліматичні умови маєтку загалом сприяють культурі рослин, вони відзначають ся трохи сухістю, рівняючи з іншими місцями губернії, помірно - теплим літом, не дуже суворою, бідною на сніг зимою. Розклад землі по вжитках („угодьям“) має такий вигляд:

пахатної	6786 дес.	чи	64, ₂₅ %
лісної	3093	„ „	29, ₁₅ „
господарської	223	„ „	2, ₁₀ „
сінокосу	135	„ „	1, ₃₃ „
негожої	329	„ „	3, ₁₇ „
Всього	10566	„ „	100, ₀₀ „

Торкаючись поділу землі по вжитках, поділу, що має велике значіння для організації господарства, повинно зазначити, що в сім маєтку північний „ключ“ (матвійківський) найбільше вкритий лісом; тут ліс бере 50% всього „ключа“. Найближчий до цього „ключа“ чернятинський маєток пані Львової має 39% лісу при 49% пахатної землі. Взагалі, всі описані маєтки багаті лісом, який, коли виключити степовий мощенський маєток, де на 92,₃% пашві приходить ся 2,₉% лісу, не падає нижче 19% (Андрушівський маєток), в багатьох описаних маєтках він — 40-50%. На Устинівські маєтки трохи схожі півстеповий теплицько-ситковецький маєток 369% пашні і 22% лісу, при чому лісова ситковецька частина рівняєть ся матвійківському ключу, а степова теплицька частина — придністрянській частині устинівського маєтку. Зазначені ліси є характерною рисою лятифундій, звязаних з цукроварнями.

Пахатну землю цього маєтку поділено на 12 економій, розміром по 300—1200 десятин, при середньому розмірі в 565 десятин. Останнє число близьке до середнього для 70-ти маєтків Поділля ¹⁾ — 595 десятин і до середнього по величезному білоцерківському маєтку (Київщини) — 535 десятин. Певне, економія в 500-600 дес. є звичайною в серед-

¹⁾ Рахунок зроблено по „Кр. справ. свѣд. о нѣкоторыхъ русск. хов.“, вип. II.

ній стязі бурякового району, тоді як в степових місцях воно досягає 1000 дес., дальше на захід, в волинських місцевостях спускаєть ся до 400 дес. (для 32 маєтків Волині, в середньому — 445 дес. і для центрального волинського маєтку славутського — 439 дес.)

Польові культури в Устинівськiм маєтку р. 1904 ділилися так:

під пшеницею	26,19 ⁰ / ₁₀₀	пахатної землі.
„ буряками	15 ₂₀ „	„ „
„ овсом	11,59 „	„ „
„ травами	10,20 „	„ „
„ кукурузою	3,39 „	„ „
„ маком	4,02 „	„ „
„ горохом	3,73 „	„ „
„ ячменем	2,64 „	„ „
„ картоплею	1,36 „	„ „
„ буряков. висадками . . .	1,29 „	„ „
„ яровою пшеницею	0,80 „	„ „
„ житом	0,10 „	„ „
„ паром	19,49 „	„ „
Всього	100,00 „	„ „

Се господарство, як і інші бурякові господарства, спираючись на буряки, що до своєї організації, велику частину землі віддає на оз. пшеницю, як на найвідповіднішу і найкориснішу рослину. Сливє по всіх описаних маєтках пшениця бере перше місце (16-28⁰/₁₀₀ орної землі). Овес в сьому маєтку, як і в інших описаних, тільки заспокоює потребу самих господарств (7-15⁰/₁₀₀) і сливє не йде на продаж, і тільки в волинських маєтках п.п. Терещенків бере значну частину землі (23—25⁰/₁₀₀). Посіви трави в описаних маєтках, як видно, не беруть ще певного місця, бо беруть землі від 4⁰/₁₀₀ до 18⁰/₁₀₀; значніші вони на Подолії (8—18⁰/₁₀₀), ніж в Київщині. Цікавий бік польової організації бурякових господарств уявляє поле, пар, що бере тут великий простір. В Мартинівськiм маєтку під паром лишаєть ся навіть 41,15⁰/₁₀₀ пахатної землі; багато маєтків лишає 38—32,5⁰/₁₀₀, себ-то трохи менше 1/3. Цифра пару в Устинівськiм маєтку (1/5) рівняєть ся до середньої по багатьом маєткам і повітам Подолії¹⁾,

¹⁾ Див. виданне Подільського товариства сільськ. господарства — „Заробітки крестьянъ во владѣльч. хозяйствахъ“.

і, в тім числі, по Могильовському повіті, де находить ся описаний маєток.

Що до постачання коштів Устинівського маєтку, то доводить ся зазначити, що воно має риси, загальні багатьом описаним маєткам, що є господарства сливе однаково задоволені коштами, які в той саме час однаково поділено між окремими його родами — будівлями, мертвим й живим інвентарем. Звичайно, числа сього капіталу не уявляють ся нам хоч скільки небудь точними, бо рахунок його найбільше визначаєть ся умовністю. Все таки складання сих чисел приводить до зазначеного висновку.

В Устинівськiм маєтку на будівлях лічить ся 17 р. 98 к. на 1 дес. пахатної землі; приблизно стільки само (16—21 р.) доводить ся ще в 7-ох описаних маєтках, і тільки в двох маєтках, більше всіх багатих на кошти, — дерєбчинськiм і калинівськiм, — помітно велику різницю. В мертвому інвентарі по Устинівськiм маєтку рахуєть ся 10 р. 56 к., підхожі числа (7-13 р.) маємо також в 10 описаних маєтках, і тільки в Калинівськiм — 32 р. на 1 дес. пахатної землі. В живому інвентарі лічить ся 7 р. 10 к., при тому такі само видатки маємо в 10 описаних маєтках, і тільки в трох маєтках більше 20 р. (Дерєбчинськiй, Калинівськiй і Смілянськiй). Проте, що до постачення живого інвентарю (1 шт. робочої худоби на 8,2 дес. пахатної землі), то даний маєток стоїть низче інших, де 1 шт. робочої худоби припадає на 5,7 — 6 десятин, а в найінтенсивніших — Дерєбчинськiм — на 3 дес., Смілянськiм — 4 дес., Калинівськiм — 4,2 дес., найближчі до даного — Мощенськiй — на 8 дес., Мартинівськiй — на 8,3, Чернятинськiй — на 7,9 десятини.

Що до потрачених оборотних коштів, то описи подають взагалі мізерний матеріал. Устинівськiй маєток рахує на ремонт будівель — 2%, мертвого інвентарю — 27%, держанне живого інвентарю — 9 р. 12 коп., мінеральне угноїння — 0,36 р., вивоз гною — 0,11 р., на уряд — 3 р. 90 к. на 1 десятину пахатної землі. Уривкові дані інших описів роблять приблизно таке само вражіння.

В таких числових зарисах упорядкування інтенсивних господарств коштами.

З сказаного можна примітити, що маєток, який тепер розглядаємо, визначаєть ся багатьома загальними з іншими

маєтками рисами, що організація його виявляє знайомі за-сади організації багатьох подібних господарств, відомих як з докладних описів, так і з інших даних. Коли місцеві вла-стивості й утворюють оригінальні господарські приспособи, то культура буряків, взагалі, урівнює господарства і направ-ляє їх на шлях одноманітних приспособ. При таких умовах і Устинівський маєток в своїй організації виявляє загальні мотиви, стає типовим для маєтків даного оточення; в той же час дане джерело малює не щось випадкове і уривкове, а загальне цілому комплектові життєвих з'явищ, типове.

Розгляньмо ще питання про прибутковість бурякових господарств. На жаль, ми не маємо скільки небудь солідно-го матеріялу, щоб розв'язати се питання. Здаєть ся, на під-ставі деяких вражіннь можна думати, що прибутковість ся не велика через величезні трати, що викликає їх організа-ція господарства, збудованого на буряковій культурі, і тому багато приватних господарств приносять навіть втрату. Той малюнок прибутковости, який подає опис Устинівського маєтку, не показує особливо великих барисів хазяїну маєт-ка. Розклад прибутків і трат по окремим культурам дав та-кі наслідки за 5 років (1900—1904 рр.) на одну десятину посіву:

Для озим. пшениці	+	27 р. 68 коп.
„ ячменю	+	25 „ 04 „
„ кукурузи	+	10 „ 13 „
„ маку	+	20 „ 02 „
„ буряків	+	43 „ 38 „
„ висадків бур. . .	+	95 „ 82 „
„ мішанини	+	7 „ 26 „
„ гороху	+	9 „ 97 „
„ трави	+	2 „ 30 „
„ гречки	+	21 „ 20 „
„ картоплі	+	14 „ 28 „
„ коноплі	+	10 „ 73 „
„ моркви корм. . .	+	15 „ 31 „
„ буряків корм. . .	+	103 „ 62 „

Описаний період визначав ся для даного маєтку до-сить гарними врожайми і середніми продажними цінами. Пшениця, наприклад, в середньому дала з десятини 114 пуд. 22 ф., з відмінами для різних сортів — 83 п. (тріумф,

Подолія) — 168 пуд. (банатка). Середня продажна ціна пшениці була $73\frac{1}{4}$ коп., самому хазяїну коштувала вона — 50 коп. Середня урожайність вівса — 102, 39 п. (відміни по роках 45-132 п.), ячменю — 101 пуд. (відміни 71-128 пуд.), бураків — 83 берк. 7 п. (76-95 берк), картоплі — 804 п. (684-1052 п.).

Таким чином хліборобство в Устинівському маєтку дало прибутку (сер. за 5 років) по 17 карб. 73 коп. на десятину пахатної землі. Середній Чернятинський маєток за 1894-1900 рр. дав прибутку на хліборобстві 18 р. 46 коп.

Коли відлічити звичайну в данній місцевості орендну плату в 13 р. за десятину, то маємо порівнянно скромний прибуток, який повинно, певне, ще й збавити при кращій бухгалтерській системі.

Наприкінці я вважаю за потрібне звернути увагу на те, як взагалі мало відоме в літературі володарське господарство. Відомий статиста й дослідник переселенчеського питання А. А. Кауфман, взявшись, під впливом промов в 1-й Державній Думі і літературних суперечок, за дослід питання про стан володарського господарства і його культурно-економічного значіння, передивився для сього силу ріжного матеріялу. У II-ому томі „Аграрного вопроса“¹⁾ він зазначає, що „земська статистика взагалі далеко менше цікавилась володарським, ніж селянським господарством“, що матеріяли її в володарському господарстві дуже уривкові й старі (більша частина їх стосується до періоду за 30 років назад, і менша — до кінця 80 і 90 років); головне, цікавість земської статистики було звернено в бік таких, наприклад, питань, як от розміри володінь, число запашки і скотоводства, мертвий і живий інвентарь, особливо ж відносно володарського господарства до трудового люду, що до орендного й робочого найму, і менше за все ся статистика цікавилась організацією хліборобства, і тому не може розв'язати питання, що тепер так багатьох цікавить, про культурно-економічну роль володарських господарств („Аграрный вопрос“, т. II, ст. 451—454).

В другому місці той саме автор зазначає, що суперечки про культурну роль володарських господарств, про еко-

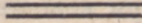
¹⁾ Видання Долгорукова і Петрункевича.

номічне значінне заробітків мешканців, у володарських господарствах досі точили ся в межах „общихъ мѣсть“, як з боку ворогів реформи, так і її оборонців.

Описи маєтків, що ми їх розглянули, коли й не подають повної й кінечної відповіді на сї питання, проте, у всякому разі, можуть вивести тих, що цікавлять ся зазначеними питаннями, з межі „общихъ мѣсть“, бо вони постають силу конкретного матеріялу, який виявляє розумінне „бурякового господарства“ з найцікавійших боків, — з боку його технічної організації, його економічної сили, видатку коштів, продукційности і заробітків, які воно дає робочому люду.

Всім тим, що подано вище, я мав на меті звернути увагу на описи маєтків, як на джерело, яке з одного боку освітлює значну частину укладу цілого району, — при тому району дуже мало дослідженого, не дивлючись на велику цікавість з'явищ його життя, — і з другого боку помагає дійти деякі загальні проблеми, зазначені життем всеї держави.

Хто тільки придивив ся до конкретного матеріялу сього джерела, той повинен забути за „общія мѣста“, що до уявлення Південно-західного краю, і що до гадок по так званому „аграрному“ питанню.

Хроніка „Українського Наукового Товариства в Києві“

за 1908 р.

Всіх дійсних членів Тов-а з кінцем року було 60, почесний 1 (київських — 45, замісцевих 15); з них в минулому році було обрано: дійсних 7, почесний 1, помер 1.

Загальних зборів було три: на перших (6-го Січня) стверджено було попередні протоколи, перенесено загальні засідання Т-ва на 12 г. дня; обрано нових членів. На других (10 березоля) ухвалено назву органу Т-ва, про бажання чернігівської „Просвіти“ мати лекторів з Товариства постановлено оголосити в „Раді“; обрано нових членів. На третіх (18 травня) обмірковано і порішено негативно питання про участь в чернігівському археологічному з'їзді; обрано дійсних членів і почесним П. І. Житецького.

Засідань Ради було 11. На них ухвалено назву органу Тов-а; текст привітання п. М. Заньковецькій з приводу юбілею; вироблено розмір гонорару за праці в „Записках“ Т-ва; постановлено придбати старо-славянський шрифт; вислухано бажання чернігівського комітету що до участі в археологічному з'їзді Укр. наук. товариства; постановлено присвятити 2-й том „Записок“ П. І. Житецькому, 3-ій—В. Б. Антоновичу; ухвалено термінологію місяців у працях Т-ва; ухвалено текст мотивування одмови Т-ва від участі в Черніг. археолог. з'їзді; послано телеграму В. Ягичу з нагоди юбілею; полагоджено справу з розповсюдженням в Галичині „Записок“ Т-ва; ухвалено в загальних наукових засіданнях вживати тільки української мови і призначати до них реферати з шир-

шим інтересом і приступним викладом, а спеціальні реферати читати в засіданнях секційних; перейнято бібліотеку пок. О. Кониського; випущено оповістки до членів з проханням жертвувати книжки; ухвалювались кандидатури в члени і організувались наукові засідання.

Наукова діяльність Т-ва проявлялась в загальних зібраннях і секційних та комісійних засіданнях. На загальних зібраннях прочитано було 20 докладів, з того членами історичної секції 12, фільологічної 5, природничої 3; на секційних засіданнях 21 реферат (на фільолог.—12, історичн.—7, природн.—2) — всього 41 доклад, з того членами історичної секції 19, фільологічної 17, природничої 5.

ЗАГАЛЬНІ НАУКОВІ ЗІВРАННЯ.

Загальних зібрань в минулім році було 8. На них прочитано такі доклади:

1) Засідання 6 січня. Доклади 1) Д. члена М. Грушевського: „Княжий староруський побут в сучаснім українськїм обіході „Княжі діадеми і гуцульські чільця“.

В своїм докладі проф. Грушевський доводить думку, що жіноче вбранне гуцулів — „чільце“ — правдоподібно веде своє походженне від княжих діадем; се оден з проявів того, як сучасне народньо-українське житте звязано з культурою кївської держави.

З приводу докладу знялись дебати. Проф. Павлуцький завважив, що означені чільця, можливо, зайшли до Гуцулів з Болгарії. Д-ка О. Косач і д. Василенко висловили сумніви що до залежности „чільця“ від старої діадеми. Думку проф. Грушевського обстоювали дд. Грінченко, Міхальчук, Біляшевський.

2) Д. Ол. Лотоцького: „Безвісний поет-демократ Пузина“. В сїм докладі підкреслено було, що демократичний напрям Пузини, українського письменника початку XIX в., викликає особливу цікавість по тим часам взагалі і в порівнянні з Котляревським між іншим.

2) 3-го лютого засідання присвячене П. І. Житецькому, на честь 45-літнього ювілею наукової його діяльності. Доклади: д. В. Перетца: „Праці П. І. Житецького по історії літератури і народн. словесности“; доклад д. Є. Тимченка: „Праці П. І. Житецького по вивченню Української мови“.

3) 17-го лютого. 1) Доклад д. Галіна: „Про сімуляції в хірургії“ вказав на одну з таких сімуляцій — вивих в крижах. 2) Доклад д. члена А. Ярошевича: „Опис маєтків, як джерело по економіці Південно-західного краю“. Проти думки референта, що означені описи можуть бути таким джерелом, повстав д. Кошовий, який не вважав їх матеріалом добрим, що почасти визнав і д. Ярошевич.

4) 16-го березоля зібране, присвячене пам'яті В. Антоновича, на нім прочитано було шість докладів: дд. М. Грушевського: „Провідні ідеї творчости Вол. Антоновича“; Гр. Павлуцького: „В. Антонович як археолог“; Ів. Дзиджори: „Історичні праці Антоновича“; А. Лободи: „Праці В. Антоновича по етнографії і літературі“; В. Данилевича: „Антонович як професор“; Ів. Стешенка: „В. Антонович, як суспільний діяч.“

5) 18-го травня. 1) Доклад академіка Шахматова: „До питання про північні перекази за кн. Ольгу“. 2) Доклад д. Петровського: „Аморальність в українській літературі“, де він спинився над розглядом твору Винниченка — „Щаблі життя“; доклад сей викликав багато дебатів, де вияснились цілком протилежні погляди різних опонентів на зачеплене референтом питання.

6) 21-го вересня. 1) Доклад проф. М. Грушевського: „Байда Вишневецький в поезії та історії“. Референт виясняє погляди народньої поезії на сю історичну особу і подає відомости, що малюють справжніми рисами сього діяча XVI в. 2) Доклад д. Є. Кузьміна: „Межигорський фаянс“ знайомить з історією і виробами межигорської фаянсової фабрики.

7) 26-го жовтня. 1) Доклад д. М. Біляшевського: „Порівняння з поля штуки“, де референт вказує на аналогії творів нашої штуки з творами інших народів і доводить, що в середні віки ся парость нашої культури стояла не низче від західно-європейської. Доклад викликав живі дебати.

2) Доклад д. А. Корчак-Чепурковського: „Мальтузіанство і неомальтузіанство з погляду соціальної гігієни“, де референт познайомив з поглядами сучасних неомальтузіанців і пояснив їх появу сучасним економічним ладом.

8) 7-го грудня. 1) Доклад д. Кошового: „З статистичних дослідів Київа“ викликав уваги дд. Ол. Пчілки, А. Корчака-Чепурковського та Ор. Левицького. 2) Доклад Ор. Левицького: „Невінчані шлюби на Україні в XVI—XVII віках“.

ЗІВРАННЯ СЕКЦІЙ І КОМІСІЙ.

а) Секція фільольогічна.

10-го січня. Постановлено привітати П. Житецького телеграмою з приводу відкриття секції. Проф. Перетц реферував статтю проф. М. Петрова: „Про деякі апокрифи південно-руської редакції в збірнику Ц. Археол. Музею“. Ухвалено друкувати статтю в „Записках“. Проф. Перетц запропонував програму наукових праць для секції і з сього приводу доручено: д. Тимченкови зайняти ся збиранням старих граматичних текстів. Проф. Перетц і Лобода взяли ся скласти програму по українській літературі. Постановлено зайнятись уложенням історичної хрестоматії.

6-го березоля. Д. Тимченком доложено, що ним складаеть ся вже діалектольогічна програма. Проф. Перетц реферував розвідку д. Огієнка про „Українську граматичну термінольогію“ і д-ки Адріанової про „Євангеліє Томи“; статті ухвалено друкувати в „Записках“.

28 березоля. Доложено і ухвалено до друку статті: д. Маслової про „Казання Л. Карповича“; д. Назаревського — „Хождение Богородиці по муках“ в українських списках“; д. Шевченка — „Сказаніє про 12 пятниць“.

20 квітня. Зреферовано і ухвалено до друку статті: д. Тимченка — „До питання про стосунок українських дум до південно-славянського епосу“; д. Міхальчука — „До пра-

вопису імен так званої м'якої деклінації“, д. Лободи: „До характеристики давнього київського бурсацтва“.

15 жовтня. Доложено реферати д. Сушицького: „До питання про літературну школу XII в.“ і д. Шевченка — „Велике зеркало і Гаятовський“; д. Огієнка на останню розвідку подав свої критичні замітки. Проф. Перетц доложив листа д. Грінченка з увагами про статтю Каманіна. Вважаючи, що в листі д. Грінченка нема нових даних про Сагайдачного, секція відмовила в друкованні того листа.

Всіх докладів на секції було 11.

б) Секція історична.

Заснувавшись в кінці 1907 р., вона мала в тім році два засідання; на першому вибрано було президіум секції; на другому, 28 грудня, обмірковано питання про умови участі Т-ва в Чернігівському археологічному з'їзді і вислухано оцінку д. Яковлева предложеного секції перекладу праці про Адама Сміта. 1908 року відбулись засідання:

14 травня — прочитано реферат М. Рогозинського: „Про літопись Сафоновича“.

26 вересня — прочитано реферат д. Л. Добровольського: „Забуті межі давньої Київщини“ і д. А. Берло: „Відносини пана і хлопа в кріпацьких часах на підставі деяких літературно-народніх матеріалів“. На с'єм же засіданню обговорювала ся справа засновання осібних комісій для статистики й економіки і для народньої артистичної творчости.

25 жовтня — вислухано реферат проф. М. Грушевського: „Про корпус литовсько-руських літописів“ і д. О. Грушевського: „Із матеріалів по громадській історії Гетьманщини XVIII в.“

27 грудня доложено і ухвалено до друку статті д. В. Данилевича: „Причинки до біографії Сірка“ і д-ки К. Антонович: „Майданові городища на Україні“.

Всіх докладів на секції було 7.

в) Статистично-економічна комісія.

Ся комісія організувала ся при історичній секції, на засіданні 28 вересня, і мала ще засідання 12 жовтня, 26

жовтня і 21 падолиста. Друге і третє засідання було присвячено питанню про карту російської України (посілість українців), а на четвертому читав ся і обмірковував ся реферат: „Із статистики Київа“.

г) Секція природничо-лікарська.

Всіх засідань її було 10, де заслухано було і ухвалено до друку статтю Галіна: „Про ґили“ і статтю д. Корчак-Чепурковського: „Неомальтузіанство“. Обмірковувалось питання про медично-термінологічний словник, для зложення якого постановлено звернутись насамперед до медичного персоналу українських губерній.

Докладів на секції було 2.

СКЛАД ТОВАРИСТВА В 1908 Р.

Рада Т-ва.

Голова: М. Грушевський; Товариші Голови: О. Левицький і В. Щербина (він же й скарбник). Члени Ради: М. Віляшевський (бібліотекар), О. Грушевський, М. Лисенко, І. Стешенко (секретар), Я. Шульгин. Кандидати: Є. Тимченко, О. Черняхівський. Ревізіонна Комісія: Є. Чикаленко, Л. Черняхівська.

Секція фільольогічна.

Голова: В. Перетц; секретар: Є. Тимченко. Члени: В. Грінченко, В. Доманицький, П. Житецький, А. Лобода, С. Маслов, К. Михальчук, М. Петров, Ів. Стешенко.

Секція історична.

Тов. Голови: В. Щербина; секретар — А. Яковлев. Члени: К. Антонович, А. Берло, М. Віляшевський, М. Грушевський, О. Грушевський, В. Данилевич, І. Джиджора, І. Каманія, О. Левицький, Г. Павлуцький, Я. Шульгин.

Комісія статистично-економічна

Голова: О. Русов; секретар: В. Кошовий; члени: А. Яковлев, А. Ярошевич.

Секція природничо-лікарська

Голова: М. Галін; члени: А. Качаловський, Г. Квятковський, А. Корчак-Чепурковський, В. Петровський, О. Черняхівський.

ЧЛЕНИ ТОВАРИСТВА.

Почесні. П. Житецький.

Дійсні. Александровський Г., Антонович К., Берло А., Біляшевський М., Бондаренко Ів., Василенко М., Вовк Хв., Галін М., Грушевський М., Грушевський О., Грінченко Б., Данилевич В., Джиджора Ів., Доманицький В., Дурдуковський В., Каманін Ів., Качаловський А., Квятковський Г., Колесса Ол., Комаров М., Корчак-Чепурковський А., Косач О., Кошовий В., Кримський А., Кузеля З., Кузьмин Є., Левицький Ів., Левицький О., Леонтович Ол., Лисенко М., Лобода А., Лучицький Ів., Лучицький В., Маслов С., Михальчук К., Модзелевський В., Науменко В., Павлуцький Г., Перетц В., Петров Н., Петровський П., Русов А., Сластьон А., Стешенко Ів., Смаль-Стоцький С., Страдомський Н., Студинський К., Сумцов Г., Тимченко Є., Томашівський С., Черняхівська Л., Черняхівський Ол., Чикаленко Є., Щербаківський Д., Щербина С., Щербина В., Шульгин Я., Яковлев А., Ярошевич А.

Зміст 4-ої книги „Записок Українського Наукового Товариства в Київі“.

	Ст.
1. Т. Сушицький: До питання про літературну школу XII в.	3
2. Ол. Грузинський: „Elegia Alexii“ Теофана Прокоповича.	20
3. В. Данилів: До історії української етнографії	41
4. Ів. Огієнко: Історичний словник української граматичної термінології	49
5. Хв. Вовк: Палеолітичні знахідки в с. Мізині на Чернігівщині	90
6. Б. Бучинський: Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498—1506	100
7. А. Ярошевич: Опис маєтків, як джерело по економіці Південно-західного краю	137
8. Хроніка „Українського Наукового Товариства в Київі“ за р. 1908	153

Inhalt des 4. Bandes.

1. Zur Frage über die in der Literatur des XII. Jahrhunderts herrschende Schule, von T. Susyćkyj	3
2. „Elegia Alexii“ v. Theophan Prokopowyc, von A. Hruzynskyj.	20
3. Zur Geschichte der ukrain. Ethnographie, von W. Danyliv.	41
4. Historisches Wörterbuch der ukrainischen grammatischen Terminologie, von I. Ohienko	49
5. Paläolithische Funde im Dorfe Mizyń, Gouvernem. Černihiw, von Th. Wowk	90
6. Bestrebungen zur Union der ruthenischen Kirche mit Rom in den Jahren 1498—1506, von B. Bucynskyj	100
7. Beschreibung von Landgütern, als Quelle für die Kenntnis der wirtschaftlichen Lage des Süd-West-Russlands, von A. Jarošewyc	137
8. Chronik der Ukrainischen Gesellschaft der Wissenschaften in Kiew	153